Voor spelers van 9 tot 99 jaar: participatie kent geen leeftijd (?)

Mathijs De Baere, Franne Mullens, Jessy Siongers & Ruben Vandenplas

Dit onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van het Departement Cultuur, Jeugd en Media

Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie

www.cultuurenmedia.be

Mathijs De Baere
Jessy Siongers *(coördinator)*
John Lievens *(hoofdpromotor)*

Franne Mullens
Jessy Siongers
Ignace Glorieux *(promotor)*
Bram Spruyt *(promotor)*

Ruben Vandenplas
Ike Picone *(promotor)*

INHOUDSTAFEL

1 Inleiding 4

2 Ouderen van gisteren en vandaag: een profielschets 7

2.1 Opleidingsniveau 7

2.2 Beroepstoestand 8

2.3 Inkomen 9

2.4 Gezinssituatie 10

2.5 Gezondheid 11

3 Over leeftijden, generaties en levensfasen 13

3.1 De toenemende vergrijzing 15

3.2 Democratisering van het onderwijs 16

3.3 Mediatisering en digitalisering van de samenleving 17

3.4 Ontwikkelingen in het vrijetijds- en cultuuraanbod 19

4 Theoretische perspectieven 21

4.1 Continuïteitstheorie 21

4.2 Activiteitstheorie 21

4.3 Levenslooptheorie 23

5 Status quaestionis: Wat de onderzoeksliteratuur ons leert over cultuur- en mediaparticipatie bij ouderen 25

5.1 Actieve versus receptieve vormen van participatie 26

5.1.1 Actieve participatie 26

5.1.2 Receptieve participatie 27

5.2 Inhuizig versus uithuizig 27

5.3 Culturele smaken: Klassiek versus populair 28

5.4 De betekenis van nieuwe media: het doorkruisen van traditionele opdelingen 30

5.5 Correlaten van cultuurparticipatie 31

5.5.1 Gender 31

5.5.2 Sociaaleconomische achtergrond 32

5.5.3 Gezondheid en welzijn 33

6 Vrijetijdsbesteding buiten het georganiseerde aanbod 38

7 Mediaparticipatie 45

7.1 Traditionele media 45

7.1.1 Krant 45

7.1.2 Radio 45

7.1.3 Televisie 47

7.2 Nieuwe media 49

7.2.1 Gebruik mobiele telefoons, smartphones, tablet of e-reader 49

7.2.2 PC/laptopbezit 49
7.2.3 Internetaansluiting 50
7.2.4 Online accounts 52
7.2.5 Toepassingen internet 53
7.2.5.1 Volgen van actualiteit 53
7.2.5.2 Informatiebron voor cultuurparticipatie 54
7.2.5.3 Online cultuurparticipatie 56
8 Kunsten en erfgoedparticipatie 57
8.1 Receptieve cultuurparticipatie 57
8.2 Actieve cultuurparticipatie 64
8.3 Lokale cultuurparticipatie 68
8.3.1 Cultuur- en gemeenschapscentra 69
8.3.2 Bibliotheekbezoek 70
9 Sociaal-culturele participatie 72
9.1 Verenigingsleven 72
9.2 Vrijwilligerswerk 76
9.3 Levenslang leren 77
9.4 Tussentijdse conclusie 78
10 Trends in cultuurparticipatie over de jaren 80
10.1 Cultuurparticipatie 80
10.2 Amateurkunstbeoefening 84
10.3 Deelname aan het verenigingsleven 86
11 Drempels voor participatie 92
11.1 Drempels in internetgebruik 92
11.2 Drempels in kunsten en erfgoed 93
11.3 Drempels bij bibliotheekbezoek 98
12 Vrijetijdsstijlen bij ouderen 99
12.1 Beschrijving vrijetijdsstijlen 99
12.2 De sociale verwevenheid van vrijetijdsstijlen 104
12.3 Drempels per cluster 108
13 De 'impact' van participatie op oudere leeftijd 111
13.1 Beschrijving indicatoren 111
13.2 Resultaten beschrijvende analyses 112
13.3 Resultaten regressieanalyses 113
13.3.1 De invloed van cultuurparticipatie op mentale gezondheid 113
13.3.2 De invloed van mentale en fysieke gezondheid, cultuurparticipatie en ontspanningsactiviteiten op sociale steun 115
14 Samenvatting en besluit 117

14.1 De participatie van Vlaamse senioren anno 2014 118
14.1.1 Deelname aan het ongeorganiseerde vrijetijdsaanbod 118
14.1.2 Mediaparticipatie 118
14.1.3 Kunsten en erfgoed 119
14.1.4 Sociaal-culturele participatie 121
14.2 Participatieprofielen bij ouderen 123
14.3 Invloeden van participatie 124
14.4 Afsluitend … 125
15 Bijlagen 127
15.1 Bijlage 1: Deelname verenigingsleven 127
15.2 Bijlage 2: Participatieprofielen 129
15.3 Bijlage 3: schalen en items Mentale en fysieke gezondheid hoofdstuk 13 130
15.3.1 Mentale en fysieke gezondheid 130
15.3.1.1 Fysieke gezondheid: 130
15.3.1.2 Mentale gezondheid 131
16 Bibliografie 132

1 Inleiding

De samenleving vergrijst aan een razendsnel tempo. Wereldwijd deelde België samen met Denemarken en Frankrijk in 2013 de 12e plaats in de ranking van landen naargelang het percentage inwoners van 60 jaar en ouder. In alle drie landen was 23,8 procent van de bevolking 60 jaar of ouder. In Vlaanderen kleuren de haardossen nog net wat grijzer dan in de rest van België. Het aandeel 60-plussers bedroeg in 2013 in het Vlaamse Gewest 24,8%[1], even hoog als Kroatië dat een 8e plaats inneemt. In de toekomst zal deze vergrijzing zich nog verder doorzetten. In 2016 was bijna een op vijf van de Vlaamse bevolking 65 jaar of ouder (19,5% om exact te zijn). Amper 15 jaar geleden was dit nog maar een op zes (16,7% in 2000) en over goed 15 jaar zal naar verwachting een kwart van de bevolking 65 jaar of ouder zijn (25,0% in 2032) (Federaal Planbureau[2]). Nadien zal het aandeel ouderen in de Vlaamse bevolking min of meer stabiliseren. Niet alleen is er een algemene vergrijzing binnen de bevolking, de oudere bevolking zelf leeft ook langer. We worden, zeker in Europese landen, steeds ouder (ongeveer één seizoen per jaar).

Naar aanleiding van de conferentie “Kunst doet leven” voerden de onderzoekers van het Kenniscentrum voor Cultuur- en Mediaparticipatie analyses uit naar de cultuur- en mediaparticipatie van ouderen in Vlaanderen. Dit rapport vormt het eindresultaat van deze oefening. Een eerste discussiepunt daarin vormde de vraag welke leeftijdsgroepen we beschouwen als de ‘ouderen’. Het betreft immers een relatief begrip. Als we twintig zijn, vinden we personen van over de dertig reeds oud, maar met het schrijden van de levensjaren schuift ook de startdatum voor het ouder zijn op. Bovendien worden mensen vandaag veel ouder en blijven ze ook langer gezond dan vroeger. Het label “oud” ligt dan ook gevoelig. Meestal wordt de lat op 65 jaar gelegd omdat dit voor de meesten nog steeds een schakelmoment van de actieve levensfase naar de pensionering inhoudt. Het is tevens de leeftijd waarop meestal seniorenkortingen bij allerlei culturele en sociale activiteiten worden aangeboden. Toch leggen we de lat in dit onderzoek wat lager, namelijk op 55 jaar, en dit omwille van een drietal redenen. Ten eerste kunnen we vaststellen dat heel wat seniorenwerkingen en -verenigingen eveneens deze leeftijdsgrens hanteren in zowel hun ledenwerving als in hun activiteiten en belangenbehartiging. Zo richt OKRA zich in haar werking bijvoorbeeld tot 55-plussers en worden in meerdere Vlaamse gemeenten vrijetijdsgidsen voor senioren gelanceerd voor de 55-plussers. Daarnaast wensen we ook de groep van 55- tot 64- jarigen op te nemen omdat deze groep het mogelijk maakt om de rol van pensionering te bekijken. Een deel van de bevolking is in deze leeftijdsperiode nog full-time tewerkgesteld, anderen beëindigden reeds hun arbeidsloopbaan of maakten de overstap naar meer deeltijds werk. Tenslotte biedt dit ook de mogelijkheid om toekomstige tendensen bij 65-plussers te verkennen. Beleid dient steeds vooruit te blikken wil het niet al achterhaald zijn bij de introductie ervan. Omwille van recente ontwikkelingen in de media, maar ook reeds eerdere ontwikkelingen in het onderwijs- en cultuurlandschap zullen de toekomstige 65-plussers sterk verschillen van hun voorgangers in zowel hun competenties als preferenties.

In de empirische hoofdstukken zullen we voornamelijk gebruik maken van data uit de participatiesurveys. De participatiesurvey werd een eerste keer afgenomen tussen oktober 2003 en

[1] De percentages zijn berekend op basis van de databanken van het Federaal Planbureau: Bevolkingsvooruitzichten 2016-2060 (http://www.plan.be/databases/data-35-nl-bevolkingsvooruitzichten+2016+2060, geraadpleegd op 10 – 05 – 2017).
[2] ibid.

oktober 2004 door het toenmalige steunpunt Re-Creatief Vlaanderen. In totaal werden 2849 Vlamingen tussen 14 en 85 jaar woonachting in Vlaanderen of Brussel via face-to-face interviews bij hen thuis geïnterviewd. Tussen januari en november 2009 werd de participatiesurvey voor een tweede keer afgenomen. Ditmaal werden 3144 Vlamingen tussen 14 en 85 jaar in detail bevraagd over hun participatie. De derde afname van de participatiesurvey vond plaats tussen januari en november 2014 bij 3964 Vlamingen tussen 15 en 86 jaar. Het aantal vragen over cultuurparticipatie en –beleving over de drie meetmomenten werd over de jaren ingekort door integratie van ook andere vrijetijdsdomeinen (sport en media). Daartegenover staat dat de meest recente participatiesurvey het vrijetijdsgedrag van de Vlaming in al zijn facetten in kaart brengt waardoor we een (quasi) volledig beeld hebben over de vrijetijdsbesteding van de Vlaming.

Elk van deze bevragingen is gebaseerd op een representatieve steekproef uit het Rijksregister en bevat gezien het groeiend aandeel ouderen in onze samenleving een aanzienlijk aantal respondenten op oudere leeftijd (in de Participatiesurvey 2014 werden 1508 55-plussers bevraagd, in de Participatiesurvey 2009 waren dat er 1045 en in deze van 2003-2004 881. Voor meer gedetailleerde informatie over het opzet, de doelstellingen, de methodologie en de resultaten van de PaS14 verwijzen we naar Lievens, Siongers & Waege (2015).

Voor het laatste hoofdstuk waarin we de relatie tussen welzijn en participatie uitdiepen, maken we daarnaast ook gebruik van de sexpert-data, welke via een face to face bevraging werd verzameld in 2011 en 2012. Deze data berust eveneens op een representatieve steekproef en omvat 505 55-plussers.

Waar relevant vullen we de gegevens ook aan met ander datamateriaal, zoals gegevens uit de Gezondheidsenquête en statistieken van de Federale overheid.

Alvorens aan te vangen met de empirische resultaten, zullen we in dit rapport eerst een korte schets van het profiel en de leefsituatie van 55-plussers in Vlaanderen geven en het kader schetsen op basis van relevante theoretische en empirische literatuur. Nadien gaan we in op de voornaamste theoretische perspectieven op ouderenparticipatie om tenslotte de participatie van ouderen diepgaand uit te spitten. Daarbij zullen we in eerste instantie een beschrijving geven van de cultuur en media-participatie van Vlaamse 55-plussers, waarbij we hen ook steeds vergelijken met jongere leeftijdsgroepen. Waar mogelijk bekijken we tevens trends in participatie. Vervolgens gaan we op zoek naar profielen op basis van het participatiegedrag. En tenslotte bekijken we de relatie tussen participatie en aspecten van welzijn (mentale gezondheid, aanwezigheid van een sociaal netwerk).

Deel I. Literatuurstudie en theoretisch luik

2 Ouderen van gisteren en vandaag: een profielschets

In dit deel maken we een profielschets van de Vlaamse 55-plussers op basis van de in het kader van participatieonderzoek relevante en beschikbare socio-demografische cijfers. Voor deze profielschets van ouderen in Vlaanderen zullen we waar mogelijk gebruik maken van bevolkingsstatistieken. Relevante indicatoren waarvoor geen populatiegegevens beschikbaar zijn, vullen we aan met surveygegevens (participatiesurvey, gezondheidsenquête). Waar mogelijk en relevant schetsen we tevens de evoluties op het vlak van deze indicatoren.

Daarbij maken we steeds een opdeling naar drie leeftijdsgroepen:

- 55 tot en met 64 jaar: Deze groep omvat de meest vitale en maatschappelijk actieve senioren. Heel wat personen zijn op deze leeftijd ook nog actief op de arbeidsmarkt.
- 65 tot en met 74 jaar of de jong gepensioneerden. In de meeste gevallen gaat het om nog gezonde personen met weinig of geen beperkingen.
- De 75-plussers. Vanaf deze leeftijd begint zorg voor een grotere groep een aandachtspunt te worden.

2.1 Opleidingsniveau

De sterke relatie tussen opleiding en cultuurparticipatie blijkt uit menig participatieonderzoek (Ateca-Amestoy & Prieto-Rodriquez, 2013; Bourdieu, 1984; DiMaggio & Useem, 1978; Falk & Katz-Gerro, 2016). De verschuiving van het opleidingsniveau van de groep ouderen over een tijdsspanne van 10 jaar is opvallend. De groep van personen ouder dan 55 jaar is grondig getransformeerd de voorbije jaren (zie figuur 1). Ten eerste merken we dat binnen elke editie van de survey (04/09/14) de oudste groepen het laagst opgeleid zijn. De oudste groep is telkens de groep met het hoogste aandeel mensen zonder diploma, diploma lager onderwijs of lager secundair onderwijs. Het aandeel midden- en hoger opgeleiden daalt aanzienlijk naarmate we kijken naar oudere cohorten.

Daarnaast verschuift het opleidingsniveau merkelijk over de tijd. In elke wave neemt de opleidingsgraad voor elk van de leeftijdsgroepen toe. Zo is het percentage van de 75-plussers die als hoogste diploma geen, enkel lager onderwijs of lager secundair onderwijs hebben, gedaald van 82% naar 66% tussen 2004 en 2014. Bij de groep van 55 tot 64 jaar is bij mensen met hetzelfde opleidingsniveau een verschuiving van 65% naar 41% merkbaar tussen 2004 en 2014. Het aandeel hoger opgeleiden stijgt daarentegen bij elke wave van de participatiesurvey, binnen elke leeftijdsgroep. Op basis van de geschetste trends en het opleidingsniveau van de groep van 35 tot 54 jaar oud verwachten we dat deze verschuiving zich nog een tijd zal doorzetten.

Figuur 1. Hoogst behaalde diploma, per leeftijdscategorie, per meetmoment

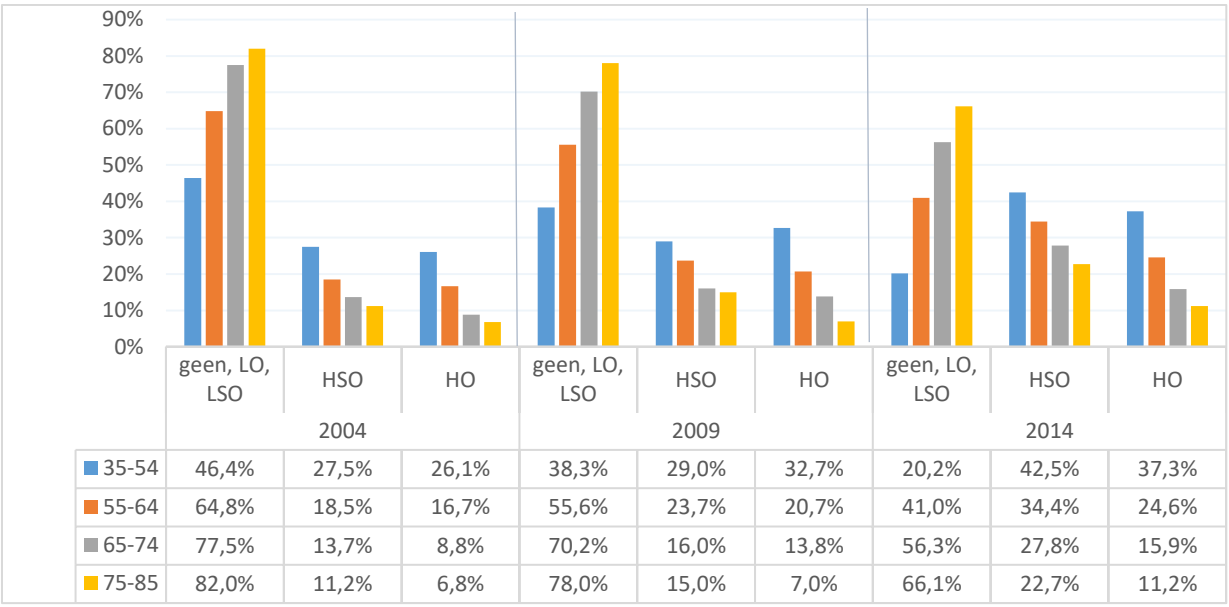

	geen, LO, LSO	HSO	HO	geen, LO, LSO	HSO	HO	geen, LO, LSO	HSO	HO
	2004			2009			2014		
35-54	46,4%	27,5%	26,1%	38,3%	29,0%	32,7%	20,2%	42,5%	37,3%
55-64	64,8%	18,5%	16,7%	55,6%	23,7%	20,7%	41,0%	34,4%	24,6%
65-74	77,5%	13,7%	8,8%	70,2%	16,0%	13,8%	56,3%	27,8%	15,9%
75-85	82,0%	11,2%	6,8%	78,0%	15,0%	7,0%	66,1%	22,7%	11,2%

Bron: PaS 2004, 2009 en 2014

2.2 Beroepstoestand

Na de pensionering neemt de tijd die beschikbaar is voor een vrije invulling van activiteiten aanzienlijk toe. De wettelijke pensioenleeftijd ligt in Vlaanderen dan wel op 65, vanaf de leeftijd van 55 jaar stromen heel wat Vlamingen via allerlei stelsels uit de arbeidsmarkt. Dit blijkt tevens uit de cijfers. Bij de 55- tot 64-jarigen is dan wel nog een aanzienlijk aandeel actief op de arbeidsmarkt, maar ook bij deze groep heeft al ruim een derde de arbeidsmarkt verlaten.

In figuur 2 geven we de tewerkstellingsgraad; deze geeft het aantal personen weer met een betrekking (werkenden) in procenten van de bevolking. De voorbije legislaturen werden heel wat beleidsinitiatieven genomen om ouderen langer op de arbeidsmarkt te houden. Dit blijkt ook uit de cijfers. Zowel voor mannen als voor vrouwen, maar vooral voor vrouwen, is de tewerkstellingsgraad op latere leeftijd het voorbije decennium sterk toegenomen. Dit geldt voor elk van de onderscheiden leeftijdsgroepen binnen de leeftijd van 50 tot 64. Zo was in 2004 slechts 54% van de vrouwen in de leeftijdsgroep van 50 tot 55 aan het werk, in 2016 is dit reeds gestegen tot 74,5%. En ook bij de oudste groep op actieve leeftijd (60- tot 64-jarigen), stellen we een stijging van respectievelijk 10 procentpunten vast bij de mannen (de tewerkstellingsgraad stijgt van 18,6% naar 28,7%) en bijna 13 procentpunten bij de vrouwen (van 7,2% naar 19,9%).

Figuur 2. Tewerkstellingsgraad per leeftijdsgroep voor 2004, 2009 en 2016

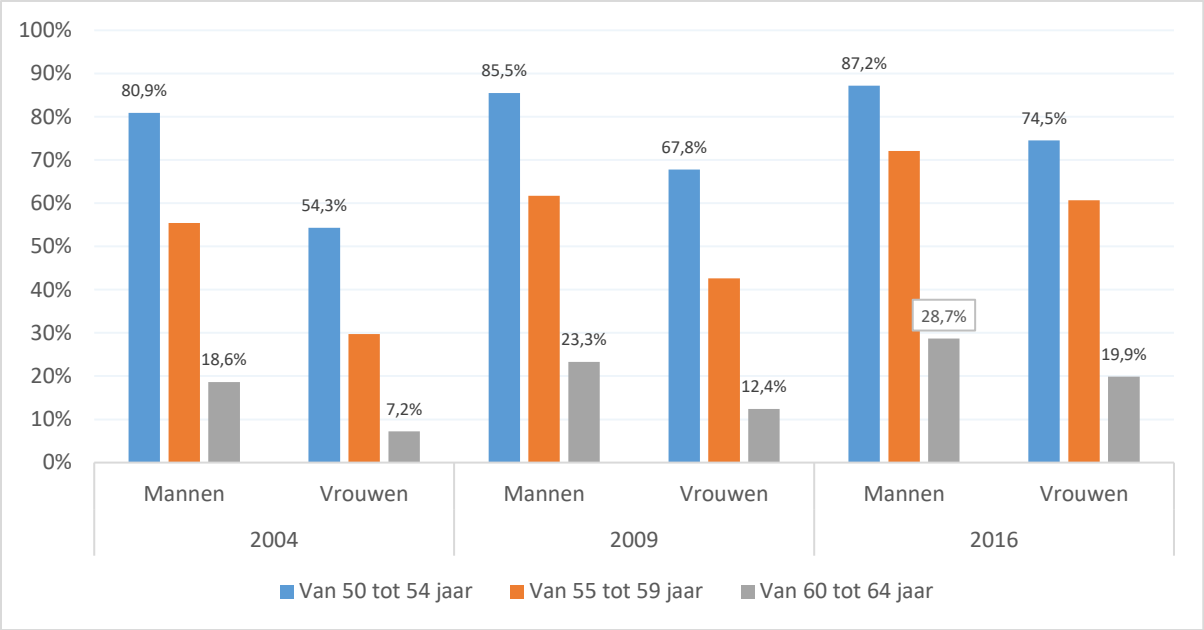

Bron : Algemene Directie Statistiek - Statistics Belgium o.b.v. Enquête naar de Arbeidskrachten

2.3 Inkomen

Het inkomen werd in de participatiesurvey 2014 op twee verschillende manieren bevraagd: objectief, via het maandelijks beschikbaar gezinsinkomen en subjectief via de zelfperceptie van het beschikbare inkomen. We bespreken hieronder enkel het subjectieve inkomen omdat de vraag naar het objectieve inkomen een hogere non-respons kent omwille van de gevoelige aard van de informatie en omdat het gezinsinkomen dient gerelateerd te worden aan de gezinssamenstelling wil men het correct interpreteren.

Op basis van de zelf-gerapporteerde financiële situatie worden de respondenten opgedeeld in drie groepen: een groep die stelt makkelijk te kunnen rondkomen, een groep die zegt het moeilijk te hebben om rond te komen, en een middengroep die het makkelijk noch moeilijk heeft om rond te komen. In zowel de meetmomenten van 2009 als 2014, en in elke leeftijdscategorie, geeft om en bij de 10% aan moeilijk rond te komen, 50% tot 60% van de ouderen plaatst zich in de middelste categorie, en 25% tot 35% geeft aan makkelijk rond te komen (zie figuur 3). Twee verschillen tussen leeftijdscategorieën in 2014 zijn significant verschillend. In 2014 is de proportie mensen die neutraal scoren hoger bij de 75-plussers dan bij de 55- tot 64-jarigen. Bij de categorie van mensen die makkelijk rondkomen zien we ook in 2014 een hogere proportie bij de 55- tot 64-jarigen, in vergelijking met de 65- tot 74-jarigen en de 75-plussers.

Figuur 3. Subjectief inkomen per leeftijd voor 2009 (n= 1043) en 2014 (n=1504)

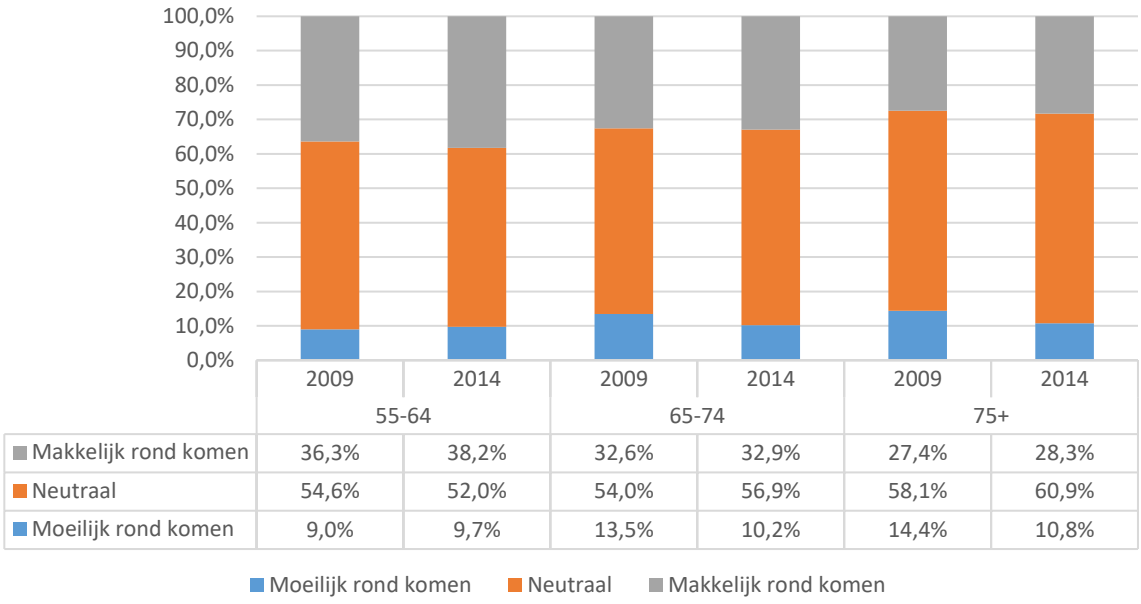

	2009	2014	2009	2014	2009	2014
	55-64		65-74		75+	
Makkelijk rond komen	36,3%	38,2%	32,6%	32,9%	27,4%	28,3%
Neutraal	54,6%	52,0%	54,0%	56,9%	58,1%	60,9%
Moeilijk rond komen	9,0%	9,7%	13,5%	10,2%	14,4%	10,8%

Bron: PaS 2014 en PaS09

2.4 Gezinssituatie

Het ontbreken van een partner vormt mogelijk een drempel of stimulans tot participatie. Op basis van de Rijksregistergegevens weten we niet of de personen wiens burgerlijke staat ‘gescheiden’ of ‘ongehuwd’ is, alleenstaand zijn of samenwonen met een partner, maar op basis van het percentage gehuwden, kunnen we stellen dat in de twee jongste leeftijdsgroepen minstens zeven op de tien personen samenwonen met een partner (zie figuur 4). Bij de jongste groep zijn alleenstaanden ook veeleer te vinden in de groep die gescheiden is. In die leeftijdsgroep is maar liefst 18% gescheiden. Dit betekent dat het aandeel uit de echt gescheidenen ook duidelijk aan een opmars bezig is onder de ouderen. Dit blijkt tevens wanneer cijfers over de evolutie van echtscheidingen erop worden nageslagen. Het stijgend aandeel alleenstaanden door echtscheiding onder de ouderen stelt het participatiebeleid in de toekomst zeker voor nieuwe uitdagingen.

Het weduwnaarschap treft bij de twee jongste leeftijdsgroepen slechts een minderheid, respectievelijk 5,5% en 11% van de 55- tot 64-jarigen en 65- tot 74-jarigen is weduwnaar/weduwe. Bij de oudste groep neemt het weduwnaarschap evenwel sterk toe. Bij de 75-plussers heeft reeds een derde van de populatie afscheid moeten nemen van zijn of haar partner.

Figuur 4. Burgerlijke staat per leeftijd (01-01-2016)

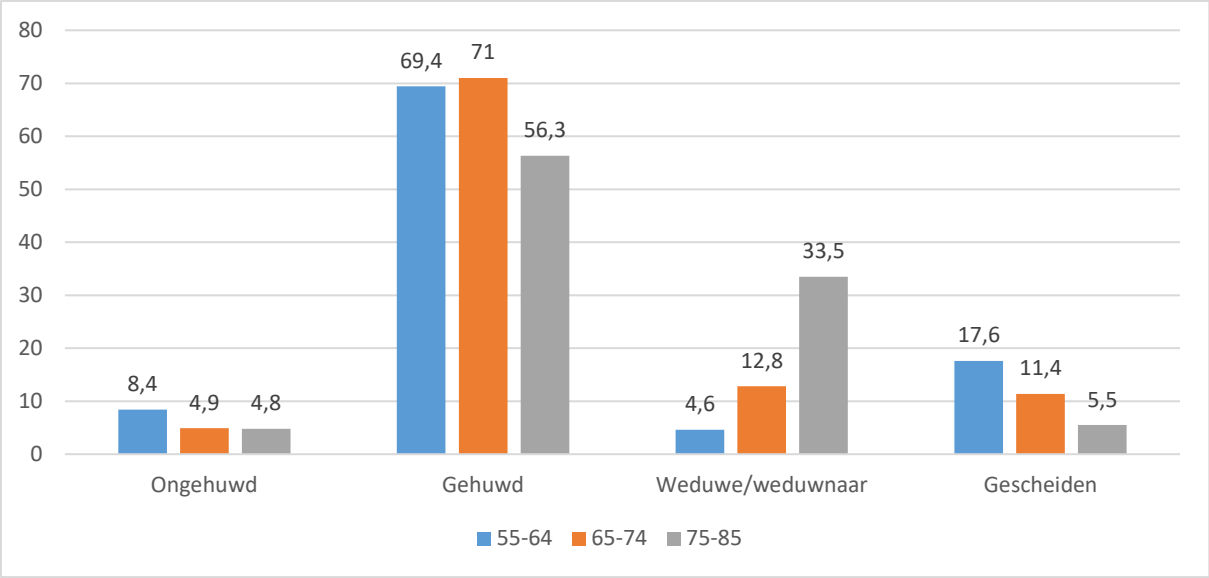

Bron: be.STAT, rijksregister

2.5 Gezondheid

Om de gezondheidssituatie van de 55-plussers te beschrijven wordt de data van de gezondheidsenquête 2013 aangewend. Bij de gerapporteerde gezondheidsproblemen uit de gezondheidsenquête wordt getoond wat de problemen zijn voor mannen en vrouwen per leeftijdscategorie, op vlak van mobiliteit, zelfzorg, dagelijkse activiteiten, pijn/ongemak en angst/depressie (Charafeddine, 2014). Het voorkomen van deze ongemakken wordt per geslacht getoond in figuur 5 en figuur 6. We zien hier op vlak van mobiliteit een opvallend verschil tussen de twee jongste categorieën en de 75-plussers. Bij de 75-plussers zien we bij zowel mannen als vrouwen dat het aandeel personen met een mobiliteitsprobleem ongeveer dubbel zo hoog ligt dan bij de twee jongere leeftijdsgroepen. Ook bij zelfzorg en dagelijkse activiteiten nemen we grote verschillen waar tussen de twee jongste leeftijdsgroepen, die een gelijkaardig gezondheidsbeeld vertonen, en de oudste categorie. Bij de 75-plussers beginnen gezondheidsproblemen bijgevolg een belangrijke rol te spelen en de mobiliteit te beperken. Dit is in lijn met de literatuur hieromtrent. Enkele auteurs merken op dat fysieke beperkingen pas echt een rol beginnen spelen bij de oudste groep (Edelmann, 2006; Scherger et al., 2011).

Psychische gezondheidsproblemen (angst/depressie) doen zich daarentegen niet sterker voor bij de oudste leeftijdsgroep. Meer nog, bij mannen stellen we zelfs vast dat de jongste groep meer angst en depressie vertoont. Mannen in de jongste leeftijdsgroepen melden bovendien vaker pijn en ongemak dan 65- tot 74-jarigen, terwijl bij de vrouwen de melding van pijn en ongemak per leeftijdsgroep toeneemt.

Figuur 5. Gezondheidsproblemen voor mannen per leeftijd

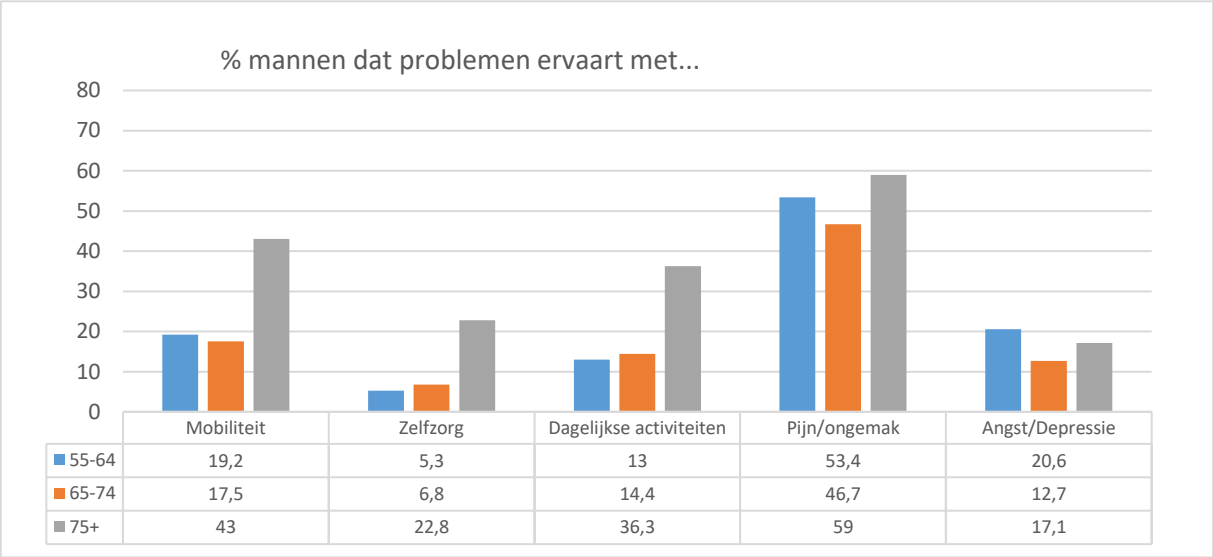

	Mobiliteit	Zelfzorg	Dagelijkse activiteiten	Pijn/ongemak	Angst/Depressie
55-64	19,2	5,3	13	53,4	20,6
65-74	17,5	6,8	14,4	46,7	12,7
75+	43	22,8	36,3	59	17,1

Bron: Gezondheidsenquête 2013

Figuur 6. Gezondheidsproblemen voor vrouwen per leeftijd

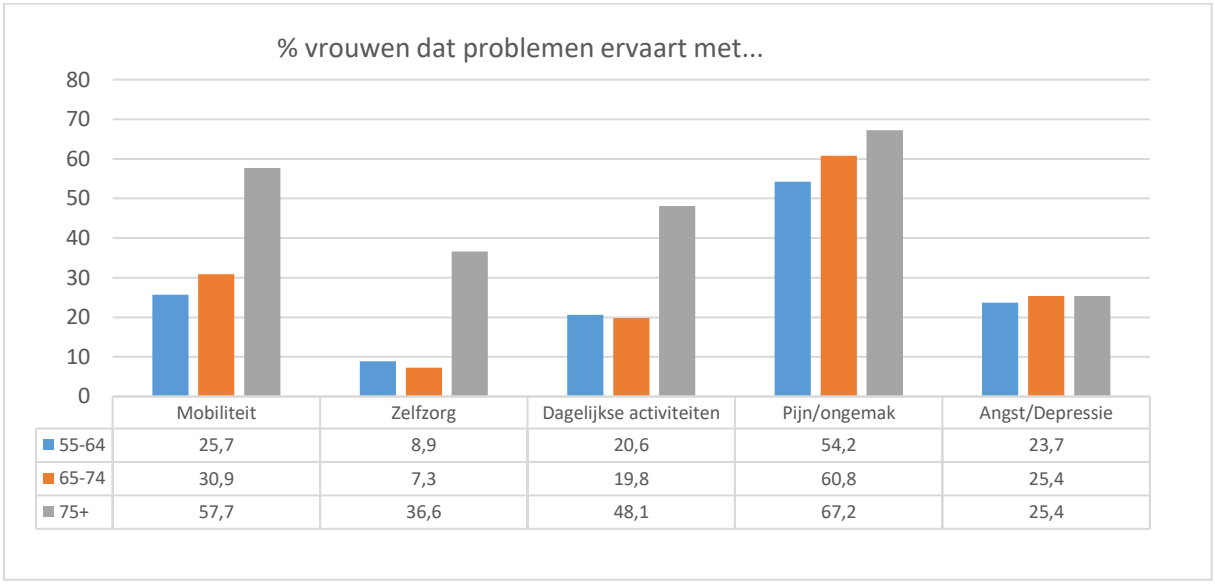

	Mobiliteit	Zelfzorg	Dagelijkse activiteiten	Pijn/ongemak	Angst/Depressie
55-64	25,7	8,9	20,6	54,2	23,7
65-74	30,9	7,3	19,8	60,8	25,4
75+	57,7	36,6	48,1	67,2	25,4

Bron: Gezondheidsenquête 2013

3 Over leeftijden, generaties en levensfasen

Participatie aan cultuur en media varieert sterk met de leeftijd. Over het algemeen participeren de oudere leeftijdsgroepen minder aan het cultuur- en media-aanbod. Deze leeftijdsgerelateerde verschillen zijn evenwel niet altijd daadwerkelijk leeftijdsverschillen, evengoed kan het gaan om generatieverschillen. Het onderscheid tussen generatie- en leeftijdseffecten is bovendien moeilijk empirisch te onderzoeken, het veronderstelt longitudinaal onderzoek of op zijn minst retrospectief onderzoek.

Eenvoudig gesteld komt het er op neer dat leeftijdsverschillen tot stand komen door het ouder worden. Generatieverschillen worden veroorzaakt doordat men behoort tot een verschillende generatie en opgegroeid is in een verschillende economische, historische en culturele context.

De jaren op school, de drukke levensjaren en de fysieke beperkingen op oudere leeftijd spelen allen een rol bij leeftijdseffecten. Onderzoek toont echter ook cohorte-effecten aan. Analyses op de Participatiesurveys geven zo bijvoorbeeld aan dat oudere cohorten (generaties), op gelijke leeftijden, meer dan jongere cohorten participeren aan de 'klassieke' kunsten (Van Steen, Willekens, Beunen et al., 2015). Dit lijkt te wijzen op een afname van de inbedding in de leefwereld van de kunstensectoren bij elke jongere geboortecohorte (Van Steen & Lievens, 2009). Om trends in cultuurparticipatie over de levensloop te ontwaren, is het dus belangrijk zowel leeftijds- als cohorte-effecten te bekijken.

De leeftijdsgroepen die wij bij ouderen in dit rapport onderscheiden zijn, zoals hoger reeds aangegeven:

- Personen met een leeftijd van 55 tot en met 64 jaar ;
- personen met een leeftijd van 65 tot en met 74 jaar of de jong gepensioneerden en
- personen met een leeftijd van 75 tot en met 85 jaar.

Relevante onderscheiden naar generatie baseren we op een aantal ontwikkelingen in onze samenleving. Generatieverschillen worden vaak geduid vanuit de socialisatietheorie, waarbij verschillen in gedrag, waarden en normen worden toegeschreven aan verschillen in ervaringen tijdens de jeugdperiode. Een aantal maatschappelijke evoluties zouden hier sterk bepalend kunnen geweest zijn, waaronder de vergrijzing van de samenleving, de democratisering van het onderwijs, de mediatisering van onze samenleving en de groei aan vrijetijdsmogelijkheden.

We staan in dit hoofdstuk daarom even stil bij deze maatschappelijke ontwikkelingen. Alvorens deze evoluties te beschrijven geven we op de volgende pagina eerst een visueel overzicht van de generaties die wij bestrijken met de participatiesurveys. Op basis daarvan kunnen we meteen de ouderen die het onderwerp van dit onderzoek vormen, positioneren binnen de geschetste ontwikkelingen. Op figuur 7 ziet u de koppeling van leeftijd in de drie waves van de participatiesurvey met geboortejaar. Op deze figuur ziet u in hoeverre dezelfde leeftijdscategorieën in verschillende waves van de participatiesurvey in andere tijden zijn opgegroeid.

Figuur 7. Leeftijden en generaties in de Participatiesurveys 2003-2004; 2009 en 2014

Meting	leeftijden																																								
2014	95	94	93	92	91	90	89	88	87	86	85	84	83	82	81	80	79	78	77	76	75	74	73	72	71	70	69	68	67	66	65	64	63	62	61	60	59	58	57	56	55
2009	90	89	88	87	86	85	84	83	82	81	80	79	78	77	76	75	74	73	72	71	70	69	68	67	66	65	64	63	62	61	60	59	58	57	56	55	54	53	52	51	50
2004	85	84	83	82	81	80	79	78	77	76	75	74	73	72	71	70	69	68	67	66	65	64	63	62	61	60	59	58	57	56	55	54	53	52	51	50	49	48	47	46	45
gebj.	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59

3.1 De toenemende vergrijzing

Zoals reeds gesteld in de inleiding, neemt de vergrijzing van de bevolking met rasse schreden toe. Over goed 15 jaar zal een kwart van de bevolking 65 jaar of ouder zijn (25% in 2032). Nadien zal het aandeel ouderen in de Vlaamse bevolking min of meer stabiliseren en vanaf 2048 duiden de prognoses terug op een lichte daling van het aandeel ouderen in het Vlaamse Gewest (zie figuur 8).

Figuur 8. Vergrijzing in Vlaams Gewest: aandeel ouderen in de bevolking; reële cijfers tem 2016, prognoses 2017-2061

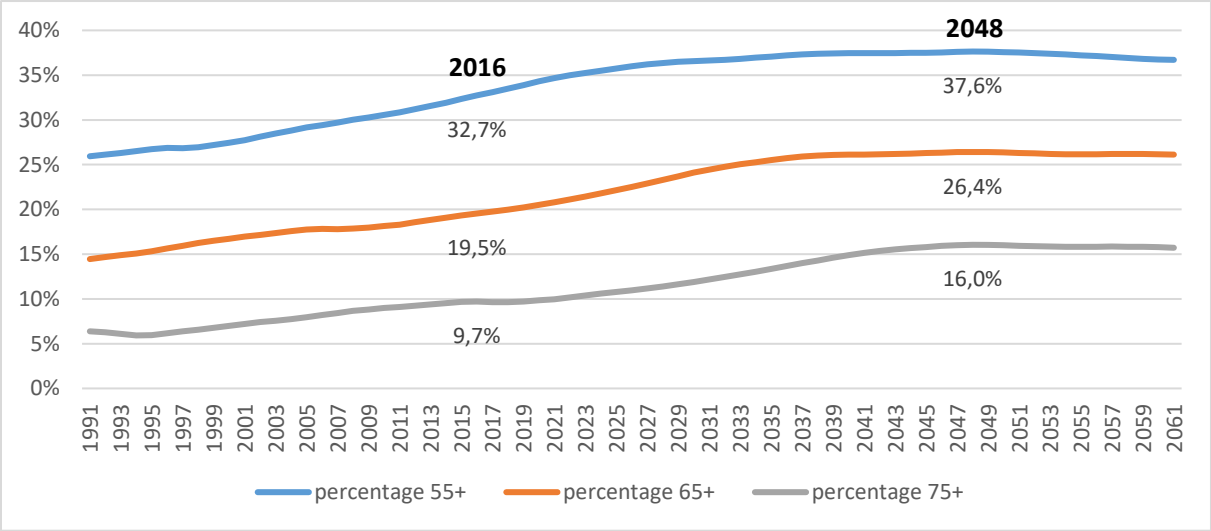

Bron: 1991-2016: waarnemingen FOD Economie – Algemene Directie Statistiek (ADS); 2017-2061: vooruitzichten, Federaal Planbureau (FBB) en ADS

Niet alleen is er een algemene vergrijzing binnen de bevolking, ook de oudere bevolking zelf veroudert. Dit blijkt tevens wanneer we een leeftijdspiramide van verschillende jaargangen met elkaar vergelijken, en we hoeven daar zelfs niet zo ver voor terug in de tijd te gaan. Deze verschuiving is al duidelijk merkbaar wanneer we de bevolkingspiramide van 2016 met deze van 2000 vergelijken (zie figuur 9). Vooreerst stellen we zowel bij mannen als bij vrouwen een aanzienlijke stijging van het bevolkingsaantal vast. Bij beide gaat het om een toename van meer dan 100.000 personen. Maar daarnaast is tevens de verschuiving van leeftijdssamenstellingen merkbaar. In 2016 merken we dat de bevolking veroudert en dat vooral de oudste leeftijdsgroepen in aantal toenemen. Anno 2016 stellen we de grootste bevolkingsaantallen vast in de leeftijdsgroepen van 45 tot 60 jaar, in 2000 hadden de leeftijdsgroepen van 35 tot 45 jaar nog de bovenhand. We naderen nu dus het punt dat de babyboomers massaal de arbeidsmarkt zullen verlaten. Gezien de verlenging van de gezonde levensduur betekent dit dat de komende decennia meer ouderen op zoek gaan naar een voor hen zinvolle en aangename vrijetijdsinvulling.

Figuur 9. Leeftijdspiramide Vlaams Gewest 2000 & 2016

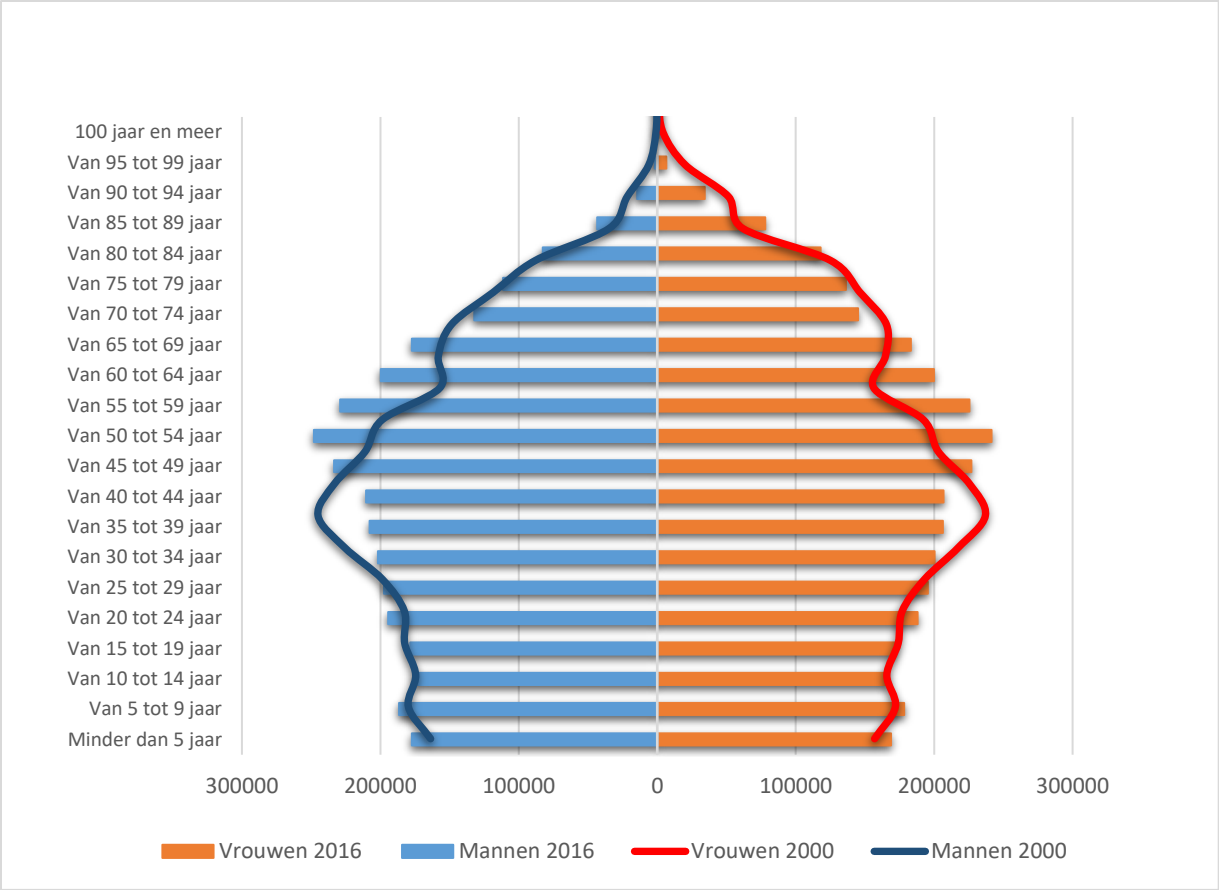

Bron: FOD economie (eigen bewerking)

3.2 Democratisering van het onderwijs

Een maatschappelijk belangrijke evolutie is deze in het onderwijs. De lancering van de onderwijsdemocratisering kan gesitueerd worden in de jaren '50 (Pelleriaux 1998; 2001). Vanaf de jaren 1950 neemt de onderwijsdeelname duidelijk toe en dit voor zowel het secundair als het hoger onderwijs. Tussen het schooljaar 1952-'53 en het schooljaar 1960-'61 steeg het aantal leerlingen in het hoger secundair onderwijs van 72.406 naar 111.884, een groei van 55%. En in de jaren 1960 kende het hoger secundair onderwijs een groei van 107%. De grote expansie van het hoger onderwijs in België vond eveneens plaats vanaf de tweede helft van de jaren 1950 (Pelleriaux 1998; 2001). Tijdens het schooljaar 1952-'53 waren 21.778 studenten ingeschreven aan een Belgische universiteit. Tijdens het schooljaar 1960-'61 bedroeg het aantal Belgische universiteitsstudenten 30.692, een groei van 41%. De ware boom op universitair niveau komt er in de jaren '60. Tegen 1970, telt het Belgisch universitair onderwijs 75.106 studenten (academiejaar 1970-'71). Tijdens de jaren 1960 kennen de universiteiten dus een groei van bijna 145%. Die stijgende scholarisatie is nog meer uitgesproken voor vrouwen (Derks & Vermeersch 2001; 2002; Vanderstraeten 1996). De democratisering van het universitair onderwijs werd in de jaren 1950 tot 1970 ingezet door de mannen. De stijgende participatie van meisjes aan het hoger onderwijs, volgt wat later. Vanaf de jaren 1970 beginnen vrouwen aan hun inhaalmanoeuvre. De groei van de mannelijke studentenpopulatie is vanaf dan eerder beperkt. In het universitair onderwijs vormden vrouwelijke studenten 50 jaar geleden nog een duidelijke minderheid.

Hier is in sneltempo verandering in gekomen. Zeker vanaf de jaren zestig is elke nieuwe generatie die aantreedt merkelijk hoger opgeleid dan de vorige. Tegelijkertijd sterven de oudste en laagst opgeleide cohorten af. Het gevolg is een steile toename van het gemiddelde opleidingsniveau van de bevolking (zoals reeds bleek uit figuur 1).

De gevolgen van het onderwijs verwezenlijken zich via verschillende wegen. Verschillen in onderwijsniveau en gevolgde onderwijsvorm leiden naar verschillen in arbeidsmarktsituatie en beroep, verschillen in de materiële condities van het leven en verschillen in de culturele omgeving of de culturele ruimtes waarin mensen zich bewegen. Deze laatste werden tot de jaren 1990 in het gangbare onderzoek naar de gevolgen van onderwijs vaak stiefmoederlijk behandeld, vergeleken bij de aandacht die gaat naar de beroepssituatie en de materiële omstandigheden. Meer recent onderzoek toont aan dat onderwijs en diploma sterk gerelateerd zijn aan cultuur: het onderwijs reikt opvattingen, competenties, smaken en interpretatiekaders aan die sterk tot uiting komen in onze leefstijlen. Een van de aspecten waar deze invloeden het sterkst naar voor komen is de cultuurparticipatie (zie o.m. Asschaffenburg & Maas, 1997; Ganzeboom, 1984; Lievens, Siongers & Waege, 2015; van Eijck, 1999).

3.3 Mediatisering en digitalisering van de samenleving

Ook de technologische vooruitgang en meer in het bijzonder deze van de media kende een steile opgang sinds de jaren 1950. Sinds de eerste televisiebeelden van het NIR (Nationaal Instituut voor de Radio-Omroep) op 31 oktober 1953 vanuit het Brusselse Flageyplein de ether ingingen heeft de klok niet meer stilgestaan. Destijds hoefde men niet de keuze te maken uit tal van zenders; er was er slechts één. De zendtijd bedroeg in 1953 slechts 12 uur per week en van de zes miljoen potentiële kijkers in België hadden er in 1954 slechts zo'n 15.000 een televisietoestel[3]. Maar de opmars ging snel. In 1962 telde België al pakweg 1 miljoen televisietoestellen. Anno 1971 bedraagt de gemiddelde zendtijd al zo'n 46 uur per week. Nog datzelfde jaar wordt de BRT (Belgische Radio- en Televisieomroep) geconfronteerd met een nieuwe uitdaging: de kabeltelevisie. De opkomst van de kabeltelevisie betekent voor de Vlaamse televisie een grotere concurrentie, in eerste instantie vooral van de Nederlandse zenders. Het aantal kabelkijkers was in 1971 nog betrekkelijk klein (120.170), maar zou de komende jaren sterk stijgen[4]. Op 26 april 1973 krijgt de BRT ook een tweede tv-net, met in eerste instantie slechts een beperkte programmering van een aantal avonden per week. Maar ook dit tweede net groeit al gauw uit tot een volwaardige zender. Begin 1987 keurt de Vlaamse Raad het kabeldecreet goed, wat een einde maakt aan het monopolie van de BRT op televisioneel gebied en waardoor de oprichting van een commerciële tv-zender in Vlaanderen mogelijk wordt. Wanneer in februari 1989 VTM start als eerste commerciële televisiestation in Vlaanderen, is het omroepmonopolie van de BRT-televisie definitief doorbroken. Sinds de lancering van VTM in 1989 schieten nieuwe commerciële zenders als paddenstoelen uit de grond. En vandaag de dag is er voor elk wat wils. Met de huidige digitale mogelijkheden, het ruime aanbod van tv-zenders en de streamingsmogelijkheden kunnen we beelden van over de hele wereld bekijken en dat 24 uur op 24 uur.

De generaties 55-plussers die werden bevraagd via de participatiesurvey hebben deze ontwikkelingen

[3] Dit cijfer kon niet geverifieerd worden op basis van nationale statistieken, maar werd vermeld op de VRT-website: http://www.vrt.be/vrt_master/over/A_vrt_overvrt_geschiedenis_1950-1954/index.shtml

[4] Referentie: http://www.vrt.be/vrt_master/over/

allen quasi volledig meegemaakt (de jongste cohorte 55-plussers in 2014 werd geboren in 1959), zij het allen in een verschillende levensfase. De oudste cohorten die bevraagd werden, waren bij de opkomst van de TV de jeugdjaren al ontgroeid, de jongste cohorten hebben nooit een leven zonder de TV gekend.

Anders is het met de opkomst van het hele internetgebeuren. Naast de verdere ontwikkelingen op vlak van de traditionele media (naast televisie, tevens radio, kranten en tijdschriften), zijn vanaf de jaren 1980 ook de 'nieuwe' gecomputeriseerde en digitale media de (huis)kamer binnengedrongen. Een belangrijke eigenschap van deze digitale mediatechnologieën is dat ze de overstap van een gestandaardiseerde naar een meer gepersonaliseerde massacommunicatie mogelijk maakten en dat ze zo een gewichtig alternatief bieden voor het klassieke systeem van de media dat voor iedereen toegankelijke en identieke media-inhouden aanbiedt (Verschraegen, 2002). Radio- en televisieprogramma's waren in eerste instantie gestandaardiseerde massaproducten: ze werden op reguliere tijdstippen in een voor iedereen toegankelijke en identieke versie uitgezonden. Via internet en andere computergestuurde mediaproductie wordt het mogelijk om in te spelen op de individuele interesses en smaken van personen en zodoende informatie en ontspanning op ieders maat aan te biedentraditionele media niet ongemoeid gelaten. Ook de oudere mediakanalen maken uitgebreid gebruik van de digitale technologie om een zo groot en breed mogelijk publiek aan te spreken en hen op hun individuele wenken te bedienen.

De imposante en vrij recente ontwikkelingen op mediavlak, en in het bijzonder de ontwikkelingen op vlak van digitale media, maken dat sommige groepen het tempo van deze ontwikkelingen moeilijk kunnen bijhouden. Al van bij het prille ontstaan van de digitale media was er sprake van een digitale kloof. Deze kloof is steeds sterk gelinkt geweest aan sociale achtergronden van mensen, maar was ook sterk leeftijdsgebonden. Over de tijd is de aard van deze kloof, en de wijze waarop deze in beschouwing wordt genomen evenwel gewijzigd.

Niet langer wordt er in de literatuur gesproken over een digitale kloof, als zijnde één algemene discrepantie in het mediagebruik van burgers, maar verschillende kloven en ongelijkheden. Auteurs als van Dijk (2006) en Gunkel (2003) onderlijnen de deterministische visie op het probleem die aan de grondslag ligt van een dergelijke visie op de digitale kloof, en stellen dat de ongelijkheden in mediagebruik die we tegenwoordig treffen meer inhouden dan louter een gebrek aan toegang of kennis van media. Meer en meer vindt het internet immers doorgang in de huiskamers, en wordt de digitale kloof van de eerste graad (toegang tot het internet) gedicht (Friemel, 2014). Enkel de nadruk leggen op het verlenen van toegang tot technologieën verhelpt het probleem dan ook niet. Selwyn (2004) toont immers aan dat voor een deel van de niet-gebruikers niet zozeer de toegang tot het medium ontbreekt, maar dat ze na een periode van gebruik hier bewust van afstappen, vaak omwille van een gebrek aan interesse. Ouderen blijken hier in het bijzonder vatbaar voor.

De wijze waarop de digitale kloof in beschouwing wordt genomen dient daarom te worden bijgesteld. Ten eerste dient er aandacht te worden besteed aan de verschillende mogelijke facetten van de digitale kloof, zoals toegang (eerste graad), kennis (tweede graad), en gebruik (derde graad). Het onderzoeken van gevallen van niet-gebruik kan zo bovendien inzicht verschaffen in de digitale kloof van de derde graad. De niet-gebruikers vormen hiervoor een belangrijke bron van inzichten in de drempels waarmee oudere gebruikers geconfronteerd worden, en welke hen ervan weerhouden het internet te gebruiken. Karahasanović et al. (2009) wijzen er zo bijvoorbeeld op dat fysieke (toegang) en cognitieve factoren (kennis) minder goede voorspellers zijn van het internetgebruik van ouderen

dan voorgaande ervaringen en attitudes, welke eerder gelieerd kunnen worden aan de derde digitale kloof en interesse (Karahasanović et al., 2009). Veel van deze bredere context van (niet-)gebruik wordt immers vaak buiten beschouwing gelaten (Mariën & Vleugels, 2011), waardoor het denken rond de digitale kloof vaak gericht is op het wegwerken van ongelijkheden gericht op toegang of kennis (Selwyn, 2004; Mariën & Vleugels, 2011). Hoewel onderzoek naar het computergebruik van kwetsbare groepen, waaronder ouderen, de hoge kostprijs naar voren schuift als een belangrijke drempel, zet de vaststelling dat verschillende oudere gebruikers bewust afstappen van het medium de prominentie hiervan op de helling (Mariën & Vleugels, 2011). Aandacht dient daarom eveneens geboden te worden aan drempels, aangegeven door ouderen, die hindernissen vormen tot het gebruik van ICT buiten louter toegang of kennis.

Ten tweede dient ook aandacht te worden besteed aan mogelijke kloven binnen verschillende leeftijdscohorten. Vaak worden de verschillende oudere gebruikers onderzocht binnen éénzelfde leeftijdscategorie ondanks de enorme diversiteit binnen de leeftijdsgroep van 50-plussers (Friemel, 2014).

Vanuit een beleidsstandpunt noopt de digitale kloof van de eerste (toegang) en tweede graad (kennis) tot duidelijk afgebakende initiatieven om discrepanties te verhelpen, maar auteurs wijzen erop dat dit de digitale kloof niet volledig kan dichten. Dat een gezin een computer in huis heeft, en de kennis bezit ermee te werken, is geen garantie dat men ook ten volle zal participeren in het gebruik van dit medium, en dat het medium een zinvolle en relevante plaats heeft in het repertoire van de burger (Epstein, Nisbet, & Gillespie, 2011).

3.4 Ontwikkelingen in het vrijetijds- en cultuuraanbod

Een volledig overzicht van de ontwikkelingen van het vrijetijds- en cultuuraanbod kan in dit korte bestek uiteraard niet worden gegeven, maar dat er heel wat ontwikkelingen hebben plaatsgevonden staat buiten kijf. De voornaamste ontwikkelingen worden hieronder toegelicht.

Een eerste belangrijke evolutie in het kader van de vrijetijdsbesteding ligt niet zozeer op het terrein van vrijetijd maar op dat van arbeid. De arbeidsduur (op weekbasis) is sinds de jaren 1950 sterk gedaald. In 1955 werd de vijfdaagse werkweek ingevoerd, maar het zou nog enige tijd duren vooraleer de vijfdaagse werkweek de norm werd; vandaag is een vijfdaagse werkweek de norm en stellen we vast dat een aanzienlijk deel van de bevolking opteert voor een vierdaagse werkweek. Gaandeweg werd tevens overgegaan van een 48-uren werkweek naar een 38-uren werkweek. Een voltijdse werkweek beslaat wettelijk gezien vandaag dus 10 uur minder dan een voltijdse werkweek in de jaren 1950.

Op het terrein van de vrijetijdsbesteding en cultuurparticipatie in het bijzonder, waren we de voorbije decennia getuige van een explosieve groei aan mogelijkheden, dit zowel dankzij de toename van het aanbod aan activiteiten maar tevens dankzij de toegenomen fysieke en communicatieve mobiliteit waardoor meer activiteiten binnen ieders bereik kwamen. In de groei en vooral de ruimere spreiding van het cultuuraanbod hebben tevens een aantal beleidsinitiatieven een belangrijke rol gespeeld. In de scope van dit onderzoek is het onmogelijk om al deze ontwikkelingen op vlak van het cultuuraanbod en beleidsinitiatieven te bespreken. Maar naar dit onderzoek bij ouderen toe zijn zeker de beleidsinitiatieven op vlak van lokaal cultuurbeleid meldenswaardig.

Immers, pas na Wereldoorlog II kwam er een uitgebouwd openbare-bibliotheeksysteem tot stand en

pas eind jaren 1970, begin jaren 1980 werd een spreiding van het bibliothekennetwerk gerealiseerd. Vooral het decreet van 1978 is hierin bepalend geweest. Dit decreet dat alle gemeentebesturen verplichtte om een openbare bibliotheek in te richten en hiervoor ook ruime middelen voorzag, leidde echt tot een uitgebreid netwerk aan openbare bibliotheken. Sinds 2016 zijn gemeenten echter niet meer verplicht een bibliotheek in te richten.

Ook cultuur- en gemeenschapscentra kennen een hele evolutie in Vlaanderen. In de jaren 1960 werden er in Vlaanderen op grote schaal Culturele Centra gebouwd omdat de bestaande culturele infrastructuur verouderd, slecht uitgerust en verzuild was. Een Cultureel Centrum moest toen 'een bestendig ontmoetingscentrum zijn voor de diverse takken van de volkscultuur ten behoeve van een bepaalde gemeenschap'. Het idee van democratisering van cultuur was toen duidelijk aanwezig. Een geografische spreiding en uitbouw van de Culturele Centra was in de jaren 1960 het doel (Badisco, Glorieux, van Tienoven, 2011).

Vanaf de jaren 1970 kwam er een meer zakelijk beleid in de Culturele Centra. Van 'democratisering' in de jaren 1960 ging men over naar 'individualisering' in de jaren 1980. De kunst- en cultuurwereld ging zich toespitsen op kunst met een grote 'K'. Er ontstonden zo nieuwe Kunstencentra die vooral in bovenlokale, Vlaamse of internationale termen dachten. De kloof met het bestaande circuit dat een lokale visie hanteerde, werd dan ook steeds groter. Het discours van horizontale spreiding stond tegenover het nieuwe discours van een verticaal spreidingsbeleid (Badisco, Glorieux, van Tienoven, 2011).

In de jaren 1990 werd, onder meer door de dualisering in de samenleving, de maatschappelijke relevantie van kunst en cultuur in vraag gesteld. De rol van de Culturele Centra werd kritisch geëvalueerd en kunst en cultuur moesten een manier vinden om met de groeiende ongelijkheid om te gaan. Toch was het ook in deze periode dat de Culturele Centra professionaliseerden en de kwaliteit van het aanbod toenam. Onder het beleid van minister van Cultuur Bert Anciaux, eind jaren 90, ging men over naar een meer vraaggericht verticaal beleid. De nadruk lag nu op het verhogen van de competenties, het aanmoedigen van participatie en het wegwerken van participatiedrempels. Anciaux' beleid focuste op 'verbreden' en 'verdiepen'. In 2001 kwam er het decreet op het lokaal cultuurbeleid. Dit decreet vergrote de aandacht voor het lokaal cultuurbeleid en stedelijkheid, en hield enkele wijzigingen in: de Culturele Centra worden sindsdien opgesplitst in cultuurcentra (CC) en gemeenschapscentra (GC). Beiden hebben drie hoofdopdrachten: 1) representatie en spreiding van kunst en cultuur, 2) gemeenschapsvorming en 3) bevordering van cultuurparticipatie. Cultuurcentra hebben echter een meer streekgerichte opdracht en werken met een groot aanbod van professioneel artistiek werk, terwijl gemeenschapscentra eerder op de lokale bevolking gericht zijn en een veel beperkter aanbod hebben. Daarnaast is er tussen de cultuurcentra nog een verdere opdeling op basis van de stedelijkheidsgraad van de stad of gemeente waarin het centrum gevestigd is in categorie A, B en C. Deze categorie bepaalt de subsidie waarop het centrum recht heeft (Badisco, Glorieux, van Tienoven, 2011).

4 Theoretische perspectieven

Vanuit het onderscheid tussen leeftijds- en generatieverschillen werden meerdere theorieën ontwikkeld. Deze theorieën staan zeker niet lijnrecht tegenover elkaar, maar kunnen op verschillende vlakken als complementair worden beschouwd. Een onderscheid kan gemaakt worden tussen meer algemene theorieën over ouder worden (bv. continuïteitstheorie en de levenslooptheorie) en theorieën die focussen op de vrijetijdsbesteding van ouderen (bv. activiteitstheorie en verfijningen hiervan). Binnen deze perspectieven leggen sommige auteurs tevens de link met succesvol en actief ouder worden. Hieronder zullen we deze verschillende theoretische perspectieven kort uiteenzetten.

4.1 Continuïteitstheorie

De continuïteitstheorie (Atchley, 1989, 1993) is een algemene theorie die stelt dat mensen van middelbare en oudere leeftijd aangepaste keuzes maken waardoor zij in staat zijn reeds bestaande en ontwikkelde sociale patronen te behouden. Volgens deze theorie zullen ouderen kiezen voor continuïteit boven verandering. Dit doen ze door het gebruik van vertrouwde kennis, vaardigheden en strategieën. Hoewel de continuïteitstheorie niet expliciet focust op vrijetijdsbesteding of participatie, kan ook voor (vrijetijds)activiteiten gesteld worden dat ouderen de patronen die ze reeds eerder in hun leven hebben ontwikkeld willen behouden en hiernaar handelen. Als men door het ouder worden genoodzaakt wordt om activiteiten aan te passen (door bijvoorbeeld een slechtere mobiliteit), zal dat vaak gebaseerd zijn op continuïteit in aanpassingspatronen die hun basis vinden in het verleden (Atchley, 1993). Succes kan hier mogelijks uit voortvloeien, maar soms kan het te veel vasthouden aan continuïteit ook net een succesvolle aanpassing aan het ouder worden in de weg staan.

Continuïteit staat voor een consistentie van patronen over de tijd en bestaat uit zowel interne continuïteit als externe continuïteit. Wanneer we specifiek kijken naar (vrijetijds)activiteiten beslaat interne continuïteit de oriëntatie naar bepaalde activiteitendomeinen, en de competenties en de voorkeur voor bepaalde activiteiten. Externe continuïteit verwijst naar het zich begeven in vertrouwde omgevingen, het behouden van dezelfde levensstijl en omgaan met mensen die men kent en waarmee men vertrouwd is. Zowel interne als externe continuïteit wordt gehanteerd om de effecten van het ouder worden te minimaliseren. In lijn daarvan zullen oudere personen misschien eerder kiezen voor activiteiten waar zij reeds ervaring mee hebben (Atchley, 1993).

Met betrekking tot vrijetijdsactiviteiten toonde Kridahl (2014) aan dat Zweedse ouderen die reeds voor het pensioen in bepaalde vrijetijdsactiviteiten geëngageerd waren, een grotere kans hadden om deze na het pensioen verder te zetten. De ouderen waren veel minder geneigd na het pensioen te stoppen met een activiteit die ze al eerder deden of een nieuwe activiteit te starten.

4.2 Activiteitstheorie

De activiteitstheorie werd ontwikkeld door Havighurst (en Albrecht, 1953; Havighurst, 1963) en staat tegenover de *disengagement*-theorie die stelt dat ouderen zich stilaan uit de maatschappij (job en sociale relaties) terugtrekken om zo op een succesvolle manier ouder te worden en zich voor te bereiden op het onafwendbare levenseinde. Niet enkel zouden de ouderen zich terugtrekken uit de maatschappij, de maatschappij trekt zich eveneens terug uit het leven van de ouderen (vb. wegnemen

arbeidsrol) (Cumming & Henry, 1961). De activiteitstheorie stelt daarentegen dat men om succesvol ouder te worden zo lang mogelijk de activiteiten en houdingen moet behouden die men op middelbare leeftijd had. Wanneer bepaalde activiteiten niet langer vol te houden zijn of wegvallen (bv. door pensionering), moet men volgens de activiteitstheorie voor deze activiteiten vervangende activiteiten zoeken. Actief blijven is volgens deze theorie essentieel om psychologisch en sociaal welzijn te behouden na het pensioen.

Bij pensionering valt immers voor vele ouderen een belangrijke activiteit weg, namelijk de betaalde arbeid. Niet iedereen ervaart deze overgang van werk naar pensioen als even gemakkelijk of aangenaam. Volgens van Solinge en Henkens (2008) komen er twee uitdagingen kijken bij deze overgang: zo zal de nieuw gepensioneerde zich moeten aanpassen aan het verlies van de arbeidsrol en de sociale contacten die daarbij verloren gaan, alsook een bevredigende en uitdagende postpensioen levensstijl moeten ontwikkelen. Buiten geld in het laatje brengen, vervult arbeid enkele belangrijke functies in het leven die niet steeds eenvoudig te vervullen zijn na het pensioen (Kleiber & Linde, 2014). Deze komen overeen met de vijf cruciale latente functies die arbeid vervult volgens Jahoda (1981). Ten eerste zorgt betaalde arbeid ervoor dat onze dag gestructureerd wordt. Ten tweede is het een bron van sociale relaties en ervaringen buiten de privésfeer. Ten derde worden individuen via de betaalde arbeid betrokken bij doelen die hun eigen voorkeuren overstijgen. Ten vierde bepaalt betaalde arbeid mee de sociale status en de identiteit van individuen. Ten slotte biedt arbeid de mogelijkheid om onze competenties en vaardigheden te ontwikkelen. Van deze functies worden we ons meestal pas bewust wanneer betaalde arbeid wegvalt. Via betaalde arbeid worden we verplicht de publieke sfeer te betreden. Deze gerichtheid op het publieke domein komt in gevaar wanneer men op pensioen gaat (Glorieux, de Korte & Verbeylen, 2016).

Ook voor deze theorie werd empirische evidentie gevonden. Vele onderzoeken wijzen in lijn met deze theorie op de positieve effecten van een actieve (vrije)tijdsbesteding bij gepensioneerden. Zo stelt onderzoek bij actieve ouderen een hogere mate van sociale integratie, een hogere mate van levenstevredenheid en minder depressie vast (o.a. Haski-Leventhal, 2009; Toepoel, 2011; Toepoel, 2013).

Naderhand werd de activiteitstheorie verder verfijnd. De Selectieve Optimalisering met Compensatie (SOC) these is hier een voorbeeld van. Het SOC-model (Baltes & Baltes, 1990; Baltes & Carstensen, 1996) baseert zich op de ontwikkelingspsychologie en bekijkt het ouder worden als een proces van winnen en verliezen. Gepensioneerden zullen hun (vrijetijds)activiteiten en het aantal activiteiten aanpassen aan hun verminderende gezondheid en lagere energiepeil. ‘Selectie’ staat dan voor het selecteren van minder activiteiten en interessevelden, maar wel deze met het meeste prioriteit voor de gepensioneerde. ‘Optimalisering’ verwijst naar het inzetten op die activiteiten die het meest bijbrengen aan het leven en ‘compensatie’ verwijst naar het gegeven dat men bepaalde activiteiten die niet meer mogelijk zijn compenseert met andere, eventueel nieuwe, activiteiten. Op deze manier verandert enkel de manier waarop doelen verworven worden, maar niet het doel op zich (Dorfman, 2013). De SOC-these is volgens Kleiber et al. (2008) het model dat de laatste jaren het meest theoretische en empirische ondersteuning krijgt voor succesvol ouder worden. Zij stellen daarenboven dat beperkingen die men bij het ouder worden tegenkomt ook positieve effecten kunnen hebben.

Een variant op de selectieve optimalisering met compensatie theorie is de socioemotionele selectiviteitstheorie (Baltes & Baltes, 1990). Deze theorie vindt zijn basis in het tijdsperspectief. Sociale motieven kunnen kennis gedreven zijn of gerelateerd aan de regulering van emoties, afhankelijk van

het tijdsperspectief waarin men zich bevindt. Wanneer men het gevoel heeft nog veel tijd te hebben, krijgen kennis gedreven doelen prioriteit. Wanneer men echter ervaart nog weinig tijd te hebben, nemen de emotionele doelen de overhand (Carstensen, Isaacowitz, Charles, 1999). Bij ouderen is deze laatste perceptie sterker aanwezig; zij zouden daarom vooral kiezen voor emotioneel betekenisvolle contacten en activiteiten. Sociale contacten met minder emotionele waarde zouden ze anderzijds sneller opgeven (Baltes & Carstensen, 1996).

4.3 Levenslooptheorie

De bovenstaande theorieën hanteren allen een microperspectief die trachten te verklaren hoe ouderen zich aanpassen aan de wijzigende levenscondities in de oudere levensfase. De levenslooptheorie (Elder et al., 2003) schenkt aandacht aan de wederzijdse beïnvloeding van sociale processen op het micro- en het macroniveau van de samenleving en laat toe de in hoofdstuk 3 geschetste maatschappelijke ontwikkelingen te integreren in de kijk op ouder worden. Deze wederzijdse beïnvloeding komt tot uiting in de vijf algemene principes van waaruit de levenslooptheorie vertrekt:

1. Menselijke ontwikkeling en ouder worden zijn levenslange processen: ze zijn niet beperkt tot de eerste levensjaren.
2. Mensen bezitten *agency*: ieder bouwt aan de eigen levensloop door keuzes en acties binnen de mogelijkheden.
3. De levensloop wordt gevormd door historische periodes en plaatsen die mensen ervaren doorheen hun leven.
4. De timing van gebeurtenissen heeft een invloed op de ontwikkeling van een persoon: deze gebeurtenissen vallen niet voor iedereen op hetzelfde moment in het leven.
5. Levens zijn gekoppeld aan en afhankelijk van elkaar.

Volgens Dorfman (2013) zijn vooral de eerste twee principes van toepassing op de studie van vrijetijd en het pensioen. Zo stelt ze dat vrijetijdsactiviteiten en interesses van gepensioneerden vaak een afspiegeling zijn van de activiteiten en interesses eerder in het leven (eerste principe). Daarnaast toont ze aan dat ook gepensioneerden *agency* hebben in de keuze van hun vrijetijdsactiviteiten (tweede principe). Deze keuzes zijn vaak bewust en hangen af van de alternatieven die beschikbaar zijn binnen de sociale context. Keuzes voor activiteiten kunnen daarbij eveneens variëren over het pensioen afhankelijk van de noden en wensen. Wij menen evenwel, mede gebaseerd op eerder participatieonderzoek, dat tevens de drie andere principes relevant zijn in de studie van participatiegedrag van ouderen.

Aansluitend met de levenslooptheorie veronderstellen we dat het participatiegedrag van ouderen zowel wordt bepaald door de periode van opgroeien en de gebeurtenissen en ontwikkelingen die zij doorheen hun leven gekend hebben (op basis van de geschetste ontwikkelingen en de brede leeftijdsgroep van ouderen in onze studie, betekent dit ook dat er zich verschillen zullen voordoen binnen de groep van ouderen), maar tevens door de verschillende levensfasen en transities die ze reeds in het leven hebben doorgemaakt. Ook hier zullen ouderen verschillen van jongere leeftijdsgroepen door de levensfase waarin ze zich bevinden, maar zullen ouderen ook onderling verschillen naargelang de transities die ze reeds genomen hebben. Zo is er een grotere kans dat zij reeds naasten verloren hebben, dat hun kinderen het huis verlaten hebben of dat zij al op pensioen zijn en meer tijd vrij hebben dan jongere leeftijdsgroepen. Tevens geldt echter dat niet alle ouderen

dezelfde transities al hebben doorgemaakt. Al deze levensgebeurtenissen en omstandigheden bepalen mee de voorkeuren en participatiepatronen van personen.

5 Status quaestionis: Wat de onderzoeksliteratuur ons leert over cultuur- en mediaparticipatie bij ouderen

In dit tweede luik van de literatuurstudie gaan we dieper in op de (internationale) empirische bevindingen omtrent de vrijetijdsparticipatie van de oudere leeftijdsgroepen. In de bespreking van participatie van ouderen aan cultuur en media maken we voor cultuurparticipatie een opsplitsing op basis van drie kenmerken:

- Vorm van participatie: actieve of receptieve participatie,
- Plaats van participatie: inhuizig of uithuizig en
- Inhoud van participatie: highbrow of populaire cultuur en media[5]

Binnen elk van deze aspecten bespreken we de belangrijkste empirische bevindingen omtrent de relatie tussen deze participatie-indicatoren en leeftijd. Verder bekijken we in een aparte paragraaf het gebruik van nieuwe media.

Daarnaast gaan we na welke invloed sociaaleconomische achtergrond en gender hebben op deze relatie. Bourdieu (1984) toonde reeds in de jaren 1970 aan dat culturele participatie en levensstijl sterk beïnvloed worden door iemands economische, sociale en culturele kapitaal. Meer recentere literatuur toont aan dat deze verschillen ook nog een belangrijke rol in cultuur-, mediaparticipatie en andere vrijetijdsactiviteiten spelen wanneer men ouder wordt. Ongelijkheden in participatie blijven op oudere leeftijd en na het pensioen standhouden. Opleiding, beroepsklasse en inkomen beïnvloeden ook de participatie van ouderen aanzienlijk (Chatzitheochari & Arber, 2011; Mayer, Maas & Wagner, 1999; Scherger, Nazroo & Higgs, 2011). Naarmate de leeftijd vordert, worden socio-economische verschillen zelfs duidelijker tussen de verschillende participatieniveaus, stellen Keaney en Oskala (2007). Deze indicatoren hebben echter niet alleen afzonderlijk een impact, maar spelen tevens sterk op elkaar in. Reeds in 1985 ijverde Featherstone (1985) voor een relationele theorie van de levensloop en vrijetijdsstijlen waarin klasse, gender en leeftijd een plaats krijgen in dezelfde sociale ruimte en elkaar bijgevolg beïnvloeden. Aangezien de focus hier al ligt op de oudere leeftijd worden de andere twee factoren (sociaaleconomische achtergrond en gender), samen met nog een vierde factor bekeken, met name de gezondheid.

[5] Onder highbrow cultuur worden de klassieke kunsten verstaan. Hierbij gaat het bij muziek om barokmuziek of klassieke muziek. Bij podiumkunsten gaat het om opera, ballet, hedendaagse dans en toneel. Voor musea gaat het om musea voor schone of hedendaagse kunsten en kunstgalerijen. Op het vlak van literatuur rekenen we literaire romans en poëzie tot de highbrow. Populaire cultuur kent meer uitingen dan highbrow cultuur, waardoor hier slechts een deel van de voorbeelden van populaire cultuur kunnen vernoemd worden. Bij muziek gaat het hier om concerten of muziek zelf uit de genres pop, rock, operette, dance, folk, etc. Voor de podiumkunsten bestaat het populaire aanbod uit volkstheater, revues of shows, musicals, volksdans, circus, etc. Populaire musea zijn musea voor wetenschap, techniek, natuurkunde, geschiedenis of toegepaste kunst. Het populaire literaire aanbod bestaat uit doe-boeken, reisgidsen, opvoedings- of gezondheidsboeken, strips, niet-literaire romans, etc. Vaak gebruikte alternatieve termen voor highbrow cultuur zijn hoge of klassieke cultuur of kunsten.

5.1 Actieve versus receptieve vormen van participatie

Vooreerst maken we het onderscheid tussen actieve en receptieve vormen van cultuurparticipatie. Er kan verwacht worden dat de meer actieve vormen van cultuurparticipatie sterker afnemen op oudere leeftijd omdat deze sneller zullen stopgezet worden omwille van fysieke en cognitieve beperkingen. Onder deze actieve cultuur- en mediaparticipatie verstaan we die activiteiten waaraan de participant actief deelneemt en/of iets creëert. Deze actieve deelname kan individueel of in groep, thuis of buitenshuis plaatsvinden (bv. tekenen, zingen, vrijwilligerswerk, lidmaatschap aan verenigingen etc.). Receptieve cultuur- en mediaparticipatie daarentegen houdt in dat men als toeschouwer of bezoeker deelneemt aan de activiteiten en er dus niet actief deel van uitmaakt. Voorbeelden van receptieve activiteiten zijn een bezoek brengen aan een museum, een concert bijwonen of tv kijken.

5.1.1 Actieve participatie

Hoewel er over de jaren een meer actieve levensstijl kan aangetroffen worden bij de ouderen, stelt Höpflinger (2015) dat actieve cultuurparticipatie nog steeds minder voorkomt en actieve gepensioneerden een minderheid vormen.

Algemeen beschouwd participeren ouderen minder vaak actief aan cultuur dan de jongere leeftijdsgroepen. Textielkunsten blijkt daar een uitzondering op te vormen. Ouderen tussen 65 en 74 jaar participeren hier het vaakst, zij het wel dat de hoge participatiegraad hier vooral toe te schrijven is aan de vrouwen (Keaney & Oskala, 2007; Scherger, 2009). Daarenboven zijn er binnen de groep van ouderen heel wat verschillen in participatiepatronen. In een Britse studie bleken zo fotografie, zang en dans populair bij de ouderen tussen 55 en 64 jaar, en ambachten[6] vooral populair bij ouderen tussen 65 en 74 jaar (Keaney & Oskala, 2007). Uit een cross-Europese studie op basis van de SHARE[7] data blijkt dat ouderen tussen 61 en 70 jaar dan weer het vaakst aan vrijwilligerswerk doen (Haski-Leventhal, 2009). Deze verschillen worden vooral toegeschreven aan generatie-effecten. Einolf stelde in 2009 dat de babyboomgeneratie in grotere aantallen aan vrijwilligerswerk zal doen. De precieze verklaring voor deze stijging is niet helemaal duidelijk. Een deel van de stijging kan verklaard worden door het hogere opleidingsniveau van de babyboomers. Daarnaast zouden ook de recruteringsinspanningen van de organisaties, de veranderingen in hoe men naar het pensioen kijkt (als een tijd voor actieve vrijetijd) en het groeien van deeltijds werk bijdragen aan de stijging in vrijwilligerswerk bij babyboomers. Tenslotte stelt men vast dat eerder vrijwilligerswerk de beste voorspeller is van toekomstig vrijwilligerswerk (continuïteitstheorie) (Einolf, 2009).

Ook Peterson en Sherkat (1995) schrijven de algemeen lagere actieve participatie van ouderen niet zozeer toe aan de leeftijd, maar aan generatieverschillen die samengaan met het gemiddeld lagere opleidingsniveau van de oudere leeftijdsgroepen.

[6] Onder ambachten verstaan Keaney en Oskala (2007) o.m. houtkunsten, textielkunsten en andere handgemaakte ambachten

[7] The Survey of Health, Aging and Retirement in Europe (http://www.share-project.org)

5.1.2 Receptieve participatie

Inzake receptieve kunstenparticipatie vormen fysieke beperkingen mogelijk minder een drempel tot participatie. Toch stelt menig onderzoek ook op dit vlak leeftijdsverschillen vast. Over het algemeen bezoeken (Westerse) ouderen het vaakst het theater (verschillende stijlen, dus bv. zowel toneel als musicals) en kunst- en ambachtstentoonstellingen (Edelmann, 2006; Keaney & Oskala, 2007; Nichols, 2003; Peterson & Sherkat, 1995; Toepoel, 2011). Binnen de groep van ouderen doen er zich evenwel ook verschillen voor. Voor ouderen is er vooral een verschil tussen 55- tot 74-jarigen en 75-plussers. 55- tot 74-jarigen bezoeken meer dan andere leeftijdsgroepen klassieke concerten en opera. Daarnaast bezoeken ze ambachtstentoonstellingen evenveel als 45- tot 54-jarigen. Ook de 75-plussers bezoeken deze evenementen nog regelmatig, al zijn ze hierin minder actief dan 55- tot 74-jarigen (Keaney & Oskala, 2007). Peterson en Sherkat (1995) stellen vast dat de cohorten geboren voor WOII vaker een bezoek brengen aan klassieke concerten, opera, ballet en theater dan latere cohorten. Daarnaast merken Keaney & Oskala (2007) op dat ouderen een loyaal publiek zijn.

Inzake receptieve cultuurparticipatie bij ouderen wijst onderzoek ook op de impact van het verliezen van de partner. Echter daar waar we zouden veronderstellen dat het wegvallen een partner, een rem zou plaatsen op uithuizige participatie, blijken sommige studies eerder het tegenovergestelde te vinden. Scherger (2011) stelde zo bijvoorbeeld vast dat ouderen die alleen leefden vaker aan cultuur participeren en geëngageerd zijn in een vereniging. Andere auteurs brachten een meer genuanceerd verhaal, zij het wel niet altijd met dezelfde conclusies. Verté et al. (2010) vonden bijvoorbeeld een duidelijk verschil tussen enerzijds gescheiden ouderen en anderzijds ouderen die hun partner verloren hebben of nooit gehuwd waren. Uit hun studie bleek dat voornamelijk de gescheiden ouderen frequenter participeren aan culturele activiteiten, in vergelijking met gehuwden en samenwonenden. Ouderen die nooit gehuwd zijn of hun partner verloren hebben, participeren opmerkelijk minder. Peterson en Sherkat (1995) vonden dan weer dat nooit getrouwde en gescheiden ouderen meer participeerden, in tegenstelling tot deze die hun partner verloren hadden.

5.2 Inhuizig versus uithuizig

Zowel in de actieve als in de receptieve cultuurparticipatie stellen onderzoekers een dalende participatie bij ouderen vast. Een ander relevant onderscheid is dat tussen inhuizige en uithuizige vormen van participatie.

Over het algemeen stelt men vast dat uithuizige kunstenparticipatie afneemt met de leeftijd (Keaney & Oskala, 2007; Scherger, 2009; Scherger et al., 2011). Ook Kubey wijst op een transitie van uithuizige naar inhuizige participatie. Naarmate de leeftijd stijgt, daalt de uithuizige participatie en opteert men eerder voor inhuizige participatie. Fysieke gezondheid speelt hierbij een belangrijke rol (Kubey, 1980). Gagliardi et al. (2007) stellen vast dat het profiel van uithuizige cultuurparticipanten bij ouderen bestaat uit ouderen jonger dan 75 jaar, met een betere gezondheid en hoger opleidingsniveau. Scherger legt de leeftijdsgrens wat hoger en stelt dat pas na de leeftijd van 80 jaar de meeste uithuizige activiteiten een duidelijke daling vertonen.

Met betrekking tot uithuizig cultuurbezoek geeft Edelmanns studie (2006) aan dat vooral het bezoek aan erfgoed zoals bezienswaardige gebouwen, dorpen of stadsdelen, deel uitmaakt van uithuizige cultuurparticipatie van ouderen. Meer dan de helft van de ouderen bezoekt wel eens dergelijk erfgoed.

Ook musea en bibliotheken worden volgens Edelmann vaak bezocht door ouderen. Toch geldt ook hier dat het vooral de jongere senioren zijn die dergelijke bezoeken plegen (Edelmann, 2006). Zo stellen De Laet, Glorieux en van Tienoven (2011) vast dat vanaf 55 jaar mensen minder de bibliotheek bezoeken. Zoals ook bij de andere vormen van uithuizige cultuurparticipatie heeft de dalende mobiliteit bij ouder worden een invloed op de culturele participatie en dus ook op het bibliotheekbezoek (de Haan & Knulst, 2000). Daarnaast kan eveneens het afwezig zijn van lokale bibliotheken in hun kindertijd (voor de verplichting vanaf 1978) een invloed hebben het lagere bezoekersaantal van de oudste generaties in bibliotheken (De Keere, de Korte & Glorieux, 2015). Ook internationaal onderzoek toont aan dat ouderen minder vaak bibliotheekgebruikers zijn (Hawkins et al, 2001; Sin & Kim, 2008; Vakkari, Serola, 2012). Verder vond onderzoek naar bibliotheekbezoek dat ouderen veel fictie uitlenen en vooral voor recreationele doeleinden naar de bibliotheek gaan. Daarnaast lenen ze vooral boeken uit en weinig ander materiaal, verkiezen ze lokale bibliotheken en maken ze minder vaak gebruik van privé transport (Hawkins et al., 2001).

Gagliardi et al. (2007) merkt qua uithuizige culturele participatie op dat er belangrijke verschillen bestaan tussen landen. Zo zijn er in Finland en Nederland aanzienlijk meer ouderen die uit huis gaan om het theater, de opera, concerten of bibliotheken te bezoeken dan in Italië, Hongarije en Duitsland. En tevens het percentage ouderen dat deelneemt aan het verenigingsleven ligt in deze landen hoger.

Echter, vooral de inhuizige activiteiten zoals televisiekijken, lezen en ondertussen ook surfen op het internet zouden toenemen na het pensioen (Glorieux et al., 2016; Scherger, 2011). Meerdere auteurs relateren dit aan gezondheids- en mobiliteitsproblemen (De Haan & Knulst, 2000; Scherger et al., 2011). Deze inhuizige participatie, waarvan tv kijken het vaakst voorkomt, komt het vaakst voor bij de oudste ouderen, met een slechtere gezondheid, die alleen wonen en geen toegang hebben tot transport (Gagliardi et al, 2007).

Televisie is een van de belangrijkste pijlers in deze inhuizige participatiepatronen van ouderen en neemt toe met de leeftijd. Vanuit een compensatieperspectief wordt gesteld dat deze hogere frequentie van televisiekijken wordt gerealiseerd omdat ouderen het verlies van andere participatievormen wensen te compenseren (Van Der Goot, Beentjes & Van Selm, 2012). Recent onderzoek (Van Der Goot et al., 2015) verwerpt deze hypothese echter. Het kwantitatief hogere televisiegebruik van ouderen is volgens dit onderzoek niet te duiden door enkel te focussen op verlies of compensatie, maar door zowel aandacht te hebben voor winst als verlies, en bijhorende selectieprocedures. De auteurs verwijzen hiervoor naar onderzoek dat erop wijst dat een dergelijk perspectief te weinig aandacht biedt aan de ontwikkeling die mensen doorgaan op latere leeftijd. Hun eigen resultaten tonen bovendien aan dat ouderen het vaakst kennis geven van selectiestrategieën wanneer het gaat om televisiekijken. Zo opteren ze meermaals voor het medium, niet enkel als reactie op een aanwinst of verlies in hun persoonlijk leven, maar vaak omwille van de bijdrage die het levert tot hun leven (Van Der Goot et al., 2015).

5.3 Culturele smaken: Klassiek versus populair

Leeftijd heeft een grote impact op de levensstijl en interesses van mensen (Roose, van Eijck, Lievens, 2012; van Eijck & Knulst, 2005). Ouderen zouden een voorkeur hebben voor hoge cultuur en gezelligheid (vandaar bv. een voorkeur voor folk) (Roose, van Eijck & Lievens, 2012; Toepoel, 2011). Daarnaast hebben ouderen binnen de visuele kunsten een voorkeur voor landschapskunst,

renaissance, en impressionisme, terwijl jongeren zich meer identificeren met moderne kunst (Silva, 2006). Ook uit Edelmanns studie (2006) blijkt dat ouderen het vaakst een kunstmuseum met oude kunst bezoeken. Zoals reeds aangegeven, zijn de leeftijdsverschillen die men vaststelt evenwel niet uitsluitend toe te schrijven aan leeftijdsspecifieke effecten maar tevens aan generatieverschillen. In lijn hiermee merken enkele auteurs (De Haan en Knulst, 2000; Keaney & Oskala, 2007) generatieverschillen op in de voorkeur voor traditionele en populaire podiumkunsten. De Haan en Knulst stelden in 2000 dat personen van 45 jaar of ouder zich over de tijd meer in traditionele podiumkunsten en beeldende kunsten zijn gaan interesseren (deze generatie is momenteel reeds ouder dan 60). Het bezoek van populaire podiumkunsten steeg volgens hen dan weer vooral bij de 36-45-jarigen (de huidige 50-plussers). De Haan en Knulst (2000) vinden voor dit generatie-effect vooral een verklaring in de socialisatietheorie, welke stelt dat het opvoedingsklimaat en opvoedingsidealen een effect hebben op cultuurparticipatie (ook Scherger, 2009; van Eijck & Knulst, 2005). Zo zouden generaties die opgegroeid zijn in de jaren zestig en later andere culturele voorkeuren hebben dan vroegere generaties.

Waar vroeger gedacht werd dat de hogere klassen, oftewel mensen met een hogere sociaal economische status, en hoger opgeleiden exclusief aan hoge cultuur participeerden (omwille van cultuur als statussymbool) merken Peterson en Simkus (1992) in de jaren 1980 en 1990 een verschuiving op. In hun studie interesseren de (culturele) beroepsgroepen met de hoogste status zich zowel in traditionele, hoge muziekgenres alsook in meer populaire muziek. Zij gaan ervan uit dat de smaak van de 'elite' veranderd is van de hoge kunsten naar een meer algemene appreciatie van en een openheid naar verschillende kunstvormen. Dit duidden zij met het begrip culturele omnivoriteit (Peterson & Simkus, 1992; Peterson & Kern, 1996). Dit omnivore participatiepatroon werd ook in Vlaanderen vastgesteld (Daenekindt & Roose, 2014; Vander Stichele & Laermans, 2006). Daarbij zouden vooral jongere generaties een breder of meer omnivoor smaakpatroon vertonen. Deze verschuiving zou hebben plaatsgevonden vanwege de sterke opkomst van opwaartse sociale mobiliteit en de opkomst van nieuwe hoger opgeleide generaties (Peterson & Kern, 1996). Recente studies ontkrachten deze omnivoriteitsthese deels. van Eijck en Knulst (2005) vonden zo op basis van longitudinaal onderzoek een omnivoor smaakpatroon meer onder de hoger opgeleide oudere generaties dan onder de hoger opgeleide jongere generaties. Het aandeel omnivoren onder de jongere generaties nam zelfs af omdat het aantal jongeren met geen of weinig *highbrow* cultuur in hun cultuurrepertoire steeg. Jongere generaties lijken vooral te participeren aan populaire cultuur, ongeacht ze hoog of laag opgeleid zijn. van Eijck en Knulst (2005) schrijven dit toe aan het feit dat generaties die in of na de late jaren 1960 instroomden in het hoger onderwijs niet langer gesocialiseerd werden vanuit een sterke overtuiging van de suprematie van Westerse elite cultuur. Ook Amerikaans onderzoek wijst er op dat bij jongeren niet enkel highbrow participatie maar ook een omnivoor participatiepatroon daalt ten voordele van een participatiepatroon dat meer op populaire cultuur gericht is (Garcia-Alvarez, et al., 2007; Lopez-Sintas & Katz-Gerro, 2005). Recent relativeerden ook Rossman en Peterson zelf de omnivoriteitsthesis door aan te geven dat dit vooral gold in de periode 1982-1992 (Rossman & Peterson, 2015).

Ook op het mediagebied doen zich leeftijdsgebonden smaakverschillen voor. Op vlak van televisiecontent blijken ouderen vaker te kiezen voor zogeheten 'soft programma's': programma's met een laag niveau aan geweld, weinig expliciete taal, en met lichte en aangename thema's. De content die ze consumeren verschilt hierin sterk van jongere bevolkingsgroepen. Ouderen kijken zo vaker naar nieuws- en quizprogramma's. Gesteld wordt dat ze liever hun tijd spenderen op een aangename

manier; dit houdt in dat ouderen qua content eerder opbeurende inhouden opzoeken (Van Der Goot et al., 2012).

5.4 De betekenis van nieuwe media: het doorkruisen van traditionele opdelingen

Tenslotte weiden we hier nog even uit over nieuwe media, omdat nieuwe media-participatie heel moeilijk in de bovenstaande onderscheiden te vatten valt en het heel wat traditionele opdelingen doorkruist.

Karahasanović en collega's (2009) wijzen op hoe de opkomst en evolutie van het internet, met het groeiende belang van *user generated content*, de gebruiker steeds meer noopt tot de creatie en het sharen van content, en op deze wijze, een actieve participatie op het net (Karahasanović et al., 2009). Wanneer de participatie van ouderen op online communities, zoals internetfora, nieuwsgroepen, en blogs, in beschouwing werd genomen, valt op dat de participatie ook hier afneemt bij het ouder worden. De ouderen die lid zijn van dergelijke communities blijken zelden foto's te publiceren en delen. Bovendien stelden Waycott en collega's (2013) dat wanneer ouderen content delen, dit eerder voor een bekend doelpubliek is, in tegenstelling tot een breder (onbekend) publiek, omwille van bedenkingen rond privacy en het delen van informatie online.

Een van de vormen van nieuwe media die het traditionele landschap doorkruist is gaming. Gaming heeft in een sneltempo een belangrijke plaats veroverd in de vrijetijdsactiviteiten van burgers, en meer en meer ook bij ouderen. Aandacht voor dit oudere bevolkingssegment is de industrie niet ontgaan, en games als Brain Training en de Nintendo Wii console richten zich ook veel duidelijker op dit oudere segment (Harley, Fitzpatrick, Axelrod, White, & McAllister, 2010). Gaming is zodoende ook bij de oudere Vlaming aan een opmars bezig, zeker gezien de generaties die opgegroeid zijn met games ouder worden (De Schutter, 2011). De Schutter en Malliet (2014) stellen dat in België 45% van de ouderen boven 50 jaar al wel eens gamen. als bij andere vormen van participatie kan ook gaming verschillende vormen aannemen. De Schutter & Malliet onderscheidden zo op basis van kwalitatief onderzoek vijf types van gamers bij 50-plussers: de tijdverdrijvers (gaming als tijdsverdrijf), vrijheidsvechters (gaming is voor hen een middel om andere –minder plezierige- activiteiten te vermijden), compensatoren (gaming als compensatie voor andere zingevende activiteiten en sociale contacten die minder mogelijk zijn voor ouderen), meerwaardezoekers (gaming past voor hen in hun bredere culturele interesses) en ludofielen (gamen voor het spelplezier). Opvallend in de taxonomie van De Schutter & Malliet naar de verschillende types oudere gamers, is dat bij verschillende profielen het gamen geen merkbare impact heeft op het gebruik van traditionele media, op televisie na. Verschillende van de respondenten in de groep van meerwaardezoekers, welke vooral bestond uit 60-plussers, gaven bijvoorbeeld aan dat gaming hen interesseerde doordat het interactieve en immersieve aspect van gaming niet terug te vinden was in andere media. Het gaf hen de mogelijkheid te interageren met geschiedenis of bepaalde skills aan te leren via simulatie-games. Hoewel een deel van de respondenten in het onderzoek van De Schutter & Malliet zich vooral met solitaire games inliet, duiden onderzoekers erop dat respondenten aangaven vooral te gamen omwille van sociale overwegingen, en dat oudere gamers vaak deel uitmaken van sociale netwerken die ze via games hebben uitgebouwd (De Schutter & Malliet, 2014).

5.5 Correlaten van cultuurparticipatie

Zoals hoger aangegeven hebben gender en socio-economische positie een belangrijke impact op de mate en de hoedanigheid van participatie. Daarnaast is participatie ook sterk gerelateerd aan de gezondheid en welbevinden. Bij socio-economische positie en nog meer bij gezondheidsindicatoren betreft het een complexe relatie waarbij de invloed in beide richtingen kan verlopen. SES en gezondheid zijn belangrijke voorspellers voor het participatiegedrag van individuen, maar omgekeerd blijkt tevens dat participatie een invloed kan uitoefenen op de socio-economische positie en gezondheid van individuen. Ook op latere leeftijd blijven deze invloeden (in beide richtingen) van tel. In de volgende paragraaf werpen we een blik op deze samenhangen aan de hand van empirische literatuur.

5.5.1 Gender

Op het vlak van cultuurparticipatie speelt gender een belangrijke rol. Net als bij jongere leeftijdsgroepen is gender sterk bepalend voor de vorm en inhoudelijke invulling van cultuurparticipatie. Over het algemeen (alle leeftijden) participeren vrouwen vaker aan receptieve (hoge) cultuur (Bihagen & Katz-Gerro, 2000; Katz-Gerro, 2002; Siongers & Lievens, 2014), terwijl mannen vaker deelnemen aan lage cultuur (Bihagen & Katz-Gerro, 2000). Ook oudere vrouwen participeren vaker aan hoge cultuur (Katz-Gerro, 2006). Voor ouderen zouden deze genderverschillen zelfs toenemen. Keaney & Oskala (2007) vonden dat vrouwen van 65 jaar en ouder een derde meer participeren aan receptieve cultuur dan mannen. Ook Peterson en Sherkat (1995) stellen vast dat binnen de twee oudste leeftijdsgroepen (van 47 jaar tot 77+) vrouwen vaker participeren aan kunsten. Scherger (2009) specifieert dat vrouwen vaker de bioscoop en kunsttentoonstellingen bezoeken dan mannen. Edelmann (2006) zag dan weer een duidelijk verschil bij toneelvoorstellingen, ballet en dansvoorstellingen waar vrouwen beduidend vaker naartoe gaan. Verder vond hij dat oudere vrouwen vaker dan oudere mannen musea, galerieën, ateliers en filmhuizen bezoeken. Bovendien stelt men in de meeste landen vast dat vrouwen wat vaker gamen dan mannen (De Schutter & Malliet, 2014).

Wanneer we kijken naar actieve participatie liggen de verschillen tussen mannen en vrouwen anders. Enkele auteurs (Avital, 2015; Haski-Leventhal, 2009) merken bij 50-plussers dat mannen vaker actief zijn als vrijwilliger. Haski-Levental (2009) stelt dat dit in de meeste Europese landen het geval is. Artistieke activiteiten zoals schilderen of tekenen zouden vooral bij vrouwen zijn afgenomen over de jaren. Höpflinger (2015) stelde in een studie bij Zwitserse ouderen vast dat er in 2011 meer mannen vanaf 65 jaar deelnamen aan artistieke activiteiten. In 1979 waren dat nog meer vrouwen. Ook Zimmer en Lin (1996) concludeerden op basis van onderzoek bij Taiwanese ouderen dat mannen over het algemeen actiever zijn in creatieve activiteiten (net als in fysieke en sociaal recreationele activiteiten). Scherger (2009) en Keaney & Oskala (2007) stelden dan weer vast dat er vooral vrouwen deelnamen aan textielkunsten. In een studie van Glorieux et al. (2016) viel op dat de participatiegraad aan het verenigingsleven bij jong gepensioneerde vrouwen hoger ligt dan bij mannen maar dat mannen meer tijd besteden aan het verenigingsleven dan vrouwen.

Mannen zouden daarnaast meer uithuizige vrijetijdsactiviteiten doen, terwijl vrouwen hun vrijetijd vaker binnenshuis doorbrengen (Armstrong & Morgan, 1998; Bennett, 1998; Chatzitheochari & Arber, 2011; Gagliardi et al, 2007). Studies koppelen dit aan de vaststelling dat vrouwen in het algemeen meer beperkingen ervaren in uithuizige recreatie. Twee structurele beperkingen die ze zo sterker ervaren

zijn persoonlijke veiligheid en ontoereikende middelen (inkomen) (Johnson, Bowker & Cordell, 2001).

Tenslotte werden in enkele Europese landen interactie-effecten vastgesteld tussen gender en klasse met betrekking tot culturele smaken in cultuurparticipatie. Zo hebben vrouwen uit lagere klassen in Italië en Zweden een nadeel ten opzichte van vrouwen uit een hoger klasse op vlak van hoge cultuurparticipatie en vrouwen uit hogere klassen in de VS en West-Duitsland een voordeel wat betreft hoge cultuurparticipatie ten opzichte van mannen uit hogere klassen (Katz-Gerro, 2006). De resultaten van Katz-Gerro's analyses tonen dat er meer verschillen zijn tussen vrouwen uit verschillende klassen dan tussen mannen uit verschillende klassen op vlak van culturele consumptie.

5.5.2 Sociaaleconomische achtergrond

Naast verschillen in cultuurparticipatie op basis van gender, wijzen tal van studies op verschillen op basis van sociaaleconomische achtergrond, met opleiding, beroepsklasse en inkomen als voornaamste indicatoren. De verschillen die bij ouderen in eerder onderzoek worden vastgesteld zijn zeer gelijkaardig als deze die worden vastgesteld bij jongere leeftijdsgroepen. Zo hangt ook bij ouderen sociaaleconomische status net als bij de jongere populatie sterk samen met participatie (Keaney & Oskala, 2007). Sociaaleconomische status blijkt vooral een sterke indicator te zijn voor receptieve cultuurparticipatie bij mannen; mannen met een lage sociaaleconomische status participeren aanzienlijk minder dan mannen uit de hogere sociaaleconomische lagen (Keaney & Oskala, 2007).

Lagere inkomens gaan bij alle leeftijdsgroepen samen met een lagere participatie aan cultuur. Inkomen blijkt bij personen tussen 47 en 66 jaar zelfs een belangrijkere voorspeller van participatie dan bij de jongere leeftijdsgroepen (Peterson & Sherkat, 1995). Ook opleiding speelt in receptieve kunstenparticipatie een belangrijke (zelfs de belangrijkste) rol. Ouderen met een hogere opleiding bezoeken bijvoorbeeld vaker kunstevenementen (Keaney & Oskala, 2007; Peterson & Sherkat, 1995). En tevens in actieve cultuurparticipatie worden verschillen naargelang opleidingsniveau vastgesteld. Zo zijn er meer hoogopgeleide dan laagopgeleide ouderen die een muziekinstrument bespelen en beoefenen hoogopgeleide ouderen vaker fotografie of uiten ze hun creativiteit met videobeelden (Edelmann, 2006).

Uit dit laatste blijkt reeds dat de inhoudelijke keuzes die in cultuurparticipatie worden genomen sterk gebonden zijn aan sociaaleconomische achtergrond. De culturele genres die de voorkeur genieten zijn meer nog dan het al dan niet participeren gebonden aan opleiding, beroep en inkomen. Het publiek van de highbrow cultuur is duidelijk geprofileerd op basis van sociaaleconomische achtergrond (DiMaggio & Useem, 1978; Katz-Gerro, 2002; Katz-Gerro, 2006; Kelly, 1990; van Hek & Kraaykamp, 2013). Hoger opgeleiden en meer welstellende mensen participeren vaker aan highbrow cultuur. Aan populaire culturele activiteiten wordt door de verschillende sociale klassen ongeveer evenveel geparticipeerd (DiMaggio & Useem, 1978). Opleiding en welvaart (anderen zien beroepsklasse eerder als bepalend (Scherger, 2011) zijn bijgevolg belangrijke voorspellers van participatie aan hoge cultuur. Dit geldt evenzeer voor ouderen. Met betrekking tot muziek vond van Eijck (2001) bijvoorbeeld dat ouderen met een lage scholing vooral van folk houden, terwijl ouderen met een hogere scholing de klassieke genres verkiezen. Ook Edelmann (2006) vond dat hoogopgeleide ouderen meer dan gemiddeld klassieke muziek, toneelvoorstellingen, cabaret of kleinkunst, opera of operette en ballet- of dansvoorstellingen bezochten. In Vlaanderen stelde Glorieux en zijn collega's (2016) vast dat laagopgeleide mannen meer tijd besteden aan lowbrow inhuizige activiteiten (zoals televisie,

internetten, radio) dan hoogopgeleide mannen.

Ook voor ouderen blijkt werken een bepalende factor te zijn. Ouderen die aangeven dat ze toch nog wat werken, participeren opvallend meer aan culturele activiteiten dan ouderen die nog niet op pensioen waren en die ook niet aan het werk waren (Keaney & Oskala, 2007). Deze ouderen vielen vaak in de categorie van permanent zieken of gehandicapten (Scherger, 2011).

Opvallend is dat hoewel auteurs verbanden onderscheiden tussen sociaaleconomische achtergrond en bovenstaande participatievormen, deze relaties moeilijker te onderscheiden zijn wat betreft het mediagebruik van ouderen. Waar bij jongeren en jongvolwassenen factoren als gender, huwelijksstatus, werkstatus, klasse, opleiding, sociale interacties, etniciteit, en geluk het mogelijk maken voorspellingen te formuleren wat betreft hun mediagebruik, werd het verklaren van het mediagebruik voor elke daaropvolgende levensfase moeilijker hard te maken op basis van deze factoren (Van Der Goot et al., 2015).

Onderzoek naar digitale uitsluiting wijst naast technologische hindernissen, zoals een gebrek aan toegang of financiële barrières, op een verwevenheid van digitale exclusie met sociale exclusie, gerelateerd aan sociale status en klasse (Mariën et al., 2016; van Deurzen et al., 2015). Zo wordt gewezen op factoren die sociale exclusie beïnvloeden, zoals onder andere economisch en sociaal kapitaal (Mariën et al., 2016). Bovendien bleek uit onderzoek van van Deurzen et al. (2015) bij een representatief sample van de Nederlandse populatie dat socio-economische factoren een voorspeller kunnen zijn voor internetgebruik. Uit deze studie bleek dat lager opgeleiden minder vaak het internet gebruiken voor persoonlijke ontwikkelingen. Onderzoek van Friemel (2014) toonde bovendien aan dat binnen de oudere leeftijdscategorieën de jongere senioren, gehuwden, en hoger opgeleiden vaker het internet gebruiken. Het is bovenal belangrijk om de digitale kloof blijvend te onderzoeken, en na te gaan op welke manier deze evolueert.

5.5.3 Gezondheid en welzijn

De relatie tussen (fysieke en mentale) gezondheid en actieve participatie is complex en verloopt in twee richtingen. Fysieke en mentale beperkingen kunnen een belemmering vormen voor cultuurparticipatie, maar anderzijds wijst onderzoek ook op de positieve impact die participatie heeft op de gezondheid en meer in het bijzonder op de mentale gezondheid. De meeste studies kunnen omwille methodologische beperkingen de twee effecten (deze van gezondheid op participatie en deze van participatie op gezondheid) evenwel niet van elkaar onderscheiden.

De resultaten van Lennartsson & Silverstein (2001) suggereren zo bijvoorbeeld op basis van cross-sectionele data dat mannen een lagere kans op sterfte hebben wanneer zij participeerden in activiteiten die actief waren en die ze alleen uitvoerden (zoals bv. in de tuin werken of hobby's). Voor sociaal-culturele activiteiten werd in dit onderzoek echter geen samenhang gevonden met mortaliteit. Ook onderzoek van Paganini-Hill et al. (2011) toonde aan dat ouderen die actief participeren lagere mortaliteitscijfers vertoonden dan ouderen die niet aan actieve participatievormen deelnamen. Zo liepen ouderen die meer dan 2 uur per week een fysieke activiteit uitvoerden 50% minder kans te sterven dan ouderen die geen of zelden een fysieke activiteit uitvoerden. Analyses op Amerikaanse data stelden vast dat ongeveer de helft van de ouderen tussen 65 en 75 jaar en 65% boven de 75 jaar niet voldeed aan de aanbevolen activiteitsdrempels (Paganini-Hill et al., 2011). Vrijetijdsactiviteiten blijken dan ook een positieve invloed te hebben op de levenskwaliteit. Deze studies legden de

klemtoon vooral op actieve vrijetijdsparticipatie en sportparticipatie. Cultuurparticipatie werd niet afzonderlijk onderzocht in deze studies, andere studies onderzochten wel specifiek deze relatie en vonden een positieve samenhang. Zo werd een positieve samenhang gevonden tussen vrijwilligerswerk en de gepercipieerde (fysieke en geestelijke) gezondheid van de participant en een negatieve samenhang met depressie (Haski-Leventhal, 2009; Li & Ferraro, 2005). Oudere vrijwilligers halen daarenboven meer gezondheidsvoordelen uit vrijwilligerswerk dan jongere vrijwilligers (Van Willigen, 2000).

Andere auteurs wijzen eerder op de omgekeerde richting, de invloed die uitgaat van gezondheid op deelname aan activiteiten: een zwakke (fysieke) gezondheid leidt tot een lagere participatiegraad (Everard et al., 2000). Volgens Everard et al. (2000) geldt deze invloed niet alleen voor sportactiviteiten maar tevens voor sociale activiteiten zoals feestjes of vermakelijke activiteiten. Een slechte fysieke gezondheid kan een drempel vormen voor uithuizige cultuurparticipatie. In het onderzoek van Edelmann (2006) blijken 75-plussers 'fysieke beperkingen' inderdaad vaker als reden aan te wijzen voor het niet bezoeken van culturele en/of recreatieve evenementen. Galenkamp et al. (2016) gingen na welke invloed multimorbiditeit (de aanwezigheid van meerdere aandoeningen/ziekten tegelijk) had op participatie in sociale vrijetijdsactiviteiten, waaronder ze ook culturele evenementen verstaan, en welke elementen een hogere participatiegraad kunnen voorspellen bij ouderen in Europa. Mensen met multimorbiditeit blijken volgens deze studie minder te participeren, en als ze participeren blijken ze dit ook minder frequent te doen. Voorspellende factoren voor participatie waren vooral een goede psychische gezondheid, een groot netwerk van vrienden en degelijke transportmogelijkheden, dit zowel voor mensen met als zonder multimorbiditeit. Volgens De Haan en Knulst (2000) hebben lichamelijke beperkingen bij ouderen (vanaf 50 jaar) meer invloed op cultuur- en kunstenparticipatie buitenshuis, wat dan vooral met beperkingen in het lopen te maken heeft.

Meer geavanceerde studies met een longitudinaal en/of experimenteel opzet, kunnen de beide invloeden beter van elkaar onderscheiden en onderstrepen dat de hogere participatie van gezondere individuen niet alleen toe te schrijven is aan selectie-effecten. Dawson en Baller (1972) stelden zo op basis van longitudinaal onderzoek bij ouderen een positieve impact van cultuurparticipatie vast: creatieve activiteiten zoals schilderen resulteren in een betere gezondheid en een langer leven. Ook Greaves & Farbus (2006) kwamen op basis van hun studie tot gelijkaardige conclusies. Zij volgden ouderen 12 maanden op via kwalitatieve en kwantitatieve methoden. Onder begeleiding van een individuele mentor startten deze ouderen met creatieve activiteiten. Na 6 en 12 maanden rapporteerden de ouderen een hoger psychisch welzijn en percipieerden ze een hogere mate van sociale ondersteuning. Na 12 maanden zagen de onderzoekers ook een verbetering van de fysieke gezondheid. Een ander Brits onderzoek waarbij ouderen meewerkten in een theaterproject concludeerde dat dit voor de ouderen zelfontplooiend en zelfverzekerend werkte. Ouderen die uitgesloten waren uit de gemeenschap konden op deze manier participeren in een gedeelde activiteit waarbij ze zichzelf konden zijn, zichzelf konden uitdrukken en respect kregen. Dit droeg bij aan het mentale welzijn van deze ouderen (Wimpenny & Savin-Baden, 2014).

Voor de receptieve participatie komt men tot gelijkaardige bevindingen. Bij 65-plussers gaan diverse motorische beperkingen en gezichtsproblemen samen met een lagere receptieve participatie. Lichamelijke beperkingen zouden bij deze groep zelfs een grotere invloed hebben op het bezoek aan culturele instellingen dan opleidingsniveau (De Haan & Knulst, 2000). Ook Verté et al. (2010) merken een verband tussen gezondheidstoestand en participatie aan culturele activiteiten. Ook hier leggen sommige auteurs een link tussen sterfte/overleving en cultuurparticipatie. Zo stellen Klumb en Maier

(2007) dat consumptieve activiteiten (waaronder cultuurparticipatie, maar ook andere sociale activiteiten en inhuizige mediaparticipatie) een invloed hebben op fysieke en mentale gezondheid en dus ook op overleving. Ook Konlaan, Bygren & Johansson (2000) stellen vast dat het bezoeken van een bioscoop, een concert, museum of kunsttentoonstelling een positieve invloed heeft op levensverwachting.

Niet alle soorten van activiteiten hebben evenwel een even grote invloed op gezondheid. Volgens Ercsey en Jozsa (2015) heeft het uithuizige theaterbezoek de meest positieve invloed op de levenstevredenheid en levenskwaliteit over de verschillende leeftijdsgroepen heen (Ercsey & Jozsa, 2015). Toch blijkt een meer genuanceerde blik hierop nodig. Fortuijn et al. (2006) stellen dat uithuizige activiteiten van belang zijn voor de levenstevredenheid van ouderen in Europa tussen 60 en 80 jaar, terwijl inhuizige activiteiten een grotere invloed zouden hebben op de tevredenheid van de oudste groep ouderen (tussen 80 en 90 jaar). Everard et al. (2000) stellen eveneens vast dat vooral de minder zware receptieve activiteiten (zoals tv kijken, lezen en muziek luisteren) bij ouderen geassocieerd worden met een betere mentale gezondheid. En ook onderzoek van Van Der Goot et al. (2015) wijst op de positieve effecten van televisiekijken op het welzijn van ouderen. Na het verlies van een kennis of naaste kan televisiekijken positief inwerken op de gesteldheid van mensen door het bieden van afleiding (van droefheid en het gevoel van verlies), en positieve en opbeurende boodschappen (Van Der Goot, Beentjes, & Van Selm, 2015). Toch worden ook de gezondheidsrisico's van een sedentair leven vaak aangekaart in onderzoek. Banden worden overwegend gelegd met cardiovasculaire aandoeningen en een verhoogd mortaliteitsrisico (Thorp, Owen, Neuhaus, & Dunstan, 2011). Televisiekijken wordt hierbij gezien als een belangrijke pijler binnen de sedentaire levensstijl (Clark et al., 2009; Sugiyama, Healy, Dunstan, Salmon, & Owen, 2008). Studies wijzen namelijk op consistente basis een verband aan tussen televisiekijken en een verhoogd risico op overgewicht, maar banden met andere gezondheidsrisico's, waaronder cario-metabolische gezondheid en metabolische condities blijven uit (Inoue et al., 2013; Sugiyama et al., 2008; Thorp et al., 2011; Williams, Raynor, & Ciccolo, 2008). Onderzoek van Inoue et al. (2013) wijst er echter op dat ouderen in het bijzonder risico lopen op de negatieve gevolgen van een sedentaire levensstijl, en dit doordat ze een grotere kans hebben deze levensstijl niet te compenseren met actieve activiteiten.

Meerdere studies wijzen tevens op de rol van sociaal engagement via de participatie aan vrijetijdsactiviteiten (o.a. Glass et al., 2006; Hong, Hasche & Bowland, 2009; Janke et al, 2006; Lampinen et al., 2006; Litwin, 2001). Sociale isolatie heeft een nefast effect op de gezondheid en levenskwaliteit van mensen. Sociale geconnecteerdheid en sociale activiteiten daarentegen worden geassocieerd met een betere gezondheid over het algemeen (Giummarra et al., 2007; Litwin, 2001; Toepoel, 2013). Culturele activiteiten (zowel actieve als receptieve activiteiten) horen tot de belangrijkste indicator van subjectieve sociale integratie en hebben door deze sociale integratie een effect op de gezondheid van ouderen (Toepoel, 2013). Toepoel (2011) stelde wel vast dat de participatie aan lowbrow culturele activiteiten (vb. populaire muziek, cabaret, cinema) een betere indicator vormen voor sociale integratie en levenstevredenheid bij ouderen dan highbrow cultuur. Daarbovenop heeft de kwaliteit van sociale banden ook een effect op de gezondheid (Seeman, 1996).

Meer recent werd ook heel wat onderzoek verricht naar de rol van (nieuwe) media op de mentale gezondheid van ouderen. Uit onderzoek van Nimrod (2009) bleek dat ouderen het internet gebruiken als middel om om te gaan met stress, verlies, en andere negatieve invloeden op hun leven. Zowel televisie als internet worden bovendien gebruikt door ouderen ter vervanging van andere activiteiten. Zo wordt het internet bijvoorbeeld gebruikt om te voldoen aan de nood aan informatie, ontspanning,

en sociaal contact. Hierbij wijst onderzoek op de mogelijkheid van internetgebruik om een gevoel van zelfbeschikking en het vermijden van sociale isolatie (Sanchez-Valle et al., 2017). Waar de oudere generatie vandaag vaak is opgegroeid met televisie, kampt men voor het internet als nieuw medium soms met barrières om dit te gebruiken. Voor sommigen bleek het gebruik van internet echter net status te verlenen. De mogelijkheid het internet te benutten gaf ouderen zo een gevoel van voldoening, controle, en autonomie (Van Der Goot et al., 2015).

Ook gaming wordt naar voren geschoven als een positieve invloedsfactor op de gezondheid en het welzijn van ouderen. Onderzoek stelt dat gaming de cognitieve achteruitgang vertraagd, en spelers een bron biedt voor het leggen van sociale contacten met peers en jongere generaties binnen en buiten de game. Het aanleren van de nodige skills om de game te spelen gaf ouderen een gevoel van controle over tijd en ruimte, en kan helpen bij het verbeteren van motorische skills (Harley et al., 2010; Lam & Lee, 2005). Ze kregen hierdoor de mogelijkheid nieuwe ontmoetingsplaatsen te creëren, en contacten te leggen op nieuwe manieren (Harley et al., 2010).

Het gebruik van games wordt bovendien aangehaald door onderzoekers als een positieve invloed op het leven van ouderen. Zo kan het bijdragen tot het sociaal welzijn, het onderhouden van skills, of verveling afhouden. Verschillende van de respondenten in het onderzoek van De Schutter & Malliet (2014) gaven aan met gaming gestart te zijn uit verveling of escapisme. Naarmate ze meer ervaren werden in games, kreeg de activiteit echter een relevantie in zichzelf. Ook gaven respondenten aan te gamen als compensatie voor andere activiteiten, zij het competitie, sociale interactie, of zelfontwikkeling.

Zo gaven respondenten aan dat het spelen van games functies vervult die hen cognitief stimuleren, door creatief bezig te zijn of puzzels op te lossen, via welke ze zich affectief kunnen uiten door avontuur, spanning, en nostalgie te ervaren, en via welke ze een gevoel van autonomie kunnen bewaren. De auteurs wijzen er bovendien op dat voor sommige van de respondenten het verlies van hun autonomie een belangrijke aanzet was voor het oppikken van games (De Schutter & Malliet, 2014).

Deel II. Onderzoeksresultaten

In dit tweede deel zullen we de analyses bespreken die werden uitgevoerd op de eigen databronnen (Participatiesurvey en Sexpert-onderzoek). In hoofdstukken 6 tot en met 13 worden de resultaten besproken van analyses uitgevoerd op de data van de drie waves van de participatiesurvey (2003/2004, 2009 en 2014) en de Sexpert data. Het eerste hoofdstuk (6) beschrijft de eerder ongeorganiseerde vrijetijdsbesteding van ouderen. Hoofdstuk 7, beschrijft de mediaparticipatie van de Vlaamse ouderen. In hoofdstuk 8 wordt de kunsten- en erfgoedparticipatie beschreven. Hoofdstuk 9 behandelt de actieve cultuurparticipatie van ouderen. In hoofdstukken 10 en 11 kijken we naar de participatie aan het sociaal-cultureel werk en de lokale cultuurparticipatie. Na deze beschrijvende analyses op basis van de resultaten van de participatiesurvey in 2014, worden enkele trends in de kunsten en erfgoedparticipatie over de drie waves van de participatiesurvey besproken in hoofdstuk 12. In hoofdstuk 13 worden de verschillende vormen van participatie samen geanalyseerd om participatieprofielen voor de oudere Vlamingen te ontwikkelen. In hoofdstuk 14 wordt, ten slotte, de samenhang tussen de participatie aan culturele activiteiten en ontspanningsactiviteiten, sociale steun en fysieke en mentale gezondheid geanalyseerd.

We zullen in deze bespreking de participatiecijfers voor vijf verschillende leeftijdsgroepen weergeven, met name: 15 tot 34 jaar, 35 tot 54 jaar, 55 tot 64 jaar, 65 tot 74 jaar en 75 tot 86 jaar. Personen tussen 55 en 86 jaar worden dus onderverdeeld in drie groepen. Aangezien de focus hier ligt op de oudere bevolking is het nuttig deze van naderbij te bekijken, verschillen tussen de verschillende oudere leeftijdsgroepen zijn hierbij van belang. Personen tussen 14 en 54 jaar werden slechts onderverdeeld in twee groepen. Toch zijn deze relevant om de positie van oudere leeftijdsgroepen te kunnen contextualiseren.

6 Vrijetijdsbesteding buiten het georganiseerde aanbod

In de participatiesurvey 2014 werd een lijst van 24 mogelijke vrijetijdsactiviteiten voorgelegd aan de respondenten. Het betreft hier vrijetijdsactiviteiten buiten het georganiseerde cultuur- en sportaanbod. Op basis van een principale componentenanalyse (met oblieke rotatie) konden we bij de populatie van 55 jaar en ouder vijf duidelijke componenten in de vrijetijdsbesteding onderscheiden, met name:

1. Vrijetijdsactiviteiten georiënteerd op het gezin
2. Vrijetijdsactiviteiten waarbij het genieten van het goede leven centraal staat
3. Niets doen
4. Café-gerelateerde activiteiten
5. Sociaal-georiënteerde vrijetijdsbesteding

We beschrijven hieronder deze vijf componenten van vrijetijdsbesteding bij de ouderen en maken de vergelijking met andere leeftijdsgroepen en de vergelijking binnen de oudere leeftijdsgroepen. Tenslotte bespreken we tevens een aantal losse activiteiten welke niet of onvoldoende sterk laden op de vijf componenten, maar zeker ook de moeite zijn om mee te nemen.

1. Vrijetijdsactiviteiten georiënteerd op het gezin

Vlaanderen kent een uitgebreid aanbod van kinderopvang. Toch wordt nog vaak naar de grootouders gekeken – en ook omgekeerd zijn grootouders vaak vragende partij- om de jonge kroost op te vangen. Grootouders van vandaag nemen die taak zeer ernstig en blijken de meest uiteenlopende activiteiten met hun kleinkinderen op het programma te zetten: uitwaaien aan zee, op bezoek in het dierenpark, samen een namiddag naar de bioscoop, … . Eenmaal ze de pensioenleeftijd bereikt hebben, maken heel wat grootouders er graag tijd voor. De frequentieverdelingen naargelang leeftijdsgroep voor vrijetijdsactiviteiten georiënteerd op het gezin uit de participatiesurvey zijn te vinden in tabel 1. Hier geeft ongeveer de helft van de 55- tot 74-jarigen aan op kinderen of kleinkinderen gepast te hebben of hen verzorgd te hebben de voorbij zes maanden. Bij de 75-plussers daalt dit wel tot minder dan een vijfde. Met betrekking tot ontspannende activiteiten geeft respectievelijk 60% van de 55- tot 64-jarigen en 54% van 65- tot 74-jarigen aan ontspannende activiteiten te hebben gedaan met kinderen of kleinkinderen. Wanneer grootouders activiteiten met hun kleinkinderen doen, doen ze dit frequent en dat geldt zowel voor verzorgings- als ontspanningsactiviteiten. Respectievelijk 35% en 31,5% van de 55- tot 64-jarigen vermeldt dat men minstens wekelijks verzorgings- en ontspanningsactiviteiten verricht met kinderen of kleinkinderen. Bij de 65- tot 74-jarigen verrichten ook nog respectievelijk 29% en 24% dergelijke activiteiten. In de oudste leeftijdsgroep merken we wel een significante en sterke daling. Bij deze eerste reeks van activiteiten gaan we niet in op de vergelijking met de groep van 35- tot 54-jarige leeftijd omdat de gezinssamenstelling bij deze groep uiteraard zeer verschillend is en het bij deze groep eerder gaat om activiteiten met de eigen kinderen.

Vrijetijdsactiviteiten met het gezin staan hoog op de agenda van ouderen, maar hierin verschillen de 55- tot 74-jarigen niet significant van de jongere leeftijdsgroepen. In de oudste leeftijdsgroep ligt de participatiegraad aan deze activiteiten, zowel wanneer deze thuis als elders gebeuren, wel significant lager. De daling in participatiegraad is evenwel niet zo sterk als bij de verzorgende en ontspannende activiteiten met kleinkinderen. Wellicht omdat voor heel wat ouderen de kleinkinderen dan al op een

leeftijd gekomen zijn dat verzorging en oppassen door de grootouders niet langer nodig is.

Tabel 1. Vrijetijdsactiviteiten georiënteerd op het gezin: frequentieverdelingen (in %) naargelang leeftijdsgroep

	14-34	35-54	55-64	65-74	75-86	Totale groep 55+
De kinderen of kleinkinderen oppassen of verzorgen						
Niet/niet van toepassing (nvt)	70,6%$_a$	37,9%$_b$	47,5%$_c$	50,0%$_c$	81,4%$_d$	58,3%
Een uitzonderlijke keer	1,9%$_a$	4,0%$_b$	3,2%$_{a,b}$	3,7%$_{a,b}$	2,9%$_{a,b}$	3,2%
Meermaals per jaar maar niet wekelijks	3,6%$_a$	10,9%$_b$	14,4%$_{b,c}$	17,3%$_c$	9,2%$_b$	13,6%
Minstens wekelijks	23,6%$_a$	47,2%$_b$	34,9%$_c$	29,1%$_{a,c}$	6,4%$_d$	24,8%
Ontspannende activiteiten met de kinderen of kleinkinderen						
Niet/nvt	66,4%$_a$	34,5%$_b$	40,3%$_{b,c}$	46,1%$_c$	74,4%$_d$	52,1%
Een uitzonderlijke keer	1,7%$_a$	4,9%$_b$	6,3%$_b$	5,2%$_b$	6,7%$_b$	6,1%
Meermaals per jaar maar niet wekelijks	6,9%$_a$	22,2%$_b$	21,9%$_b$	24,6%$_b$	13,8%$_c$	20,4%
Minstens wekelijks	25,1%$_a$	38,3%$_b$	31,5%$_c$	24,0%$_c$	5,1%$_d$	21,5%
Met gezin thuis vrijetijdsactiviteiten doen (spelletjes, tv kijken, op terras zitten, …)						
Niet/nvt	12,4%$_a$	13,3%$_a$	19,5%$_b$	25,8%$_b$	41,2%$_c$	27,6%
Een uitzonderlijke keer	3,8%$_a$	3,0%$_a$	4,5%$_a$	3,3%$_a$	3,8%$_a$	4,0%
Meermaals per jaar maar niet wekelijks	21,8%$_a$	20,8%$_a$	18,6%$_b$	13,5%$_{b,c}$	10,3%$_c$	14,7%
Minstens wekelijks	62,1%$_a$	63,0%$_a$	57,3%$_a$	57,5%$_a$	44,7%$_b$	53,8%
Met gezin buitenshuis vrijetijdsactiviteiten doen (uitstapjes maken, wandelen, uit eten, …)						
Niet/nvt	13,5%$_a$	15,0%$_a$	23,4%$_b$	32,1%$_c$	46,1%$_d$	32,6%
Een uitzonderlijke keer	8,7%$_{a,b}$	6,6%$_b$	8,9%$_{a,b}$	8,7%$_{a,b}$	11,3%$_a$	9,5%
Meermaals per jaar maar niet wekelijks	51,0%$_a$	52,4%$_a$	42,0%$_b$	31,2%$_c$	27,1%$_c$	34,4%
Minstens wekelijks	26,8%$_a$	26,0%$_a$	25,6%$_a$	28,2%$_a$	15,6%$_b$	23,5%
N	***1089***	***1314***	***618***	***462***	***453***	***1533***

Bron: PaS 2014

2. Genieten van het goede leven

Een tweede component wordt gevormd door activiteiten die we wel eens associëren met de geneugtes des levens: op reis gaan, een restaurant bezoeken, een tasje koffie gaan drinken en shoppen (zie tabel 2).

De toerismesector heeft zich de laatste jaren sterk toegelegd op de ontwikkeling van reisprogramma's voor senioren. We zien evenwel dat na de pensioengerechtigde leeftijd het aandeel personen dat op reis of op weekend geweest is toch afneemt. Van de 55- tot 64-jarigen ging nog wel ruim drie kwart het voorgaande jaar op reis en ongeveer de helft ging zelfs meermaals op reis, maar bij de 65- tot 74-jarigen is het percentage dat een reis ondernomen heeft al gedaald tot 66% en bij 75- tot 86-jarigen tot 42%. Ook voor de andere uitgaansactiviteiten stellen we een duidelijke daling vast over de leeftijdsgroepen. Toch blijven het duidelijk activiteiten die door een aanzienlijk deel van de ouderen meermaals per jaar worden gesteld, zelfs bij de oudste leeftijdsgroep. Ook onder de 75-plussers geeft respectievelijk 58% en 49% aan meermaals per jaar op restaurant te gaan en een tearoom, koffie- of theehuis te bezoeken.

Tabel 2. Genieten van het goede leven: frequentieverdelingen (in %) naargelang leeftijdsgroep

	15-34	35-54	55-64	65-74	75-86	Totale groep 55+
op reis of op weekend gaan						
Niet	13,6% a	16,3% a	23,1% b	33,7% c	57,5% d	36,4%
Een uitzonderlijke keer	29,4% a	26,4% a,b	24,4% a,b	20,7% b,c	15,7% c	20,7%
Meermaals per jaar	57,1% a	57,4% a	52,4% a,b	45,5% b	26,7% c	42,9%
Op restaurant gaan						
Niet	7,2% a	7,5% a	12,3% b	18,0% b	25,6% c	18,0%
Een uitzonderlijke keer	15,0% a	12,9% a	14,2% a	11,3% a	16,1% a	13,9%
Meermaals per jaar maar niet wekelijks	72,3% a	71,4% a	67,8% a,b	62,9% b	51,0% c	61,4%
Minstens wekelijks	5,6% a	8,2% a	5,7% a	7,8% a	7,2% a	6,7%
Een tearoom, koffiehuis of theehuis bezoeken						
Niet	26,5% a	24,2% a	27,0% a	30,7% a,b	37,7% b	31,3%
Een uitzonderlijke keer	18,3% a	15,8% a	10,7% b	9,5% b	13,2% a,b	11,1%
Meermaals per jaar maar niet wekelijks	48,6% a	50,7% a	46,1% a,b	40,1% b,c	32,5% c	40,2%
Minstens wekelijks	6,6% a	9,4% a	16,3% b	19,6% b	16,5% b	17,3%
Winkelen, shoppen						
Niet	3,7% a	9,2% b	16,2% c	21,4% c	32,3% d	22,5%
Een uitzonderlijke keer	13,9% a	17,4% a	17,0% a	18,6% a	18,1% a	17,8%
Meermaals per jaar maar niet wekelijks	75,7% a	67,5% b	57,3% c	48,7% c	38,7% d	49,2%
Minstens wekelijks	6,7% a,b	5,9% b	9,5% c	11,2% c	10,9% a,c	10,5%
N	***1096***	***1319***	***618***	***462***	***453***	***1533***

Bron: PaS 2014

3. Niets doen (negatieve lading van 'inzetten voor anderen')

Vervelen doen ouderen zich duidelijk niet, meer nog ze lijken zich minder te vervelen dan de jongere leeftijdsgroepen (zie tabel 3). Ruim drie kwart (77%) van de 55-plussers stelt zich nooit te vervelen. Dit betekent evenwel niet dat hun dag volledig met activiteiten gevuld wordt. Voor heel wat ouderen behoort uitrusten, niets doen, luieren en ontspannen tot de dagelijkse invulling van de dag. Dit 'niets doen' neemt sterk toe bij de oudste leeftijdsgroepen. In de leeftijdsgroep van 55 tot 64 jaar geeft slechts 18% aan dagelijks uit te rusten, in de leeftijdsgroep van 65 tot 74 jaar is dat al gestegen tot 35% en in de oudste leeftijdsgroep stijgt dit nog verder tot 55%. Parallel neemt ook het zich inzetten voor anderen af. Op de leeftijd van 55 tot 75 zet men zich frequenter in voor anderen (wellicht heeft dit ook te maken met de opvang van kleinkinderen) dan personen die zich in de drukke levensfase (35 tot 54 jaar) bevinden, maar geleidelijk aan neemt deze inzet af.

Tabel 3. Vervelen, uitrusten en zich inzetten voor anderen: Frequentieverdelingen (in %) naargelang leeftijdsgroep

	15-34	35-54	55-64	65-74	75-86	Totale groep 55+
U vervelen						
Niet	37,6% $_{a}$	72,9% $_{b}$	79,2% $_{c}$	77,0% $_{c}$	75,0% $_{b,c}$	77,3%
Een uitzonderlijke keer	18,1% $_{a}$	12,9% $_{b}$	10,7% $_{b}$	10,6% $_{b}$	10,8% $_{b}$	10,7%
Meermaals per jaar maar niet wekelijks	25,4% $_{a}$	8,6% $_{b}$	5,7% $_{b}$	5,8% $_{b}$	6,6% $_{b}$	6,0%
Minstens wekelijks	19,0% $_{a}$	5,7% $_{b}$	4,6% $_{b}$	6,5% $_{b}$	7,5% $_{b}$	6,1%
Uitrusten, niets doen, luieren, ontspannen						
Niet	5,7% $_{a}$	11,9% $_{b}$	14,4% $_{b}$	16,2% $_{b}$	15,5% $_{b}$	15,2%
Een uitzonderlijke keer	6,4% $_{a}$	9,7% $_{b}$	8,4% $_{a,b}$	8,2% $_{a,b}$	4,9% $_{a}$	7,2%
Meermaals per jaar maar niet wekelijks	34,6% $_{a}$	31,8% $_{a}$	20,0% $_{b}$	12,0% $_{c}$	7,7% $_{c}$	14,0%
Minstens wekelijks, maar niet dagelijks	40,5% $_{a}$	35,9% $_{a,b}$	38,8% $_{a}$	28,8% $_{b}$	16,6% $_{c}$	29,3%
Dagelijks	12,8% $_{a}$	10,6% $_{a}$	18,4% $_{b}$	34,8% $_{c}$	55,3% $_{d}$	34,3%
U inzetten voor anderen						
Niet	37,3% $_{a}$	44,0% $_{b}$	44,7% $_{c}$	53,0% $_{c}$	70,4% $_{d}$	54,8%
Een uitzonderlijke keer	21,0% $_{a}$	14,9% $_{b}$	6,8% $_{c}$	4,3% $_{c}$	4,2% $_{c}$	5,3%
Meermaals per jaar maar niet wekelijks	32,6% $_{a}$	25,3% $_{b}$	17,2% $_{c}$	18,2% $_{c}$	12,0% $_{c}$	16,0%
Minstens wekelijks	9,1% $_{a}$	15,7% $_{b}$	31,4% $_{c}$	24,4% $_{c}$	13,5% $_{a,b}$	24,0%
N	***1095***	***1319***	***619***	***462***	***452***	***1533***

Bron: PaS 2014

4. Café-gerelateerde activiteiten

Een vierde component bevat slechts een tweetal activiteiten, beiden gerelateerd aan cafébezoek. Beide activiteiten nemen sterk af over de leeftijd (zie tabel 4). Cafésporten worden door een zeer kleine minderheid van 55-plussers gedaan. Bij de 55- tot 64-jarigen beoefent nog 6,4% al wel eens een cafésport. Dit lage percentage zakt nog verder tot 4,2% bij de oudste leeftijdsgroep. 55-plussers onderscheiden zich hier significant van jongere leeftijdsgroepen. Ook cafébezoek zelf scheert geen hoge toppen. Bij de oudste leeftijdsgroep heeft slechts 39% de voorgaande 12 maanden een café bezocht. Bij de leeftijdsgroep van 55 tot 64 is dit wel nog bijna de helft (48%) van de populatie die wel eens op café gaat. Toch gaat ook bij de oudste groep nog bijna een tiende wekelijks op café.

Tabel 4. Café-gerelateerde activiteiten: Frequentieverdelingen (in %) naargelang leeftijdsgroep

	15-34	35-54	55-64	65-74	75-86	Totale groep 55+
Cafésport, bowling, biljart, darts, kickeren of tafelvoetbal, …						
Niet	51,7% $_{a}$	79,3% $_{b}$	93,4% $_{c}$	93,3% $_{c}$	95,8% $_{c}$	94,0%
Een uitzonderlijke keer	17,2% $_{a}$	9,9% $_{b}$	2,4% $_{c}$	1,7% $_{c}$	1,1% $_{c}$	1,8%
Meermaals per jaar maar niet wekelijks	25,5% $_{a}$	7,4% $_{b}$	2,5% $_{c}$	2,4% $_{c}$	0,8% $_{c}$	2,1%
Minstens wekelijks	5,7% $_{a}$	3,5% $_{b}$	1,8% $_{b}$	2,5% $_{a,b}$	2,2% $_{b}$	2,1%
Op café gaan, naar een bar gaan						
Niet	19,7% $_{a}$	34,0% $_{b}$	52,4% $_{c}$	64,6% $_{d}$	70,3% $_{d}$	61,4%
Een uitzonderlijke keer	10,8% $_{a,b}$	13,2% $_{b}$	12,4% $_{a,b}$	9,5% $_{a,b}$	7,3% $_{a}$	10,1%
Meermaals per jaar maar niet wekelijks	47,9% $_{a}$	36,7% $_{b}$	19,0% $_{c}$	11,3% $_{d}$	12,9% $_{c,d}$	14,8%
Minstens wekelijks	21,5% $_{a}$	16,1% $_{b}$	16,2% $_{a,b}$	14,6% $_{b,c}$	9,5% $_{c}$	13,8%
N	***1096***	***1318***	***619***	***462***	***452***	***1533***

Bron: PaS 2014

5. Sociaal-georiënteerde vrijetijdsbesteding: Ontmoeten van vrienden, kennissen en familie

Bijna een kwart (23%) van de 55-plussers ontmoet minstens wekelijks zijn of haar vrienden (zie tabel 5). Het percentage respondenten dat vrienden wekelijks ontmoet blijft bovendien stabiel over de leeftijd. Wel neemt het aandeel respondenten dat op frequente basis buitenshuis activiteiten doet met vrienden of kennissen sterk af bij de oudste leeftijdsgroep. In de leeftijdsgroep van 55- tot 64-jarigen ontmoet nog 72% van de ouderen vrienden buitenshuis voor activiteiten, bij de 65- tot 74-jarigen is dit ook nog steeds 68%, maar bij de oudste leeftijdsgroep zakt dit naar 52%. Vrienden en kennissen blijven een belangrijke plaats innemen binnen de leefwereld van ouderen, maar de activiteiten die men op latere leeftijd met hen stelt blijken dus te veranderen. Ook familie blijft een belangrijke rol spelen in het leven van ouderen. Binnen elk van de leeftijdsgroepen stelt ca. 40% minstens wekelijks familieleden te ontmoeten.

Tabel 5. Sociaal-georiënteerde vrijetijdsbesteding: Frequentieverdelingen (in %) naargelang leeftijdsgroep

	15-34	35-54	55-64	65-74	75-86	Totale groep 55+
Ontmoeten van vrienden of kennissen bij u thuis of elders						
Niet	2,4% $_{a}$	4,8% $_{b}$	10,0% $_{c}$	9,1% $_{c}$	13,4% $_{c}$	10,8%
Een uitzonderlijke keer	2,7% $_{a}$	6,0% $_{b}$	7,9% $_{b,c}$	8,0% $_{b,c}$	10,1% $_{c}$	8,5%
Meermaals per jaar maar niet wekelijks	58,3% $_{a}$	68,3% $_{b}$	59,8% $_{a}$	57,3% $_{a}$	54,2% $_{a}$	57,5%
Minstens wekelijks	36,6% $_{a}$	20,9% $_{b}$	22,3% $_{b}$	25,8% $_{b}$	22,2% $_{b}$	23,2%
Met vrienden of kennissen activiteiten buitenshuis doen						
Niet	3,7% $_{a}$	14,7% $_{b}$	28,3% $_{c}$	32,0% $_{c}$	47,9% $_{d}$	35,2%
Een uitzonderlijke keer	7,3% $_{a}$	12,9% $_{b}$	13,1% $_{b}$	10,4% $_{a,b}$	8,4% $_{a,b}$	10,9%
Meermaals per jaar maar niet wekelijks	64,9% $_{a}$	63,6% $_{a}$	47,0% $_{b}$	39,8% $_{b,c}$	33,8% $_{c}$	40,9%
Minstens wekelijks	24,1% $_{a}$	8,8% $_{b}$	11,6% $_{b}$	17,9% $_{a}$	9,7% $_{b}$	13,0%
Ontmoeten van familieleden (die niet bij u thuis wonen) thuis of elders						
Niet/nvt	3,7% $_{a}$	5,4% $_{a,b}$	4,0% $_{a,b}$	4,6% $_{a,b}$	8,0% $_{b}$	4,9%
Een uitzonderlijke keer	4,0% $_{a}$	4,1% $_{a}$	8,2% $_{b}$	6,9% $_{a,b}$	6,5% $_{a,b}$	5,3%
Meermaals per jaar maar niet wekelijks	46,5% $_{a}$	48,1% $_{a}$	47,8% $_{a}$	46,5% $_{a}$	42,6% $_{a}$	46,7%
Minstens wekelijks	45,7% $_{a}$	42,5% $_{a}$	40,0% $_{a}$	42,1% $_{a}$	42,9% $_{a}$	43,0%
N	***1094***	***1319***	***619***	***461***	***448***	***1528***

Bron: PaS 2014

Andere activiteiten

Daarnaast werden nog een aantal andere activiteiten voorgelegd, welke niet altijd als 'vrijetijdsactiviteiten' kunnen beschouwd worden en/of niet onder de hierboven beschreven componenten vallen (zie tabel 6). We vermelden er hier drie die we toch relevant vonden om in deze bespreking mee te nemen. De eerste activiteit is het spelen van gezelschapspelen, gamen, Sudoku en kaartspelen. Hoewel het aandeel personen dat dergelijke spelen niet speelt significant hoger ligt bij de oudere leeftijdsgroepen, merken we toch dat het aandeel personen dat deze spellen frequent speelt (minstens wekelijks) significant hoger ligt bij de 65-plussers dan bij de 35- tot 54-jarigen en niet significant verschilt van de jongeren en jongvolwassenen.

De twee andere activiteiten, huishoudelijk werk en tuinieren of het uitvoeren van klusjes, rekenen de meesten onder ons doorgaans niet tot het domein van de vrijetijd. Ze zijn echter wel relevant, in die zin dat ze een idee geven van de mate waarin ouderen nog zelfredzaam zijn en activiteiten in en rond de woning kunnen vervullen.

Tabel 6. Andere (vrije)tijdsbestedingen: Frequentieverdelingen (in %) naargelang leeftijdsgroep

	15-34	35-54	55-64	65-74	75-86	Totale groep 55+
Gezelschapspellen, gamen, Sudoku, kaartspelen, …						
Niet	20,2% $_{a}$	33,9% $_{b}$	48,9% $_{c}$	48,2% $_{c}$	53,7% $_{c}$	50,0%
Een uitzonderlijke keer	10,9% $_{b}$	14,3% $_{b}$	8,1% $_{a,c}$	6,3% $_{c}$	4,2% $_{c}$	6,4%
Meermaals per jaar maar niet wekelijks	40,3% $_{a}$	31,6% $_{b}$	18,9% $_{c}$	15,9% $_{c,d}$	12,2% $_{d}$	16,0%
Minstens wekelijks	28,5% $_{a}$	20,2% $_{b}$	24,0% $_{a,b}$	29,7% $_{a}$	29,9% $_{a}$	27,6%
Huishoudelijk werk (schoonmaken, koken, boodschappen, …)						
Niet	3,9% $_{a,b}$	3,4% $_{b}$	6,5% $_{a,c}$	9,5% $_{c}$	16,3% $_{d}$	10,3%
Een uitzonderlijke keer	4,3% $_{a}$	2,0% $_{b}$	1,9% $_{a,b}$	1,7% $_{a,b}$	2,2% $_{a,b}$	1,9%
Meermaals per jaar maar niet wekelijks	20,0% $_{a}$	8,5% $_{b}$	6,6% $_{b}$	6,3% $_{b}$	6,3% $_{b}$	6,5%
Minstens wekelijks maar niet dagelijks	39,1% $_{a}$	30,6% $_{b}$	25,8% $_{b,c}$	21,2% $_{c,d}$	18,1% $_{d}$	22,1%
Dagelijks	32,8% $_{a}$	55,5% $_{b}$	59,4% $_{b}$	61,2% $_{b}$	57,0% $_{b}$	59,2%
Tuinieren of klusjes						
Niet	25,6% $_{a}$	19,6% $_{b}$	22,7% $_{a,b}$	27,5% $_{a}$	45,6% $_{c}$	30,9%
Een uitzonderlijke keer	11,2% $_{a}$	6,1% $_{b}$	4,5% $_{b}$	3,9% $_{b}$	4,0% $_{b}$	4,2%
Meermaals per jaar maar niet wekelijks	38,6% $_{a}$	31,5% $_{b}$	24,1% $_{c}$	16,9% $_{d}$	14,2% $_{d}$	19,0%
Minstens wekelijks maar niet dagelijks	20,2% $_{a}$	37,3% $_{b}$	38,5% $_{b}$	35,7% $_{b}$	24,3% $_{a}$	33,4%
Dagelijks	4,4% $_{a}$	5,5% $_{a}$	10,2% $_{b}$	16,0% $_{c}$	11,9% $_{b,c}$	12,5%
N	***1095***	***1319***	***618***	***462***	***453***	***1533***

Bron: PaS 2014

7 Mediaparticipatie

In dit tweede empirische deel bekijken we het mediagebruik van ouderen. Hierbij wordt gepeild naar het gebruik van traditionele en nieuwe media. Door het mediagebruik van de ouderen in kaart te brengen kunnen eventuele verschuivingen aangetoond worden in de manier waarop ouderen informatie verzamelen of aan gemedieerde cultuurparticipatie doen. Eerder werd reeds geduid op de diversiteit binnen de groep van 55-plussers in Vlaanderen. Ook in dit hoofdstuk zal het bestaan van een "interne" digitale kloof bij de Vlaamse ouderengroep getoond en geduid worden, en dit in het bijzonder bij de jongste groep ouderen, en de oudste groep.

7.1 Traditionele media

7.1.1 Krant

Het lezen van de papieren krant is binnen de populatie van 55-plussers, naast het kijken naar televisie, nog steeds een sterk geconsolideerd medium om de actualiteit te volgen (zie figuur 10). We zien hierbij ook geen opvallende verschillen tussen de drie leeftijdscategorieën. Ongeveer de helft van de populatie van 55-plussers leest dagelijks de krant, ongeveer een kwart doet dit minder dan dagelijks tot een uitzonderlijke keer, en ongeveer een kwart doet dit nooit.

Figuur 10. Papieren krant lezen per leeftijd in 2014 (n=1214)

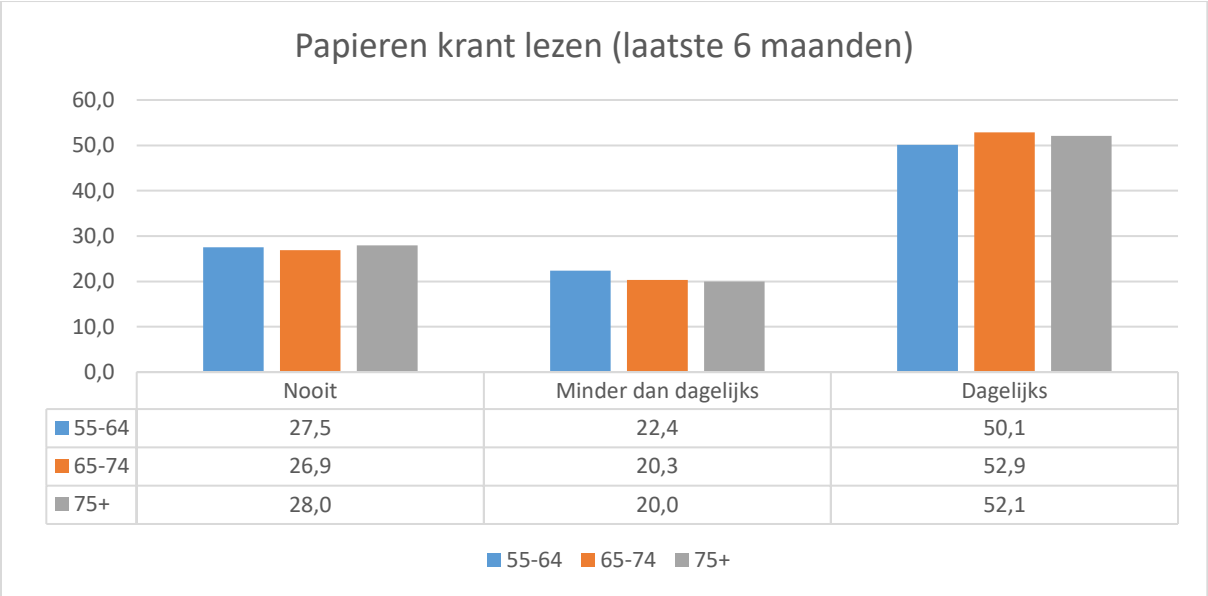

	Nooit	Minder dan dagelijks	Dagelijks
55-64	27,5	22,4	50,1
65-74	26,9	20,3	52,9
75+	28,0	20,0	52,1

Bron: PaS 2014 Drop off

7.1.2 Radio

Het luisteren naar de radio is eveneens nog sterk gesolideerd bij de oudere populatie. Zo zien we dat 12% van de 55- tot 64-jarigen, 16% van de 65- tot 74-jarigen en 24% van de 75-plussers geen radio luisterden in de voorbije maand. In onderstaand diagram (zie figuur 11) tonen we welke proportie van

de oudere bevolking luistert naar nieuws op de radio. Hier zien we dat meer dan 50% van de ouderen in elke leeftijdscategorie dit dagelijks doet, en 61% tot 78% van de ouderen dit minstens wekelijks doet, afhankelijk van de leeftijdscategorie. Een opvallende waarneming is dat de proporties van radio luisteren het hoogst zijn bij de jongste leeftijdsgroep. Bij de drie meest frequente vormen van radio luisteren heeft de jongste leeftijdsgroep de hoogste proportie, in vergelijking met de twee oudere leeftijdsgroepen.

Figuur 11. Luisteren naar nieuws op de radio per leeftijd in 2014 (n=1214)

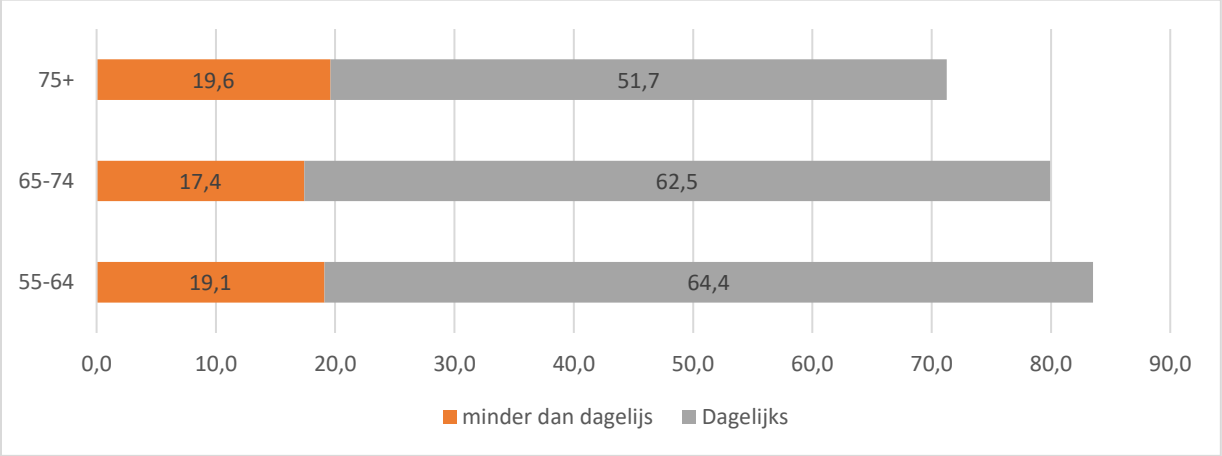

Bron: PaS 2014 Drof off

De keuze van radiostations voor de mensen ouder dan 55 zijn te vinden in figuur 12. De meest populaire radiozender bij mensen ouder dan 55 jaar is Radio 2, waarbij ongeveer de helft in de maand voor de bevraging geluisterd heeft. De tweede radiozender qua populariteit bij 55-plussers is Radio 1, met meer dan 20% van de radioluisteraars. De derde zender op vlak van populariteit bij alle drie de leeftijdscategorieën is Klara, met net meer dan 10% luisteraars. Bij de andere radiozenders die hier worden beschreven zien we een tendens waarbij er in de groep van de 55- tot 64-jarigen een aandeel van 9% tot 15% luistert, en de oudere groepen slechts een luistergraad van 3% tot 7% (65- tot 74-jarigen) en 1% tot 4% (75-plussers) vertonen. Deze zenders zijn MNM, Studio Brussel, Q-music, Joe FM en Nostalgie. Hieruit kunnen we opmaken dat een verschuiving naar de kleinere commerciële radiostations voornamelijk voorkomt bij de jongere ouderen, en dat de radiozenders van de openbare omroep (Radio 1, Radio 2 en Klara) belangrijke kanalen blijven voor de oudsten. Deze zenderspecifieke luistercijfers tonen ook hoe het verschil tussen de drie leeftijdsgroepen in het luisteren naar nieuws op de radio tot stand komt. De jongste ouderen luisteren hier naast de zenders van de openbare omroep, ook naar kleinere private radiozenders. Hierdoor luisteren zij meer naar de radio dan de oudere leeftijdsgroepen.

Figuur 12. Keuze radiostation per leeftijd in 2014 (n=1214)

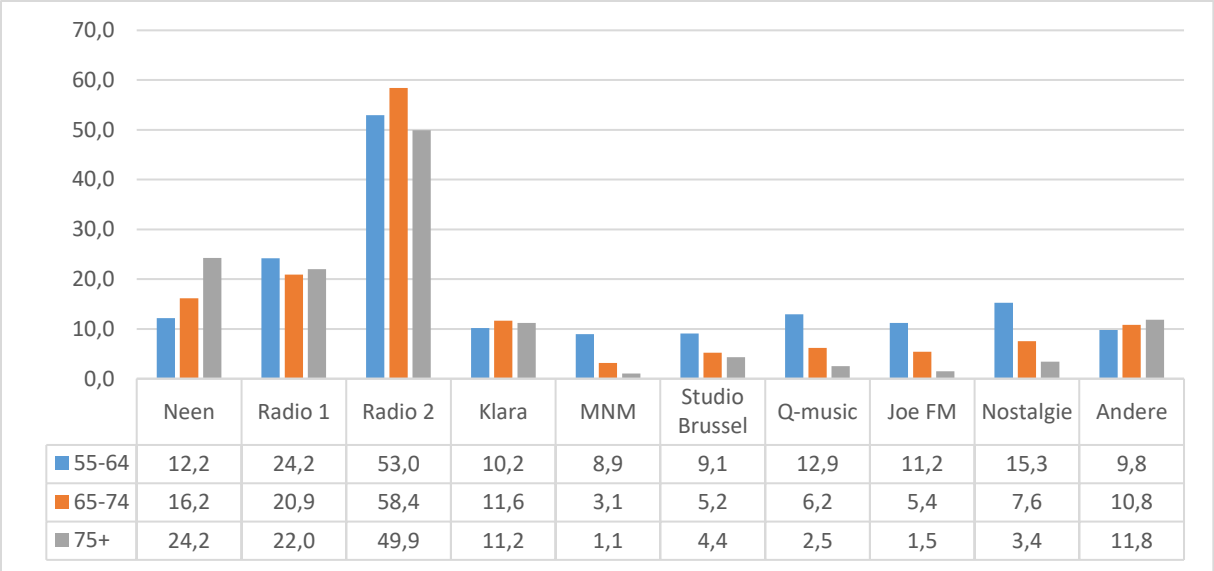

	Neen	Radio 1	Radio 2	Klara	MNM	Studio Brussel	Q-music	Joe FM	Nostalgie	Andere
55-64	12,2	24,2	53,0	10,2	8,9	9,1	12,9	11,2	15,3	9,8
65-74	16,2	20,9	58,4	11,6	3,1	5,2	6,2	5,4	7,6	10,8
75+	24,2	22,0	49,9	11,2	1,1	4,4	2,5	1,5	3,4	11,8

Bron: PaS 2014 Drop off

7.1.3 Televisie

De ouderen kijken veel televisie. De Studiedienst van de Vlaamse Gemeenschap peilt reeds 2 decennia naar de tijd die Vlamingen besteden aan televisiekijken. Al sinds het begin van deze metingen valt de hoge frequentie van tv-kijken bij ouderen op. Op basis van deze SCV-surveys kan het kijkgedrag opgedeeld worden naar week- en weekenddagen. In figuur 13 geven we de cijfers voor de periode 2005 tot 2015. De gemiddelde tijd die men besteedt aan televisie kijken varieert door de jaren van 2:41u per dag (55- tot 64-jarigen) tot 3:52u per dag (75-plussers) voor de weekdagen, en van 2:53u per dag (55- tot 64-jarigen) tot 4:09u per dag (75-plussers) voor de weekenddagen. Voor elk van de leeftijdsgroepen ligt de gemiddelde duur van tv-kijken hoger op een weekenddag dan op een doordeweekse dag. Tussen de leeftijdsgroepen is het voornaamste verschil dat de jongste groep gemiddeld minder televisie kijkt dan de oudere groepen. Tussen de twee oudste groepen, de 65- tot 74-jarigen en de 75-plussers, is er slechts een klein verschil waarbij de oudste groep gemiddeld het meest televisie kijkt. Als we enkel de situatie in 2015 beschrijven, zien we dat in elke leeftijdscategorie de gemiddelde duurtijd van televisiekijken tussen 2 uur en 42 minuten en 4 uur en 1 minuut ligt.

In figuur 13 is ook de gemiddelde gespendeerde tijd aan televisie per dag voor de 35- tot 54-jarigen inbegrepen. Deze cijfers tonen een kleinere tijdsbesteding aan televisie 35- tot 54-jarigen dan bij de oudere leeftijdscategorieën aan. In 2015 spendeerden de 35- tot 54-jarigen gemiddeld 2 uur en 24 minuten per weekdag en 2 uur en 47 minuten per weekenddag aan televisiekijken.

Figuur 13. Gemiddelde duurtijd televisiekijken voor de drie leeftijdsgroepen (periode 2005-2015)

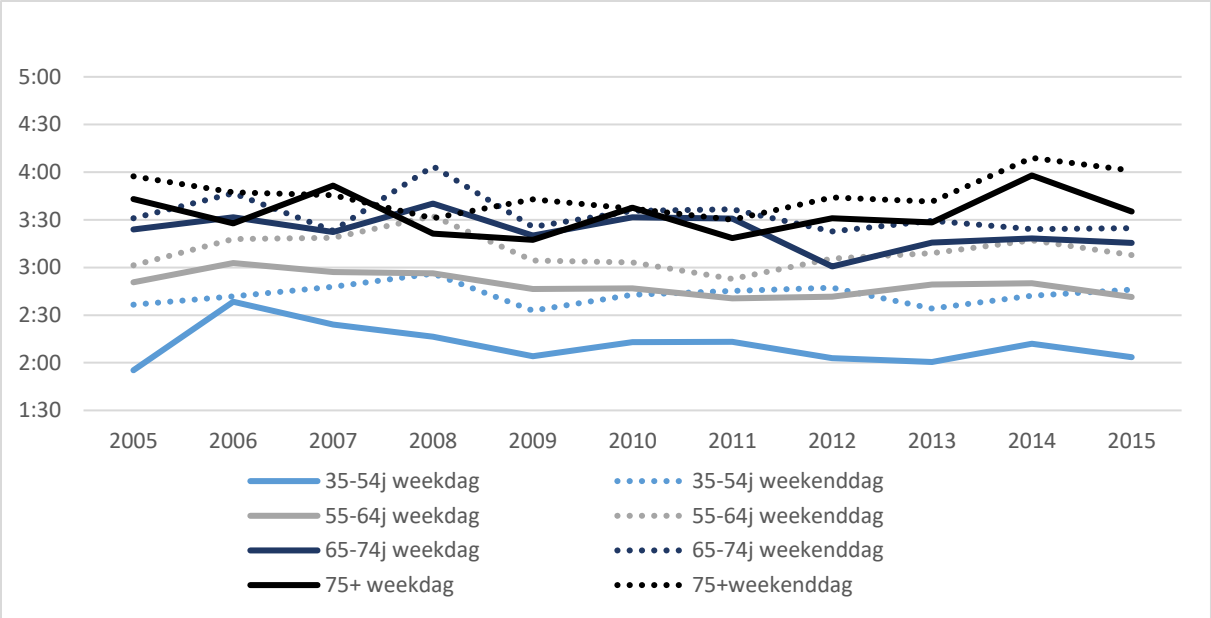

Bron: SCV-surveys, Studiedienst Vlaamse Regering

Het kijken naar televisie vormt voor veel 55-plussers ook een manier om de actualiteit te volgen. In elke leeftijdsgroep geeft in 2014 meer dan driekwart aan dagelijks naar actualiteitsprogramma's te kijken (zie figuur 14). Dit aandeel stijgt naarmate de leeftijd vordert. Bij de 75-plussers kijkt zelfs 89% dagelijks naar actualiteitsprogramma's op televisie.

Figuur 14. Actualiteit volgen op televisie per leeftijd (n=1214)

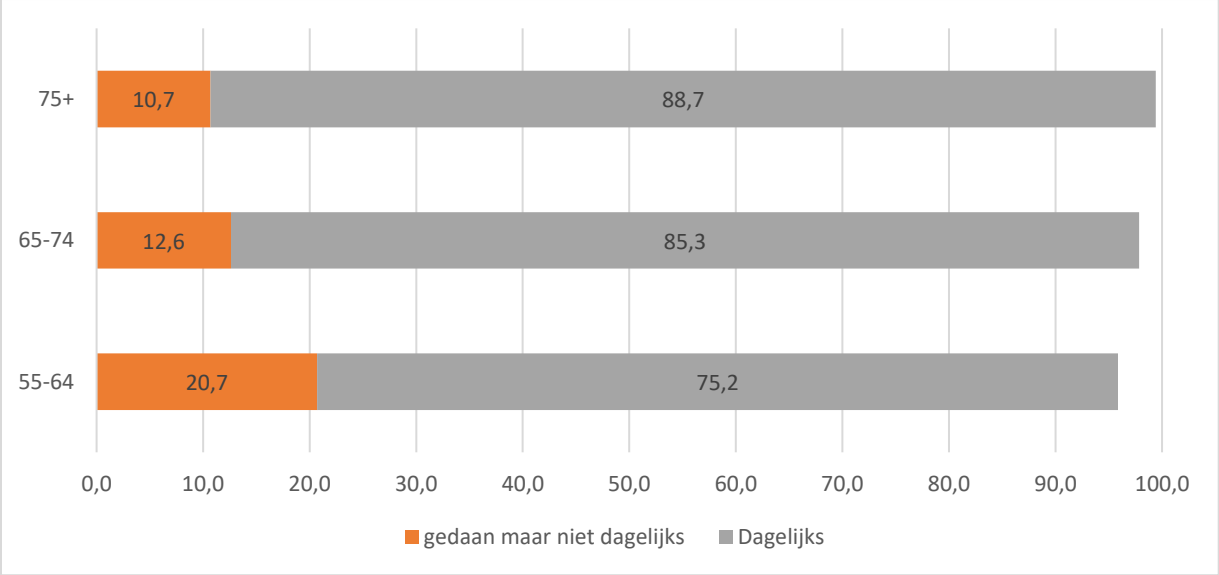

Bron: PaS 2014 DO

7.2 Nieuwe media

De nieuwe mediavormen worden door optimisten vaak geprezen omwille van hun democratiserende werking. Meer dan ooit zouden gebruikers de mogelijkheid krijgen informatie te raadplegen en hun eigen inhouden te creëren en verspreiden via nieuwe toestellen en het internet. Toch is de digitale kloof hier in het bijzonder sterk voelbaar, en dit ondanks een merkbare stijging van de inburgering van de computer, mobiele media, en het internet bij de oudere bevolking.

7.2.1 Gebruik mobiele telefoons, smartphones, tablet of e-reader

Anno 2014 stellen we bij de 55-plussers nog duidelijke verschillen vast in het gebruik van mobiele media (zie figuur 15). De oudste groep gebruikt opvallend minder mobiele media dan de twee jongere groepen. Terwijl in de andere leeftijdsgroepen 82 à 83% minstens één van de voorgelegde mobiele media gebruikt heeft de voorgaande maand, is dit bij de 75-plussers slechts bij 33% het geval. Voor elk van de drie voorgelegde apparaten stellen we het laagste gebruik vast bij de 75-plussers. Het totale aandeel gebruikers van mobiele media ligt bij de twee jongste leeftijdsgroepen wel even hoog, maar we stellen vast dat het gebruik van de nieuwere vormen van mobiele media nog niet even sterk aanwezig is bij de 65- tot 75-jarigen als bij de 55- tot 64-jarigen. Zo is de adoptiegraad van de smartphone bij de jongste groep 23%, bij de groep van 65- tot 74-jarigen 11,5% en bij de 75-plussers slechts 4%. Gelijkaardige verschillen worden gevonden voor tablets en e-readers.

Figuur 15. Gebruik van mobiele telefoons, smartphones en tablets of E-readers per leeftijd in 2014 (meerdere antwoorden mogelijk) (n=1214)

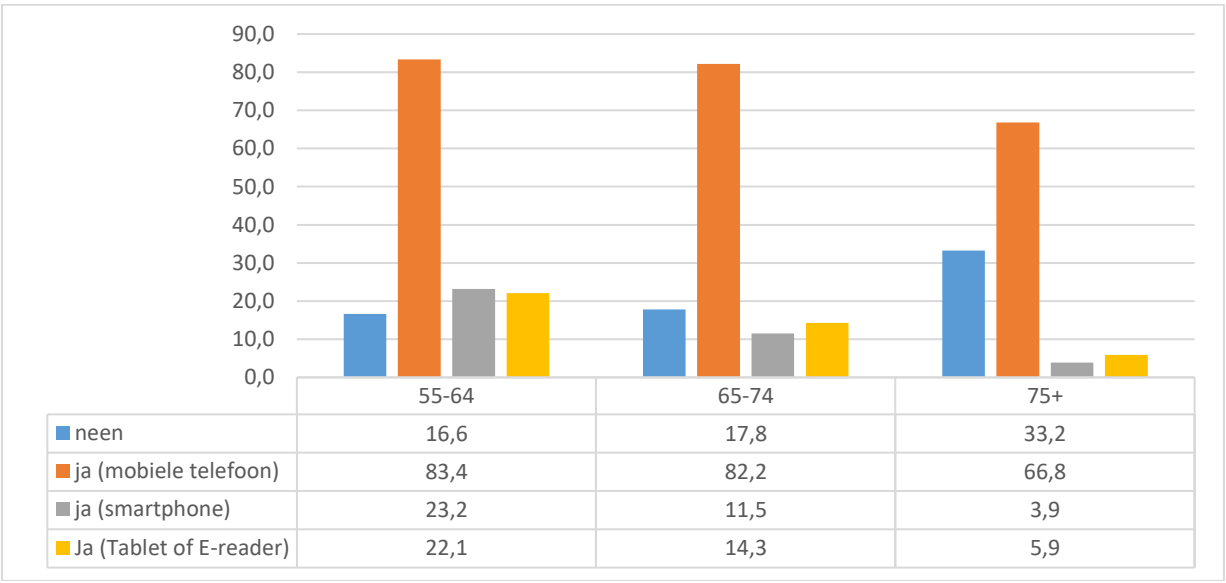

	55-64	65-74	75+
neen	16,6	17,8	33,2
ja (mobiele telefoon)	83,4	82,2	66,8
ja (smartphone)	23,2	11,5	3,9
Ja (Tablet of E-reader)	22,1	14,3	5,9

Bron: PaS 2014 Drop off

7.2.2 PC/laptopbezit

Wanneer we de drie leeftijdsgroepen vergelijken op het vlak van het bezit en gebruik van een laptop of PC thuis, vinden we grote verschillen tussen de drie leeftijdsgroepen. Het hebben en gebruiken van een computer daalt gevoelig met de leeftijd, zoals te zien op figuur 16. Waar er bij de 55- tot 64-jarigen

maar liefst 85% in 2014 een laptop of PC in huis heeft, daalt dit bij de groep van 65- tot 74-jarigen naar 73% en bij de 75-plussers zelfs naar 38%. En waar bij de 55- tot 64-jarigen in 2014 driekwart thuis een PC of laptop gebruikt, is dit bij de 75-plussers slechts iets meer dan een kwart (27%). Deze cijfers tonen dus een grote kloof in toegang tot en gebruik van PC's en laptops tussen de jongste twee leeftijdscategorieën en de oudste leeftijdsgroep.

Bij het vergelijken tussen de surveys van 2009 en 2014 worden eveneens grote verschillen gevonden. Hierbij is er een dynamiek naar een lagere proportie van personen zonder PC of laptop in huis, een hogere proportie van personen met een PC of laptop in huis die ze gebruiken en minder éénduidige, maar algemeen lage cijfers voor het niet-gebruik van een PC of laptop in huis. Zo zien we over de vijf jaar die tussen de meetmomenten zit een daling van het aandeel personen zonder laptop of pc in huis van 11,6 (55- tot 64-jarigen), 25 (65- tot 74-jarigen) en 17,4 (75-plussers) procentpunten.

Figuur 16. Gebruik laptop of PC per leeftijd voor 2009 (n=1097) en 2014 (n=1214)

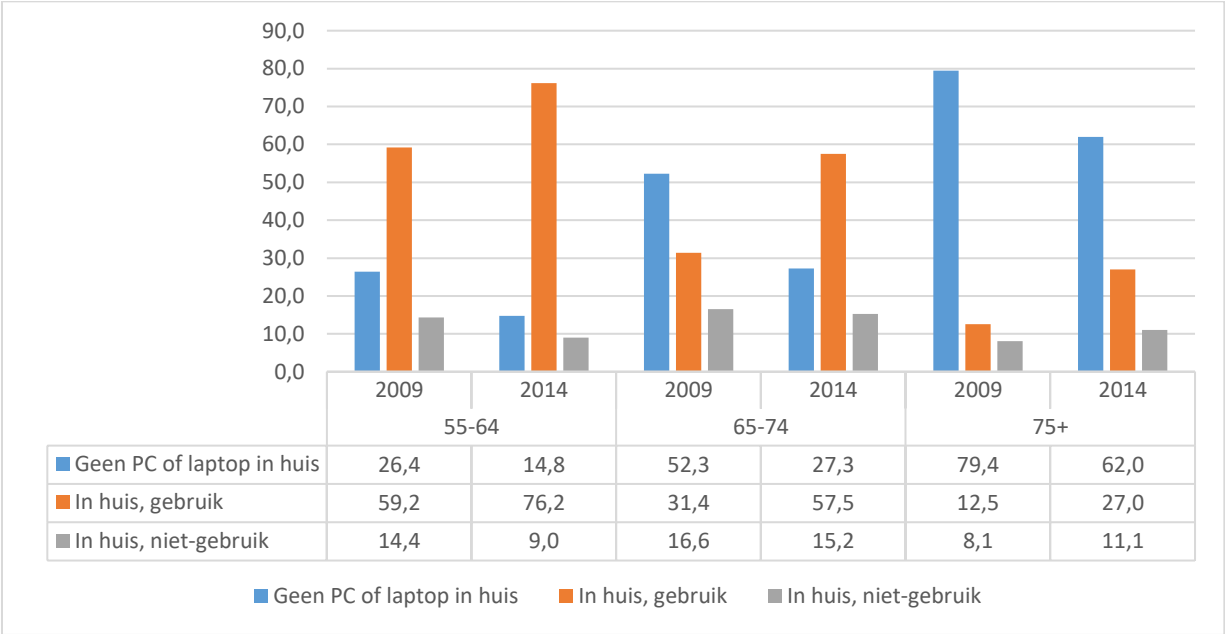

	55-64 2009	55-64 2014	65-74 2009	65-74 2014	75+ 2009	75+ 2014
Geen PC of laptop in huis	26,4	14,8	52,3	27,3	79,4	62,0
In huis, gebruik	59,2	76,2	31,4	57,5	12,5	27,0
In huis, niet-gebruik	14,4	9,0	16,6	15,2	8,1	11,1

Data: PaS 2009 Face to Face en 2014 drop off

7.2.3 Internetaansluiting

In het eerste deel van de beschrijvende analyse van het gebruik van media van de ouderen worden grote verschillen gevonden op het vlak van pc/laptopbezit en gebruik enerzijds, en internetgebruik anderzijds. In de literatuur werd gewezen op het gebruik van het internet door oudere burgers als vervangingsmiddel voor andere activiteiten, waaronder ook een dalend sociaal contact (Nimrod, 2009). Vooral sociale media vormen hier een belangrijke bron voor. Echter laat ook op het gebied van internetgebruik de digitale kloof zich duidelijk voelen bij 75-plussers. Dit hoofdstuk zal hier verder op ingaan door de belangrijkste vaststellingen te schetsen op het gebied van internetgebruik, en deze te vergelijken tussen de verschillende leeftijdsgroepen van de Vlaamse ouderen.

Enkel het hebben van een internetaansluiting in huis evolueert al sterk tussen de jaren 2009 en 2014 (zie figuur 17). Hier zien we hoe de aanwezigheid van internetgebruik op 5 jaar tijd sterk stijgt, bij alle

drie de leeftijdscategorieën.

Figuur 17. Internetaansluiting in huis voor 2009 (n=1097) en 2014 (n=1214) naar leeftijdsgroep

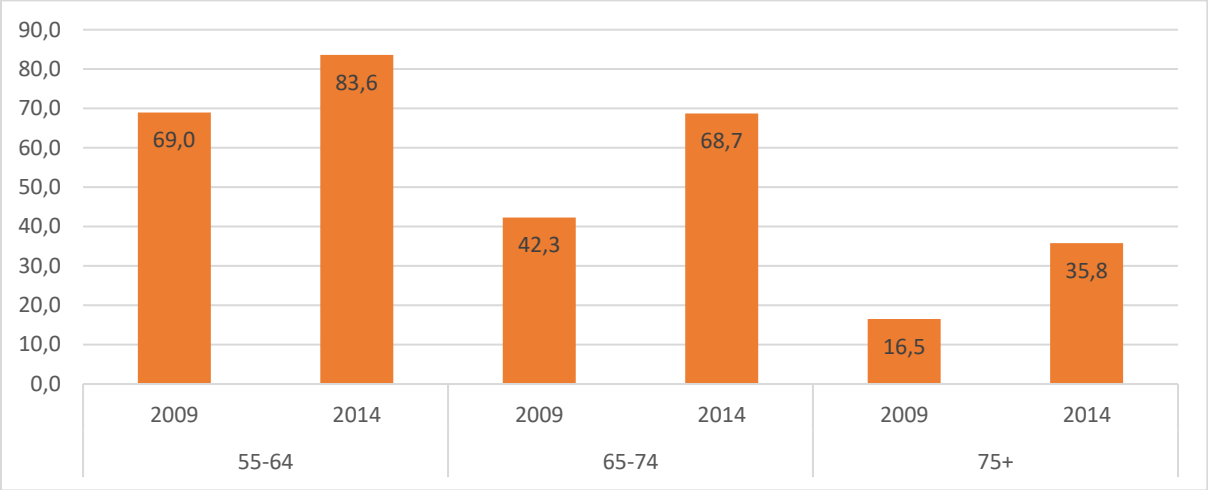

Bron: PaS2009 en 2014 Drop off

Ook bij het gebruiken van het internet (niet in het kader van het beroep) zien we dat oudere groepen minder online-actief zijn dan jongere groepen. Wel merken we een toename van online-participatie bij alle leeftijdscategorieën over de tijd.

In 2004 zien we een zeer beperkt gebruik van het internet. Binnen de jongste groep ouderen heeft 28,7% de voorafgaande 6 maanden in zijn of haar vrije tijd internet gebruikt (zie figuur 18). Bij de oudere groepen vinden we eveneens zeer lage cijfers, waarbij 7,6% van de 65- tot 74-jarigen in de laatste zes maanden het internet gebruikten tijdens de vrije tijd. In de oudste groep is dit zelfs maar 3,3%.

Onderstaande cijfers geven een duidelijke weergave van de sterke mate waarin het internetgebruik gedurende de afgelopen 10 jaar gestegen is. Waar bij de jongste categorie ouderen in 2004 nog slechts 28,7% het internet buiten het werk of hun opleiding had gebruikt in het laatste half jaar, was dit in 2009 al iets meer dan 60% geworden en in 2014 zelfs 75,8%. Bovendien valt op dat de grootste groei zich voordoet op het gebied van het dagelijks internetgebruik, en bij de jongste leeftijdscategorie het niet-dagelijks internetgebruik er zelfs licht op achteruit is gegaan. Bij de groep van 65- tot 74-jarigen gaat dit van 7,6% naar 30,3% in 2009 en 56,3% in 2014. Ook de oudste groep toont een indrukwekkende adoptie (van 3,3% in 2004, over 12,1% in 2009 naar 25,9% in 2014), maar blijft nog ver achter op de andere twee leeftijdsgroepen op vlak van adoptiegraad.

Wanneer we specifiek op zoek gaan naar verschillen tussen het dagelijks en niet-dagelijks internetgebruik, nemen we een duidelijke stijging van het dagelijks internetgebruik waar voor alle leeftijdscategorieën (zie figuur 18). Gedurende een periode van 10 jaar is het dagelijks internetgebruik bij de jongste leeftijdsgroep gestegen van 10,6% naar 51,3%. Een stijging van maar liefst 40,7 procentpunten. Voor de 65- tot 74-jarigen en 75-plussers betreft dit respectievelijk een stijging met 37,2 en 15 procentpunten. Toch tonen onderstaande cijfers hoe de digitale kloof nog steeds waar te nemen is binnen de verschillende leeftijdsgroepen van oudere Vlamingen, en dit vooral op het gebied van niet-gebruikers. Waar bij de jongste categorie in 2014 24,2% aangeeft geen internet te gebruiken,

behoren bij de 65- tot 74-jarigen 43,7% tot de groep niet-gebruikers en maar liefst 73,8% bij de 75-plussers. Dit is een verschil van maar liefst 49,6 procentpunten tussen de jongste en oudste groep ouderen. We zien ook dat in 2014 de groep van 55- tot 64-jarigen 51,3% dagelijks het internet gebruikt buiten het werk of opleiding, waar dit bij de 75-plussers slechts 16,5% is.

Figuur 18. Gebruik van internet buiten werk of opleiding per leeftijd voor 2004 (n=928), 2009 (n=1098) en 2014 (n=1533)

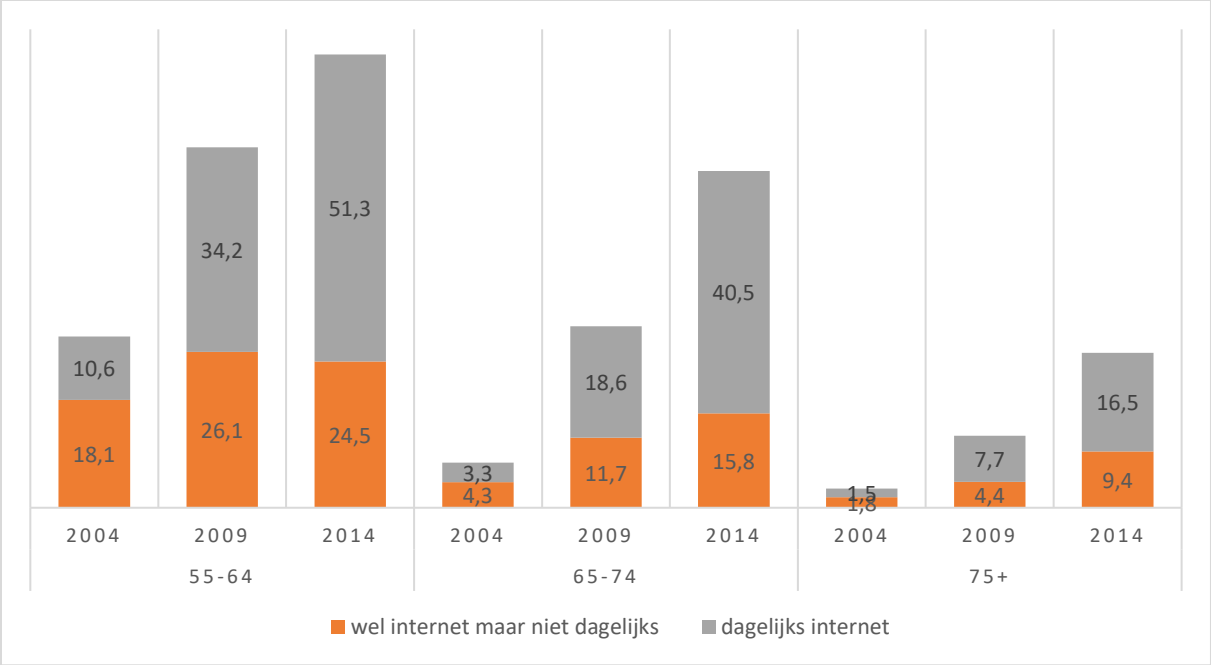

Bron: PaS 2004, 2009 en 2014 Drop off

We kunnen dus concluderen dat er zich binnen de 10 jaar tussen 2004 en 2014 een enorme adoptie van internetgebruik heeft plaatsgevonden bij senioren.

7.2.4 Online accounts

Senioren zijn actief op verschillende platformen, hoewel het aandeel van een leeftijdsgroep die een account heeft op deze platformen, vaak kleiner is dan het aandeel dat nog nooit heeft gehoord van het platform (zie figuur 19). Enkel bij Facebook is er een hogere proportie gebruikers te vinden dan er ouderen zijn die er nog nooit van hebben gehoord. Een derde van de 55- tot 64-jarigen heeft een account op Facebook, tegenover een kwart van de 65- tot 74-jarigen en 11% van de 75-plussers. Twitter wordt minder gebruikt door de oudere bevolking, maar vaak kennen ze het wel. Minder dan een op tien onder de ouderen heeft een Twitter-account. Van de 75-plussers heeft 31,5% nog nooit van Twitter gehoord; dit percentage ligt merkelijk lager bij de jongere groepen. Voor LinkedIn zien we een kleine proportie gebruikers, en een veel hogere proportie ouderen die er nog nooit van heeft gehoord, in vergelijking met Twitter of Facebook. Wel heeft een hoger aandeel ouderen een LinkedIn-account dan een Twitter-account. Voor “Blogspot, Wordpress of Tumblr” en “Spotify, Deezer of Simfy” vinden we een lage adoptiegraad (<8%), een hoog aandeel van de ouderen heeft tevens nog nooit van gehoord van deze platformen

Als we de leeftijdsgroepen vergelijken zien we dat de jongste groep het vaakst accounts heeft op platformen. We kunnen dus verwachten dat de adoptiegraad in alle leeftijdscategorieën zal stijgen in de toekomst.

Figuur 19. Online accounts per leeftijd voor 2014 (n=1214)

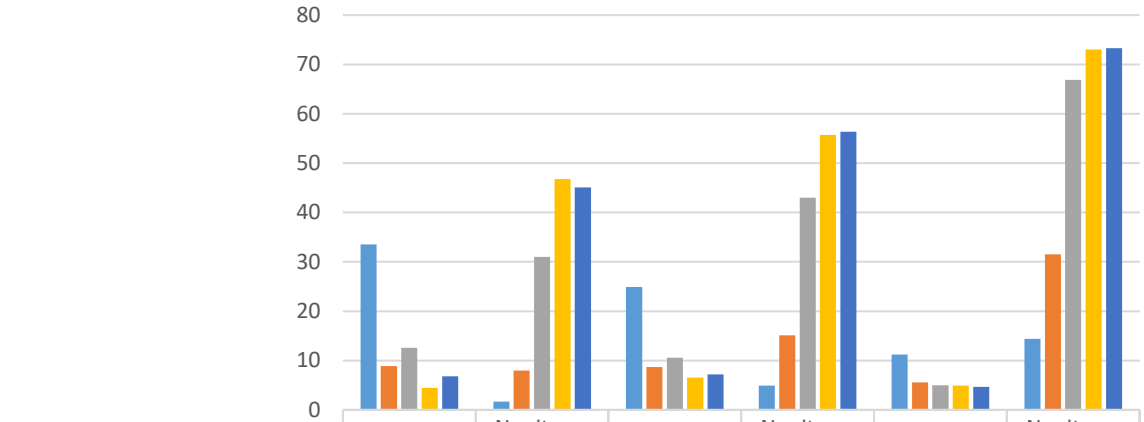

	55-64		65-74		75+	
	Account	Nooit van gehoord	Account	Nooit van gehoord	Account	Nooit van gehoord
Facebook	33,5	1,7	24,9	4,9	11,2	14,4
Twitter	8,9	8,0	8,7	15,1	5,6	31,5
Linkedin	12,6	31,0	10,6	43,0	5,0	66,9
Blogspot, Wordpress of Tumblr	4,5	46,7	6,5	55,7	4,9	73,0
Spotify, Deezer of Simfy	6,8	45,1	7,2	56,4	4,7	73,3

Bron: PaS 2014

7.2.5 Toepassingen internet

Het internet vindt met rasse schreden invoer in de Vlaamse huiskamer, en dit niet enkel bij de jongere lagen van de bevolking. Ook de oudere Vlaming blijft hierin niet achter. Dit hoofdstuk zal daarom verder ingaan op de wijze waarop de oudere Vlaming het internet gebruikt.

7.2.5.1 Volgen van actualiteit

In 2014 werd in de participatiesurvey bevraagd of de respondenten de actualiteit volgden via online kranten of nieuwssites. Hierbij is een groot verschil merkbaar tussen de drie leeftijdscategorieën (zie figuur 20). Ten eerste valt het verschil in toegang tot het online-nieuws op. Waar bij de 55- tot 64-jarigen 74% het nieuws volgt via het internet, daalt dit bij de 65- tot 74-jarigen tot 57% en bij de 75-plussers zelfs tot 27%. Verder stelt 27% van de 55- tot 64-jarigen dagelijks de actualiteit te volgen via het internet, tegenover 21% van de 65- tot 74-jarigen en 7% van de 75-plussers. Ook voor de andere antwoordcategorieën zien we dezelfde tendens, namelijk een lager percentage personen dat online de actualiteit volgt bij de oudere groepen.

Figuur 20. Aandeel van leeftijdscategorie die actualiteit volgt via online kranten of nieuwssites naar leeftijdsgroep (voorbije maand; 2014)(n= 490 (55-64)/ 366 (65-74)/ 358 (75+))

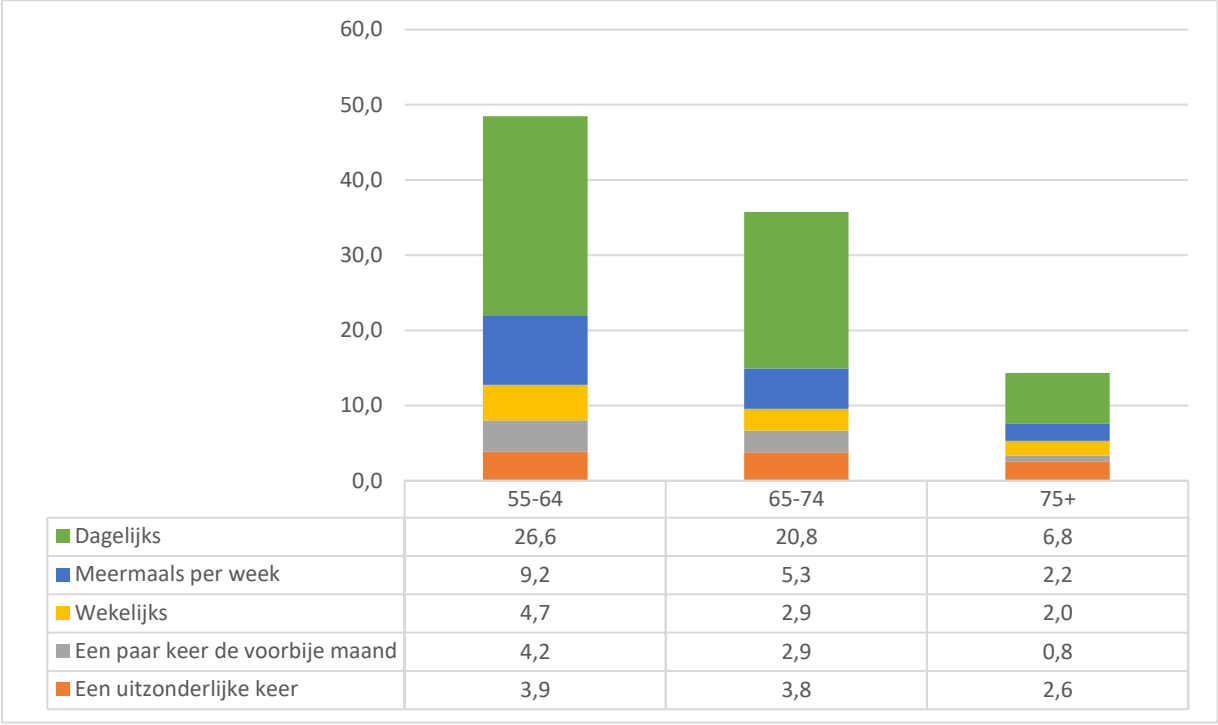

	55-64	65-74	75+
Dagelijks	26,6	20,8	6,8
Meermaals per week	9,2	5,3	2,2
Wekelijks	4,7	2,9	2,0
Een paar keer de voorbije maand	4,2	2,9	0,8
Een uitzonderlijke keer	3,9	3,8	2,6

Bron: PaS 2014 Drop off

7.2.5.2 Informatiebron voor cultuurparticipatie

In het kader van dit onderzoek gaat onze interesse nog meer uit naar het gebruik van internet in het kader van cultuurparticipatie. De cultuurwereld zet de laatste jaren zeer sterk in op online communicatie. We zagen hoger al dat internetgebruik sterk daalt met de leeftijd. Dit plaatst ook vraagtekens bij het exclusief hanteren van online communicatie. In deze paragraaf bekijken we in welke mate ouderen online informatie opzoeken over cultureel relevante onderwerpen. In de participatiesurvey werden 17 onderwerpen voorgelegd, waarvan de gegevens te vinden zijn in figuur 22. De ouderen die nooit internet gebruikten werden meegenomen in de analyse. Deze proportie van niet-internetgebruikers is 26% voor de 55- tot 64-jarigen, 43% voor de 65- tot 74-jarigen en 73% voor de 75-plussers.

Ten eerste stellen we vast dat over bepaalde onderwerpen merkelijk meer informatie wordt opgezocht dan over andere. Het onderwerp waarover veruit het meest informatie wordt opgezocht, en dit in alle leeftijdscategorieën zijn verplaatsingen, reizen en toerisme. Bij de jongste leeftijdsgroep heeft zelfs ruim de helft van de internetgebruikers hierover online informatie opgezocht. Daarnaast wordt ook door menige oudere online informatie opgezocht over de verenigingen waarvan men lid is, boeken, monumenten, erfgoed en architectuur en over sport. De onderwerpen waar het minst online informatie wordt over opgezocht zijn concerten, beeldende kunst, artistieke hobby's en het aanbod van bibliotheken.

Ten tweede zien we dat de oudste leeftijdsgroep zeer weinig informatie opzoekt op het internet in vergelijking met de jongste groep ouderen. Dit is in grote mate te wijten aan de grote proportie niet-gebruikers onder de oudste groep.

Dit betekent dat de online communicatie die veel culturele instellingen momenteel hanteren slechts een kleine minderheid van de oudste leeftijdsgroepen bereikt. Dit geldt niet alleen voor de niet-geïnteresseerden maar tevens voor de geïnteresseerden omdat ook zij nog minder dan bij de andere leeftijdsgroepen gebruik maken van het internet. In de toekomst zullen deze leeftijdsverschillen wel verkleinen, gezien de stijgende graad van internetgebruik bij de jongere generaties ouderen. Maar aangezien voor elk van de leeftijdsgroepen die we onderscheiden hebben geldt dat (met uitzondering van reizen) maximum een kwart er online informatie heeft over opgezocht, geldt dat voor de oudere leeftijdsgroepen communicatie via andere kanalen nog steeds belangrijk blijft.

Figuur 21. Aandeel van leeftijdscategorie dat informatie opzocht over… (laatste maand). (n= 490 (55-64), 366 (65-74), 358 (75+))

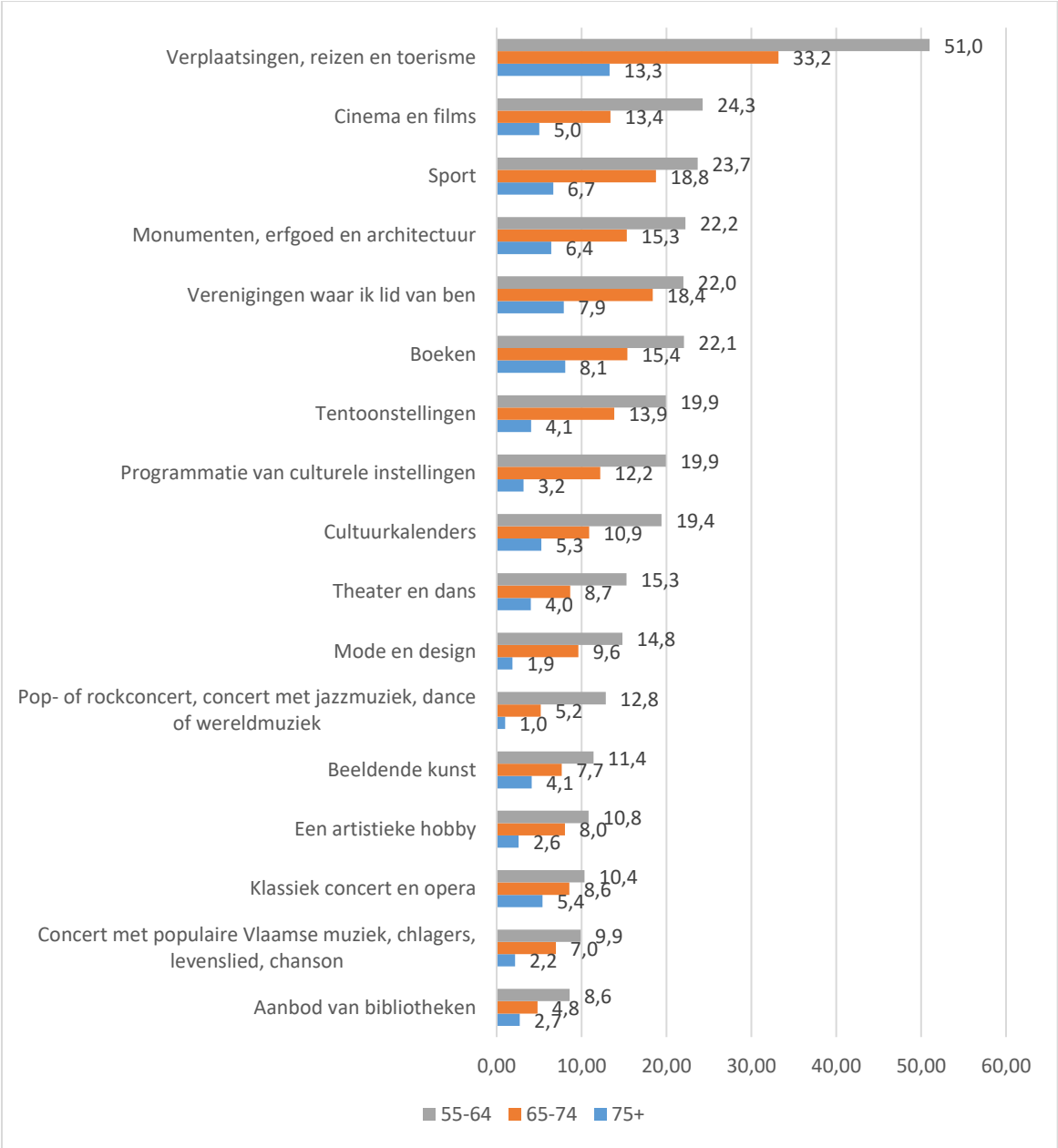

Bron: PaS 2014

7.2.5.3 Online cultuurparticipatie

Naast het opzoeken van informatie over culturele thema's op het internet kan het internet ook gebruikt worden om culturele producten of tickets voor culturele activiteiten te verkrijgen, al dan niet betalend.

Internet wordt daarbij het meest gebruikt voor het gratis beluisteren van muziek, het kopen van tickets voor zowel toeristische als culturele doeleinden, en het downloaden van apps (zie figuur 22). Voor het verwerven van cultuurproducten tegen betaling, zoals het betalend muziek beluisteren of films bekijken, of het kopen van producten voor het uitoefenen van een artistieke hobby, wordt het internet merkelijk minder gebruikt.

Daarnaast zien we opnieuw een kloof in participatie aan online cultuur tussen de drie onderscheiden leeftijdsgroepen. Waar er in de jongste groep ouderen 22.2% van de internetgebruikers al wel eens gratis muziek beluisterd heeft, is dit bij de oudste groep slechts 6%. Bij de oudste groep internetgebruikers valt bovendien op dat er zich een erg lage graad van online cultuurparticipatie voordoet, waar enkel voor twee van de vormen van online cultuurparticipatie meer dan 3% hieraan deelneemt gedurende de afgelopen 6 maanden (gratis muziek of films bekijken en tickets kopen voor toerisme en verplaatsingen), terwijl bij de jongere groepen ook het downloaden van apps en het kopen van tickets voor culturele activiteiten prominent naar voren komen als vormen van online cultuurparticipatie gedurende de laatste 6 maanden.

Figuur 22. Aandeel van internetgebruikers dat gebruik maakt van online cultuur gedurende de laatste 6 maanden, 55-64, n=619 ; 65-74, n=462; 75+, n=452

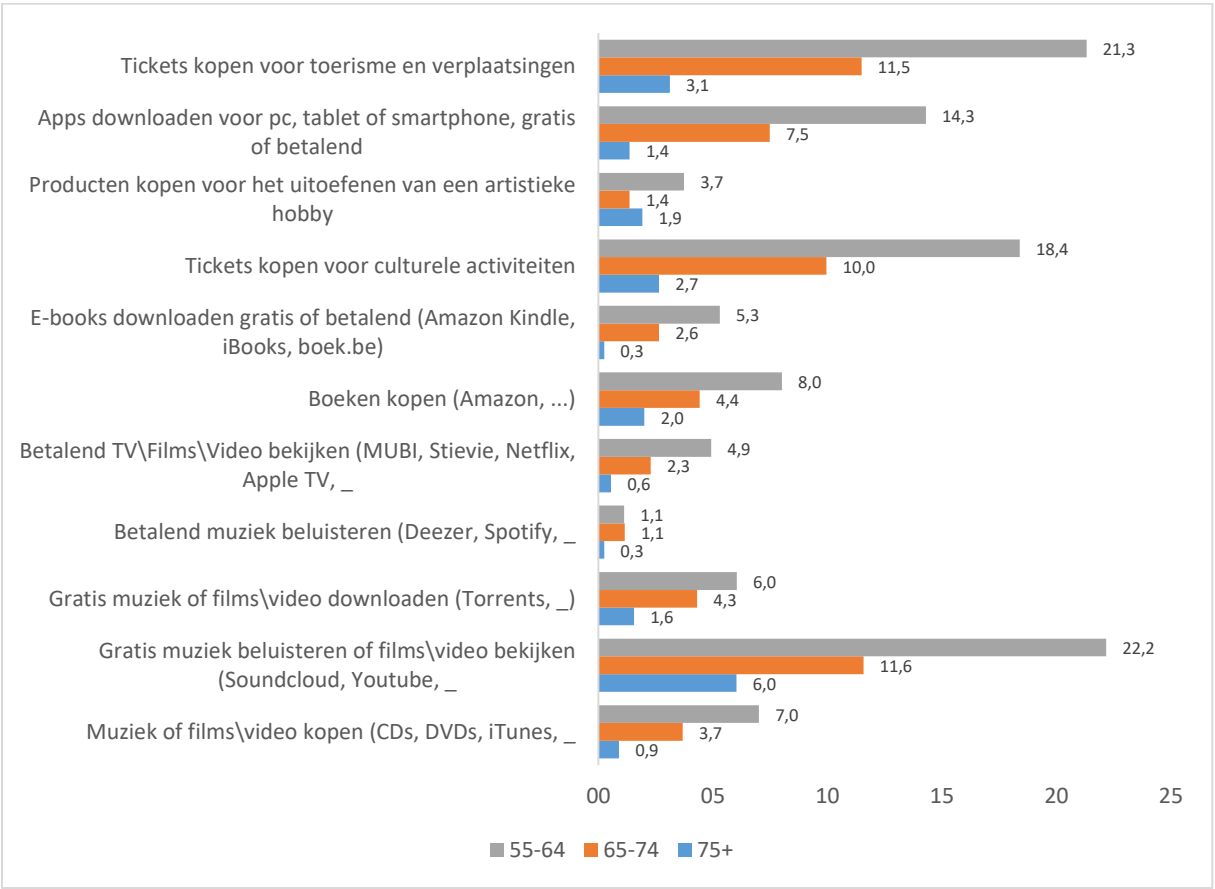

Bron:PaS2014 Drop off

8 Kunsten en erfgoedparticipatie

Uit de literatuurstudie werd reeds duidelijk dat ouderen minder actief aan cultuur participeren dan jongere leeftijdsgroepen. Wat receptieve cultuurparticipatie betreft zouden ouderen vaker dan jongere leeftijdsgroepen klassieke concerten en opera bezoeken. Echter vormen gezondheidsproblemen op oudere leeftijd vaak een belemmering voor actieve en receptieve uithuizige cultuurparticipatie. Naar analogie met de literatuurstudie, maken we hieronder het onderscheid tussen actieve en receptieve cultuurparticipatie. Bij de receptieve cultuurparticipatie bekijken we zowel uithuizige als inhuizige vormen van cultuurparticipatie.

8.1 Receptieve cultuurparticipatie

De beschrijvingen die volgen zijn steeds op basis van participatie tijdens de zes maanden voorafgaand aan de bevraging.

Muziek

Voor de beschrijving van de receptieve participatie aan muziek, splitsten we muziek op naar klassieke en niet-klassieke concerten. Onder klassieke concerten verstaan we concerten van klassieke muziek, barokmuziek, operette, opera en orgel- of beiaardconcert. Niet-klassieke concerten zijn dan de concerten van alle andere muziekgenres zoals pop, hiphop, jazz, folk, house, wereldmuziek enz.

Klassieke concerten

In lijn met de literatuurstudie zien we hier dat concerten van klassieke muziek door de drie oudere leeftijdsgroepen vaker worden bezocht dan de twee jongere leeftijdsgroepen (zie figuur 23). De drie oudste leeftijdsgroepen geven significant vaker aan twee of meerdere keren een klassiek concert bezocht te hebben dan de jongste groep. De twee oudste groepen verschillen bovendien significant van de 35- tot 54-jarigen. De groep van 65- tot 74-jarigen bezocht het vaakst klassieke concerten.

Figuur 23. Bezoek klassieke concerten per leeftijd in 2014 (N= 3933)

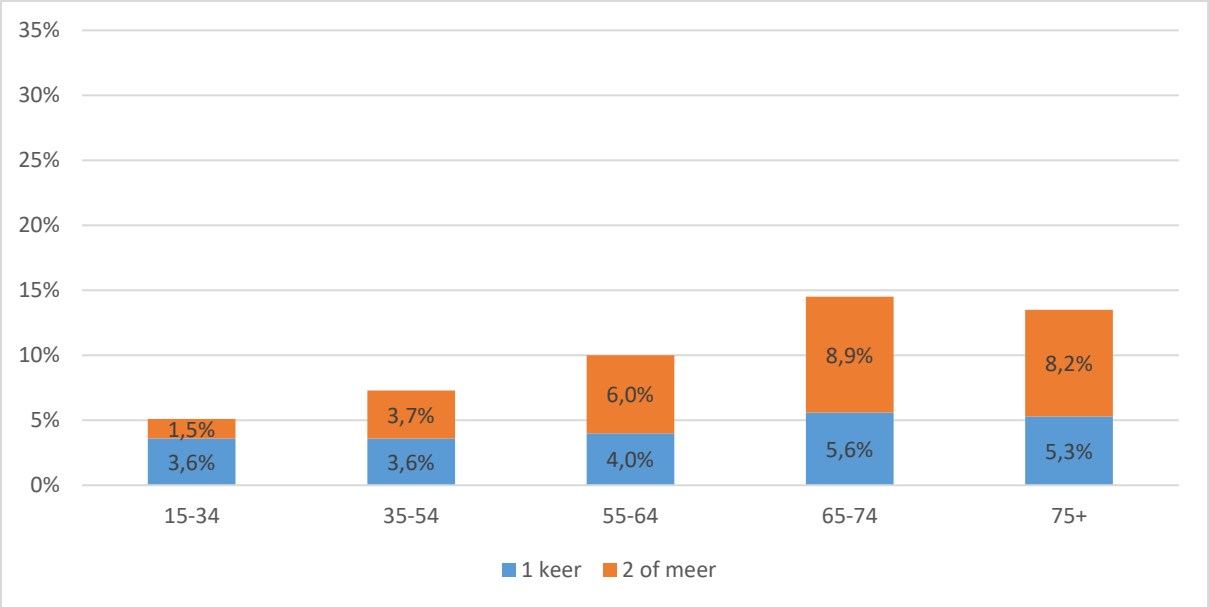

Bron: PaS 2014

Niet-klassieke concerten

In tegenstelling tot de klassieke concerten, zijn het bij de niet-klassieke concerten de jongere leeftijdsgroepen die aangeven vaker een concert van niet-klassieke muziek bezocht te hebben in de afgelopen zes maanden (zie figuur 24). De participatiegraad daalt met de leeftijd. Binnen de drie groepen ouderen zijn eveneens duidelijke verschillen, waarbij de groep 75-plussers beduidend minder participeert dan de 55- tot 64-jarigen. Wanneer men kijkt naar de meer frequente bezoekers (twee of meer keer bezocht) verschillen de twee oudste groepen significant van de twee jongste leeftijdsgroepen.

Figuur 24. Bezoek niet-klassieke concerten per leeftijd in 2014 (N= 3933)

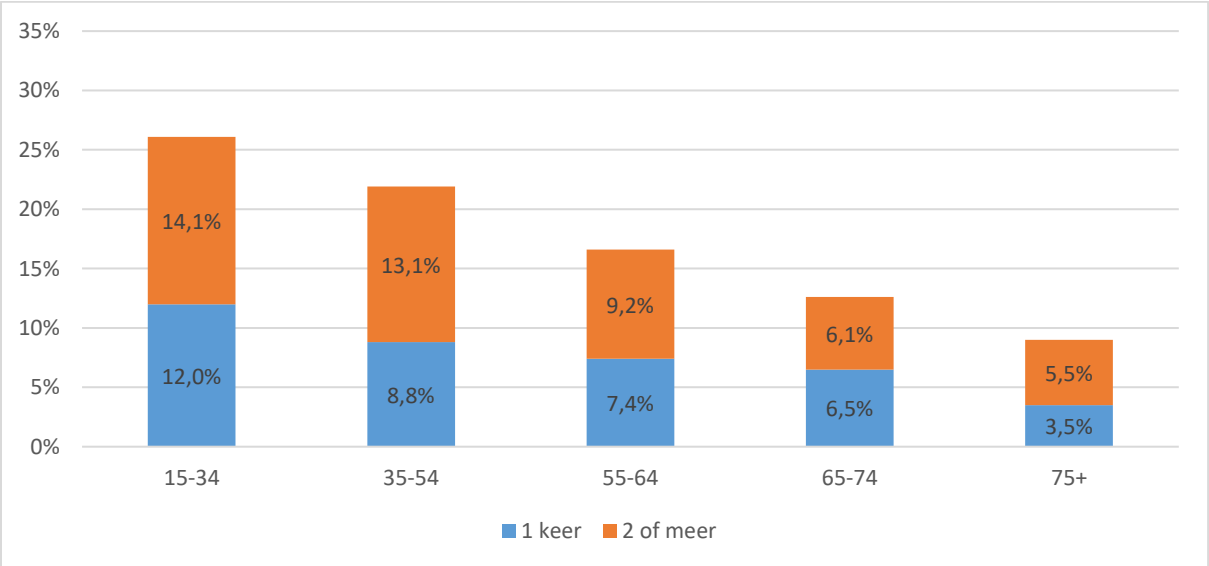

Bron: PaS 2014

Bioscoop

Ook bij bioscoopbezoek stellen we grote verschillen vast tussen de jongere en oudere leeftijdsgroepen (zie figuur 25). Zo'n 65% van de 15- tot 34-jarigen geeft aan in de afgelopen zes maanden ten minste één keer naar de bioscoop te zijn geweest. Bij de 55- tot 64-jarigen is dat nog slechts een kleine 25% en bij de 75-plussers valt het zelfs terug tot minder dan 10%. Ook tussen de twee jongste leeftijdsgroepen bevinden zich significante verschillen in het frequente bezoek (drie of meer keer).

Figuur 25. Bioscoopbezoek per leeftijdsgroep in 2014 (N= 3933)

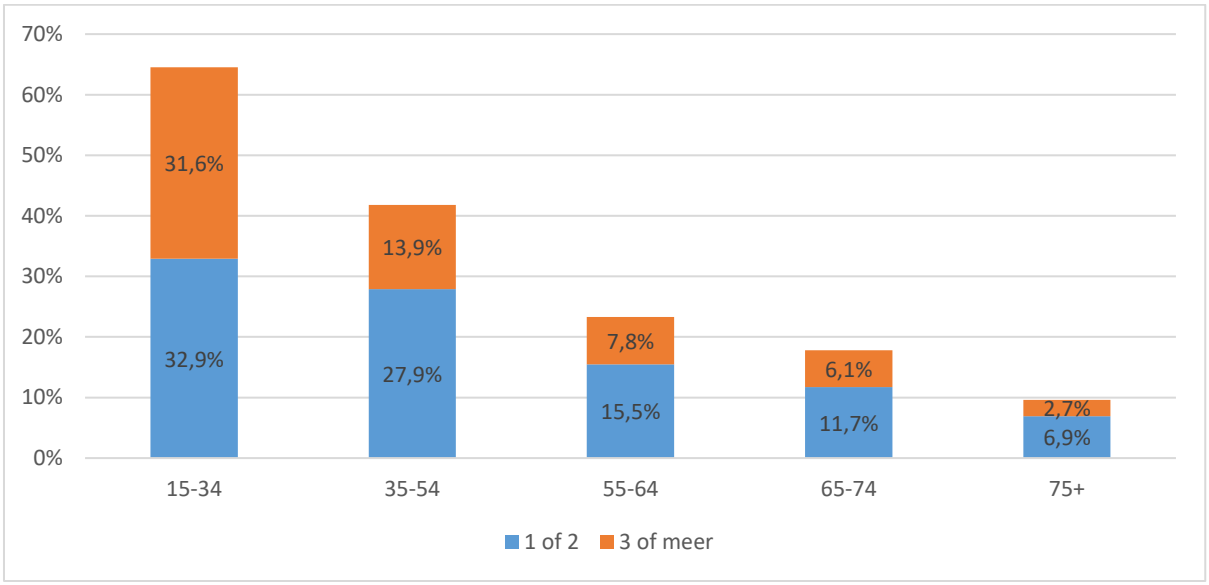

Bron: PaS 2014

Musea

Het bezoek aan musea en tentoonstellingen splitsen we op naar type musea of tentoonstelling. We kijken hierbij enerzijds naar het bezoek aan kunstmusea en –tentoonstellingen waaronder musea voor oude of schone kunsten en hedendaagse of actuele kunsten. Daarnaast bekijken we het bezoek aan andere musea en tentoonstellingen, zoals bijvoorbeeld een museum over wetenschap, geschiedenis, volkskunde enz.

Figuur 26. Bezoek kunstmusea en –tentoonstellingen per leeftijdsgroep in 2014 (N= 3933)

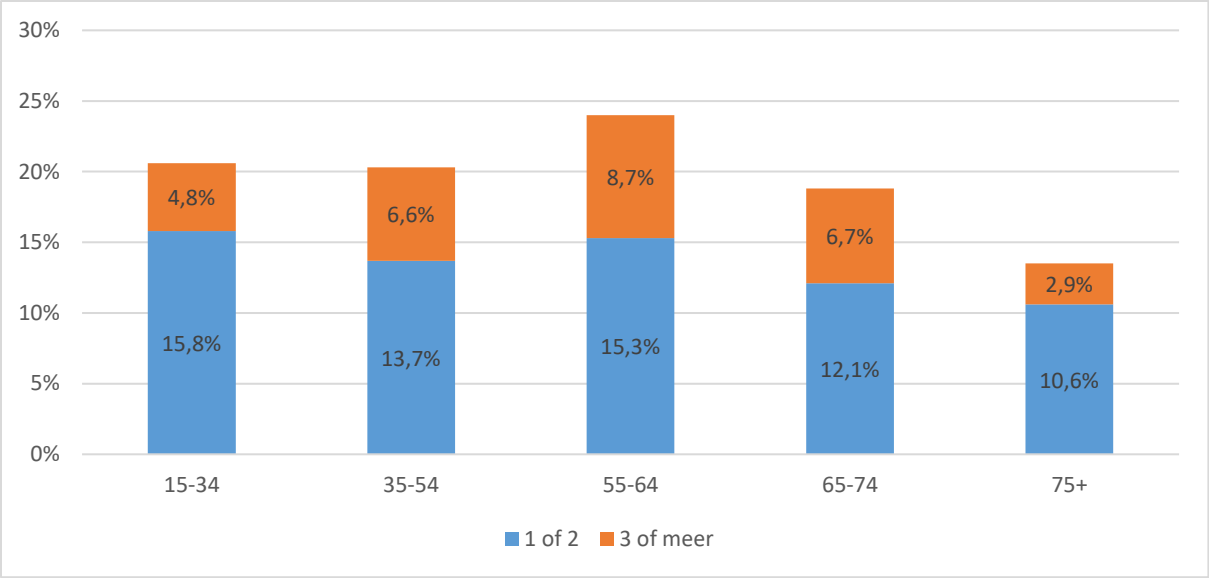

Bron: PaS 2014

Bij het bezoek van kunstmusea en –tentoonstellingen is er een minder duidelijk verschil tussen de verschillende leeftijdsgroepen (zie figuur 26). De groep van 55- tot 64-jarigen bezoekt dit soort musea en tentoonstellingen vaker dan de vier andere leeftijdsgroepen, deze groep geeft significant minder aan dat ze niet geparticipeerd hebben tegenover de oudste leeftijdsgroep. Bovendien geeft deze groep significant meer aan drie of meer keer naar dit type museum of tentoonstelling te zijn geweest dan de jongste en oudste leeftijdsgroep. Vanaf 75 jaar participeert men opvallend minder dan de andere leeftijdsgroepen. Wat betreft frequente bezoeken (3 of meer) verschillen de oudste en de jongste groep echter niet significant van elkaar, de verschillen situeren zich dus op het niveau van de occasionele bezoeken.

Figuur 27. Bezoek andere musea en tentoonstellingen per leeftijdsgroep in 2014 (N=3931)

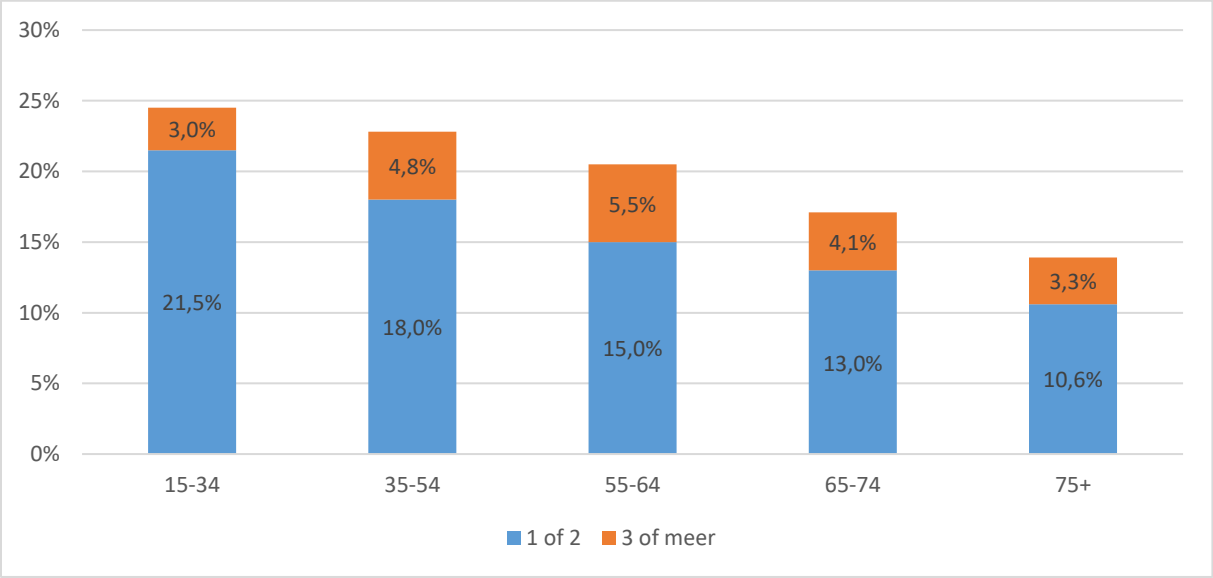

Bron: PaS 2014

Het bezoek aan andere musea en tentoonstellingen (d.w.z. niet kunst) volgt een dalende lijn over de leeftijd (zie figuur 27). De groep van 15- tot 34-jarigen bezocht deze musea en tentoonstellingen het vaakst in de afgelopen zes maanden, zo'n 25% bezocht minstens één museum of tentoonstelling. Het percentage frequente bezoekers ligt dan weer het hoogst bij de groep van 55- tot 64-jarigen. Onder de ouderen, participeert de groep van 75-plussers significant minder dan de twee jongste groepen en opnieuw stellen we vast dat het verschil zich vooral situeert bij de occasionele bezoeken. Het percentage occasionele bezoekers ligt significant lager bij de 75-plussers dan bij de 55- tot 64-jarigen en dan bij de 65- tot 74-jarigen.

Erfgoed

Over het algemeen is ook bij het bijwonen van erfgoedactiviteiten de tendens dalende over de leeftijd (zie figuur 28). Een uitzondering hierop is de groep van 55- tot 64-jarigen. Deze groep participeert net iets vaker dan de aangrenzende leeftijdsgroepen aan dit soort activiteiten. Het verschil situeert zich hier vooral bij de frequente bezoekers; het aandeel personen dat minstens drie keer erfgoed bezocht heeft in de voorbije zes maanden ligt significant hoger bij de 55- tot 64-jarigen. Een groot en significant verschil in participatie zien we bij de oudste leeftijdsgroep in de frequente bezoeken.

Figuur 28. Aantal erfgoedactiviteiten gedaan of bijgewoond per leeftijdsgroep in 2014 (N= 3932)

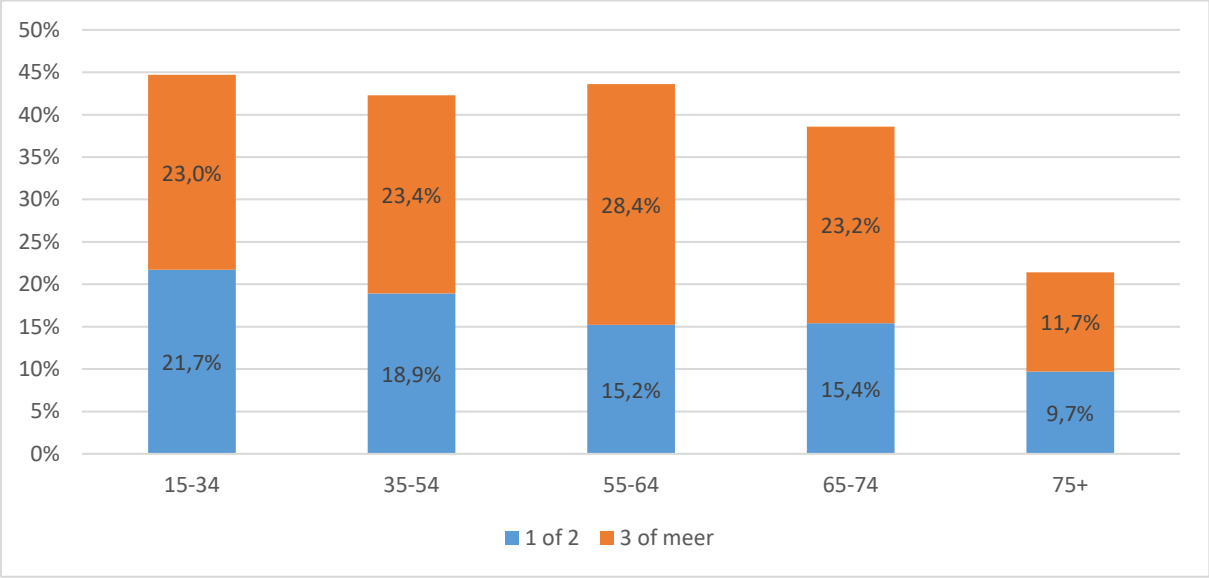

Bron: PaS 2014

Podiumkunsten

De participatie in podiumkunsten wordt opgedeeld in kunstige podiumkunsten en populaire podiumkunsten, omdat hier verschillende veranderingen plaatsvinden over de leeftijdscategorieën. Onder kunstige podiumkunsten verstaan we balletvoorstellingen, hedendaagse dansvoorstellingen, volksdans, etnische dansvoorstellingen, toneelvoorstellingen en theaters waarin meerdere disciplines worden vermengd. Populaire podiumkunsten zijn streetdance of urban dance voorstellingen, circussen, straattheatervoorstellingen, musicalvoorstellingen, revues of shows, cabaret of stand-up comedy, of andere voorstellingen.

Kunstige podiumvoorstellingen

Als eerste zien we dat de groep van 55- tot 64-jarigen over alle leeftijden heen het hoogste aandeel participanten telt en dat deze groep tevens het hoogste aandeel frequente bezoekers telt (zie figuur 29). 10% van de 55- tot 64-jarigen bezocht zelfs 3 of meer keer dergelijke podiumvoorstellingen. De leeftijdsverschillen in frequent bezoek zijn echter niet significant. De oudste groep participeert over het algemeen veel minder dan de andere leeftijdsgroepen. Voor de frequente bezoeken is dit verschil tussen de oudste groep en de andere groepen echter veel kleiner en niet significant. De groep van 55- tot 65-jarigen buiten beschouwing gelaten, loopt ook deze participatie in dalende lijn met de leeftijd met vooral een sterke daling bij de oudste leeftijdsgroep.

Figuur 29. Bezoek kunstige podiumvoorstellingen per leeftijdsgroep in 2014 (N=3932)

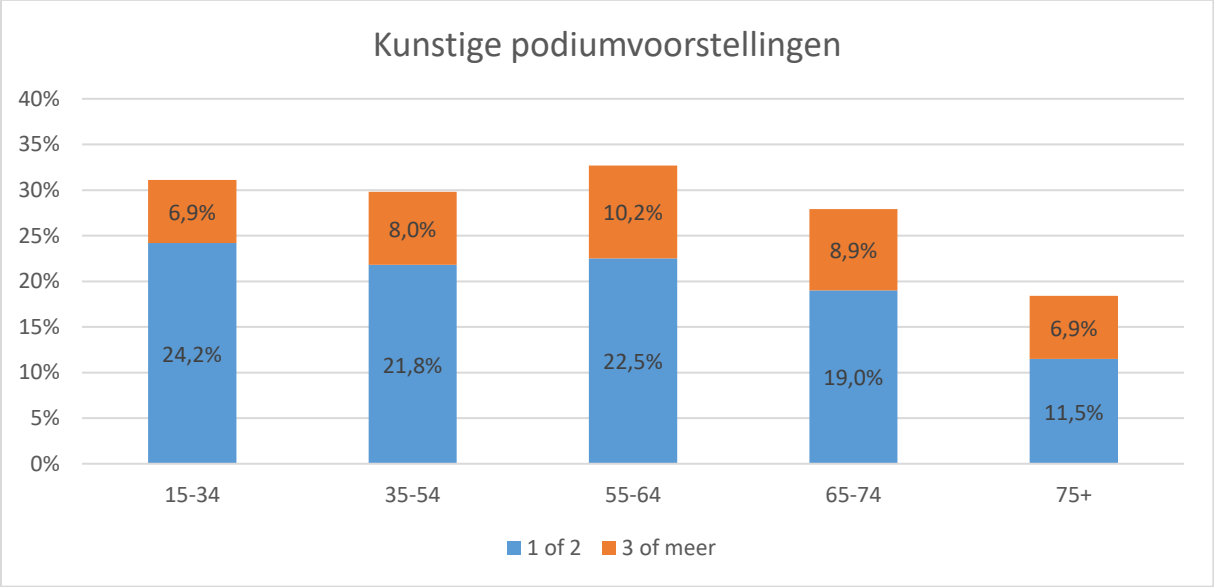

Bron: PaS 2014

Populaire podiumvoorstellingen

Net als bij de niet-klassieke concerten zien we bij de populaire podiumvoorstellingen een duidelijke dalende participatiegraad over de leeftijd (figuur 30). De twee jongste leeftijdsgroepen leunen nog dicht tegen elkaar aan, maar vanaf de leeftijdsgroep van 55 tot 64 jaar wordt er iedere keer een grote sprong genomen. Vooral de 75-plussers participeren significant minder, nog geen 10% bezocht een populaire podiumvoorstelling. Op het vlak van de frequente bezoeken, verschillen de 55- tot 64-jarigen niet significant van de vorige leeftijdsgroepen, de twee oudste leeftijdsgroepen tellen wel significant minder frequente bezoekers.

Figuur 30. Bezoek populaire podiumvoorstellingen per leeftijdsgroep in 2014 (N=3934)

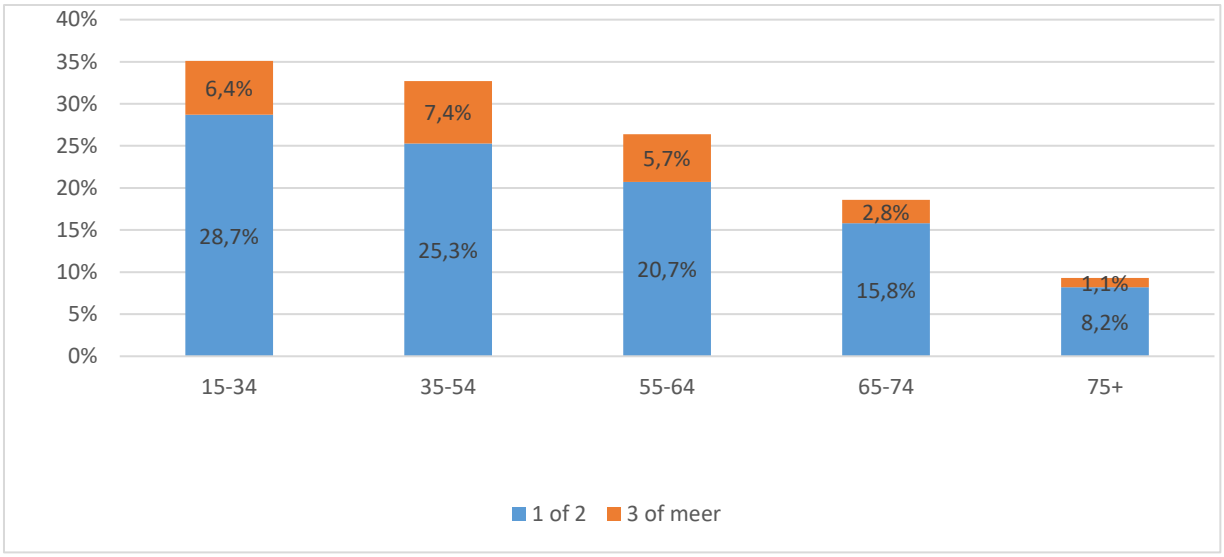

Bron: PaS 2014

Literatuur

De voorgaande vormen van cultuurparticipatie vinden steeds op uithuizige locaties plaats. Het lezen van boeken veronderstelt geen verplaatsing en vertoont omwille daarvan mogelijk minder een dalende participatiegraad. Voor het lezen van literatuur gingen we na hoeveel romans of poëziebundels de respondenten lazen in de zes maanden voorafgaand de bevraging. We zien ook hier een dalende lijn over de leeftijdsgroepen (figuur 31). Vooral de twee oudste groepen verschillen opvallend van de drie jongere groepen wanneer het aankomt op occasioneel lezen (één tot 5 boeken gelezen). Bij elk van de leeftijdsgroepen binnen de ouderen stellen we wel een hoger percentage frequente lezers vast dan bij de jongeren (15- tot 34-jarigen). De daling situeert zich dus vooral bij de occasionele lezers.

Figuur 31. Aantal romans of poëziebundels gelezen per leeftijdsgroep in 2014 (N=3929)

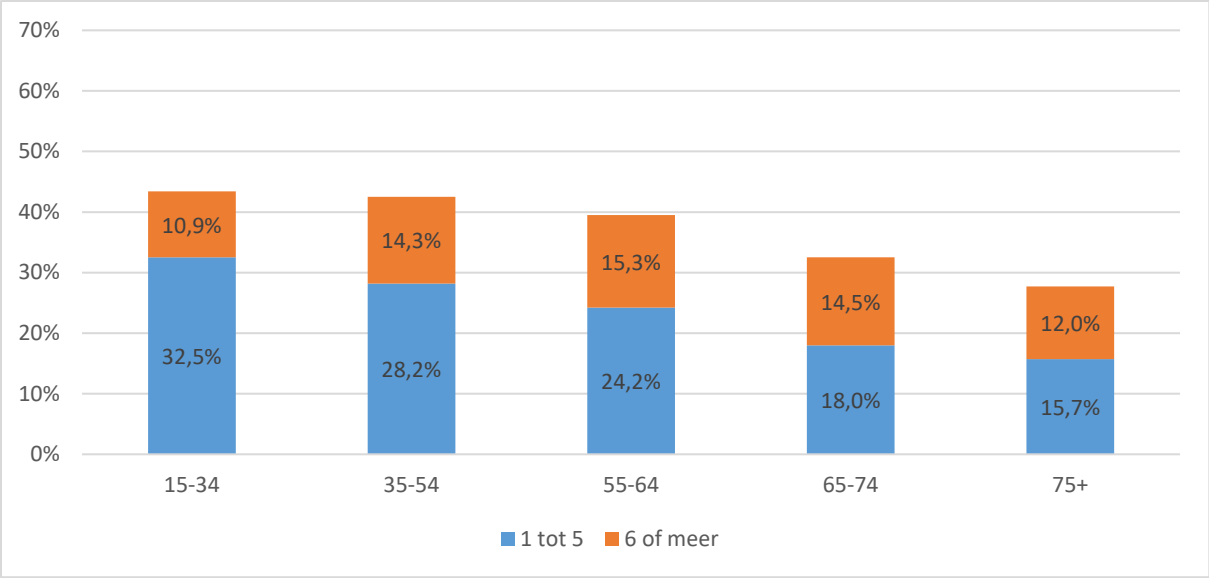

Bron: PaS 2014

Samenvattend

In lijn met de literatuurstudie vonden we dat de oudere leeftijdsgroepen vaker dan de jongere groepen participeren in highbrow cultuur zoals klassieke concerten, kunstmusea en tentoonstellingen en kunstige podiumvoorstellingen (Keaney & Oskala, 2007; Nichols, 2003; Toepoel, 2011; etc.). Het is echter vaak de groep van 55- tot 64-jarigen die hieraan het meest participeert. Dit is zo voor kunstmusea en tentoonstellingen en kunstige podiumvoorstellingen. De groep van 65- tot 74-jarigen participeert het vaakst aan klassieke muziekconcerten. 75-plussers participeren steeds het minst aan het bovenstaande receptieve cultuuraanbod. Net als de literatuur vallen hier de grote verschillen in participatie binnen de groep ouderen op. De waargenomen leeftijdsverschillen worden zowel gevormd door invloeden van leeftijd (de oudste groep zal minder participeren omdat fysieke beperkingen hen hinderen in hun participatie) als door generatie-effecten (de leeftijdsverschillen zijn daarbij te verklaren door de verschillende maatschappelijke- en socialisatie-invloeden die men gekend heeft, bv. ouderen participeren meer aan klassieke kunstuitingen omdat zij tijdens hun opgroeien minder in aanraking zijn gekomen met andere cultuurvormen). Van Steen et al. (2015) voerden op participatiesurvey-gegevens meer gevorderde analyses uit naar dergelijke generatie- en leeftijds-effecten.

In de cijfers voor highbrow cultuur en erfgoed valt eveneens op dat wanneer ouderen participeren ze dit vaak op meer frequente basis doen dan de jongere leeftijdsgroepen. Zoals Keaney en Oskala (2007) al stelden, wijst dit op een loyaal publiek van ouderen.

8.2 Actieve cultuurparticipatie

In het literatuuroverzicht rapporteerden we reeds dat alle studies uitwijzen dat ouderen minder actieve cultuurparticipanten zijn dan de jongere leeftijdsgroepen. In volgend onderdeel bespreken we de participatie van Vlamingen aan kunstzinnige hobby's. De respondenten werden gevraagd welke uit een lijst van 12 opgelijste creatieve hobby's zij de afgelopen zes maanden hadden beoefend en hoe

frequent: een uitzonderlijke keer, maandelijks, meermaals per maand, wekelijks, meermaals per week en dagelijks. Omwille van de kleine groep die maandelijks en meer een hobby uitoefent, nemen we deze hier samen als categorie 'minstens maandelijks'. De 12 soorten van hobby's voegen we hier samen naar vier hoofdvormen: podiumkunsten, beeldexpressie, beeldende kunst, en muziek en zang[8].

Podiumkunsten

Wat meteen opvalt bij podiumkunsten, is het laag percentage participanten in iedere leeftijdsgroep (zie figuur 32). De jongste leeftijdsgroep participeert opvallend meer dan de overige vier leeftijdsgroepen, ook al gaat het maar om zo'n 10% voor deze jongste groep. De vier andere leeftijdsgroepen verschillen hier niet significant van elkaar en vertonen allen een lage participatiegraad. Minder dan 4% van de ouderen beoefent podiumkunsten.

Figuur 32. Participatie aan hobby's rond podiumkunsten per leeftijdsgroep in 2014 (N=3933)

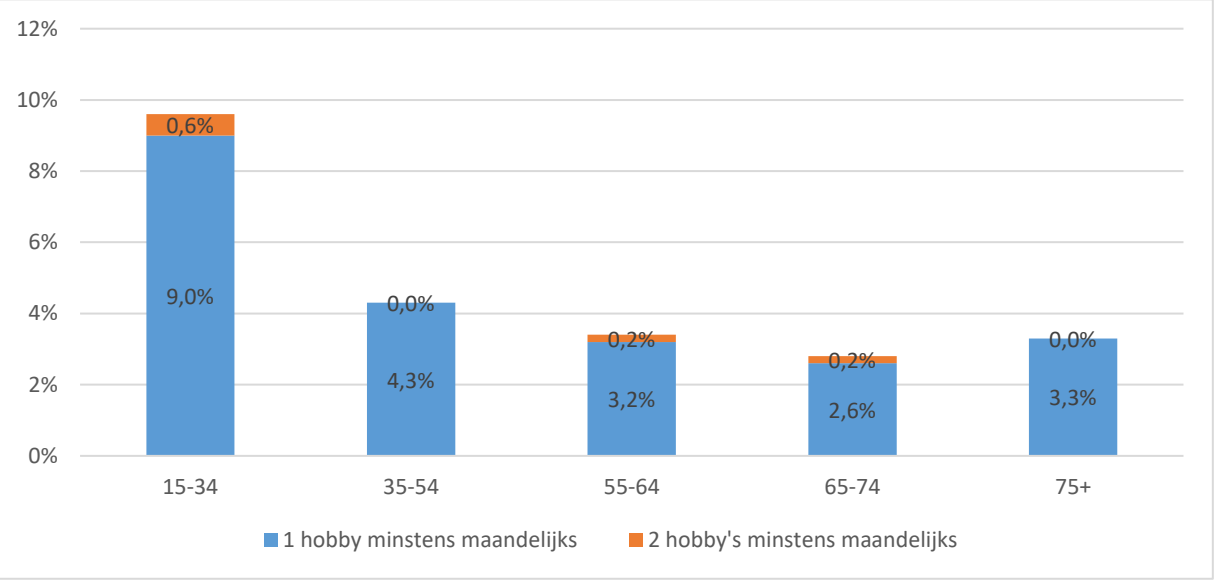

Bron: PaS 2014

Beeldexpressie

Onder beeldexpressie verstaan we hobby's waarin men creatief aan de slag gaat met film, video, multimedia en computerkunst. Net als bij podiumkunsten stellen we vast dat het grote merendeel van alle leeftijdsgroepen dit soort hobby's niet of nauwelijks beoefenen (zie figuur 33). Opnieuw zien we een groot en significant verschil tussen de jongste leeftijdsgroep en de andere groepen. Dit is niet verwonderlijk gezien de reeds eerder geduide diversiteit binnen de groep 55-plussers, waar ook op het gebied van internetgebruik zich duidelijke verschillen aftekenen tussen de groep van 55- tot 64-jarigen en de 75-plussers.

[8] A) Podiumkunsten: dansen, toneel spelen;
B) Beeldexpressie: "film, video, multimedia of computerkunst";
C) Beeldende kunst: "schilderen, tekenen of grafisch werk" of "beeldhouwen, boetseren, keramiek of pottenbakken";
D) Muziek en zang: zingen of bespelen van een muziekinstrument.

Figuur 33. Maandelijkse participatie aan hobby's rond beeldexpressie per leeftijdsgroep in 2014 (N=3932)

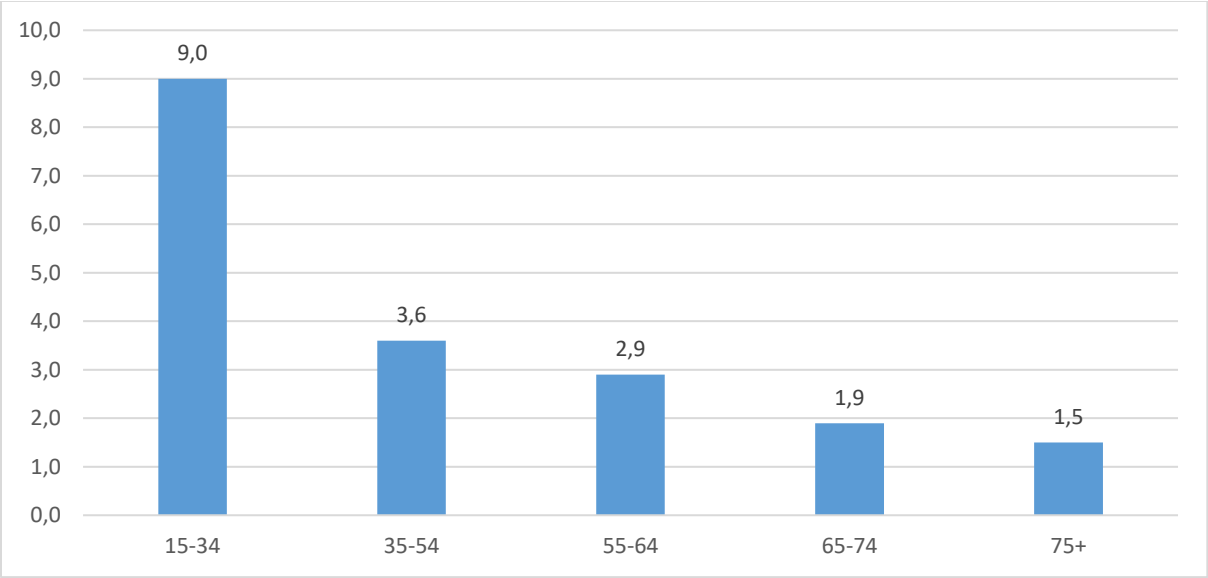

Bron: PaS 2014

Beeldende kunst

Beeldende kunsten, zoals schilderen, grafisch werk, beeldhouwen etc., worden meer beoefend dan beeldexpressie, maar de deelname aan deze creatieve hobby naar leeftijd vertoont een gelijkaardig patroon (zie figuur 34). Ook hier is een opmerkelijk en significant verschil tussen de jongste leeftijdsgroep en de vier andere groepen. Binnen de jongste leeftijdsgroep van 15- tot 34-jarigen beoefent zo'n 12% minstens maandelijks een hobby in de beeldende kunsten. Bij de andere leeftijdsgroepen ligt de participatiegraad minstens 5% lager dan bij deze jongste groep. Bij de groep van 55- tot 64-jarigen stellen we wel nog een kleine opflakkering vast ten opzichte van de groep van 35- tot 54-jarigen, al is dit verschil niet significant. Bij de 65- tot 74-jarigen doet 4,5% van de groep de laatste zes maanden aan beeldende kunsten, en in de oudste groep is dit slechts 2,9% .

Figuur 34. Participatie aan hobby's in beeldende kunst per leeftijdsgroep in 2014 (N=3932)

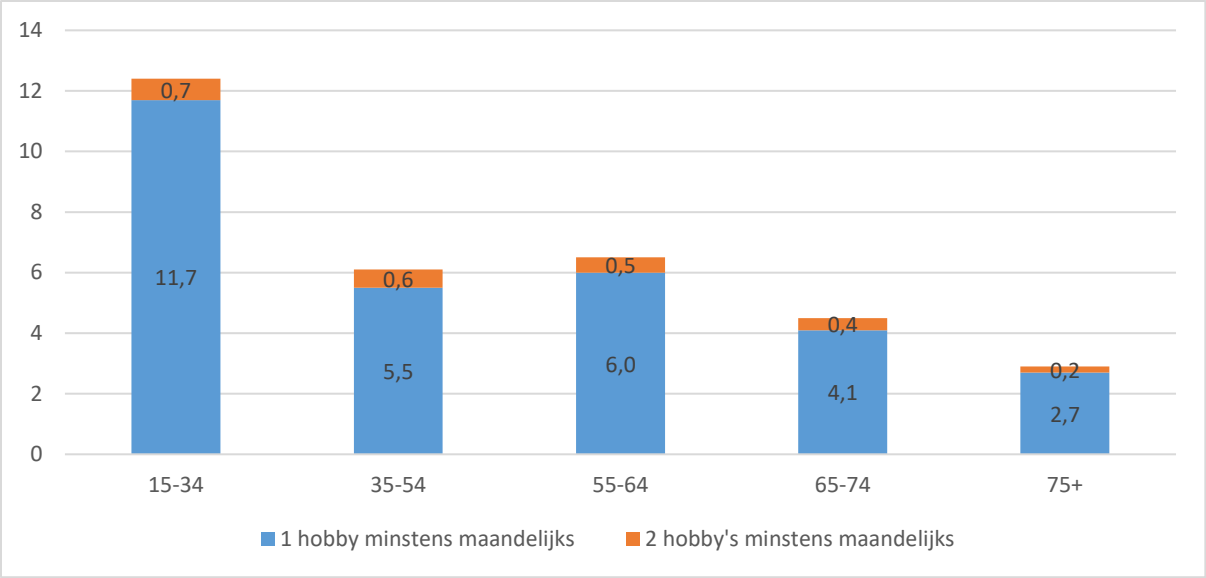

Bron: PaS 2014

Muziek en zang

Muziek- en zangbeoefening zijn veruit de populairste creatieve hobby's (zie figuur 35). Ongeveer 20% van de 15- tot 34-jarigen beoefent minstens maandelijks één of twee keer muziek en/of zang. Het verschil tussen de jongste groep en de andere groepen is echter opnieuw zeer groot en statistisch significant. Toch participeren de oudere groepen vaker aan dit soort creatieve hobby's dan aan andere creatieve hobby's. Opmerkelijk is dat we hier bij de oudste groep ook een kleine toename zien in participatie ten opzichte van de 65- tot 74-jarigen tot op een niveau van de 55- tot 64-jarigen. Het verschil met de 65- tot 74-jarigen is weliswaar niet significant, maar het is samen met podiumkunsten de enige vorm van cultuurbeoefening waar we een wat hogere participatiegraad vaststellen bij de oudste leeftijdsgroep dan bij de 65- tot 74-jarigen.

Figuur 35. Participatie hobby's in muziek en zang per leeftijdsgroep in 2014 (n=3934)

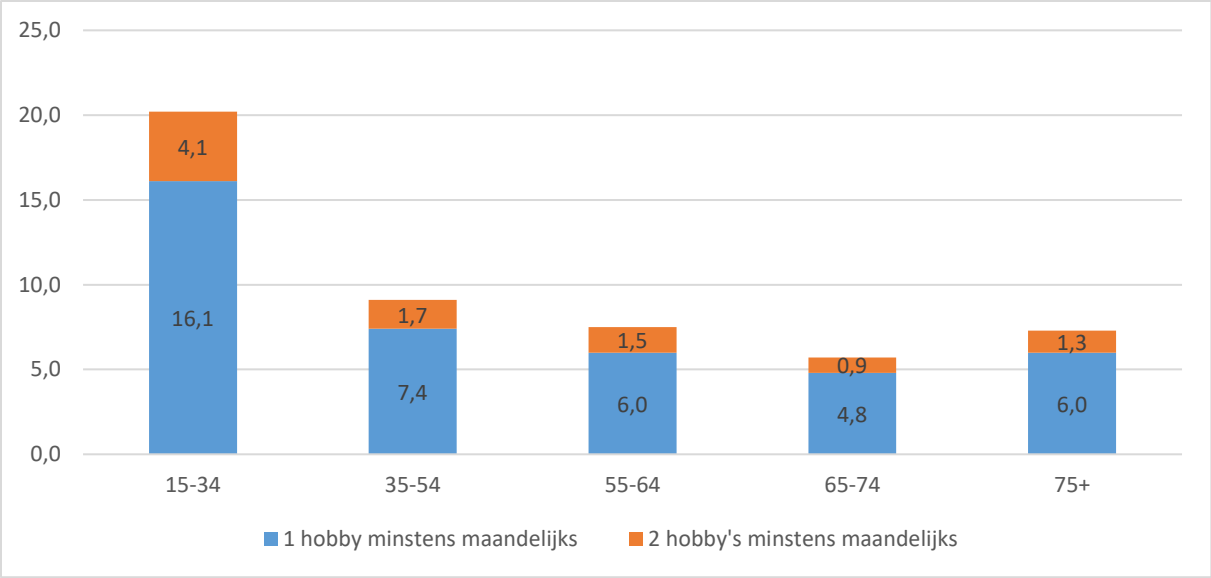

Bron: PaS 2014

Samenvattend

Muziek en zang zijn over de verschillende leeftijdsgroepen de meest beoefende vormen van amateurkunst. Beeldexpressie wordt het minst beoefend. Bij elk van de onderscheiden vormen van amateurkunstbeoefening valt de opmerkelijk hogere participatiegraad van de jongste leeftijdsgroep op. Daarvan stellen we vast dat de participatiegraad zeer laag ligt, maar zich weinig onderscheidt van de participatiegraad van de 35- tot 54-jarigen. De lage participatiegraad aan actieve cultuur bevestigt bevindingen uit eerder onderzoek (Höpflinger, 2015; Keaney & Oskala, 2007). Verder lijkt dit erop te wijzen dat personen die op volwassen leeftijd hun amateurkunstbeoefening blijven verderzetten, dit ook zullen doen op oudere leeftijd wat in lijn ligt met de continuïteitstheorie. Voor enkele vormen van amateurkunstbeoefening vinden we wel een lichte opflakkering bij oudere leeftijdsgroepen, ook dit ligt in lijn met eerdere bevindingen (Keaney & Oskala, 2007; Scherger, 2009). De data laten niet toe om uit te sluiten of het hier om leeftijds- dan wel generatieverschillen gaat, maar mogelijk wijst dit op het heropnemen van vroegere hobby's.

8.3 Lokale cultuurparticipatie

Zoals reeds meermaals in dit rapport gesteld, meer jaren op de teller betekent vaak ook meer fysieke beperkingen en een beperktere mobiliteit. Dit zou kunnen betekenen dat ouderen zich meer dan voordien, en meer dan andere leeftijdsgroepen, richten op het lokale cultuuraanbod. Zo stelde Glorieux et al. (2016) reeds dat vooral lokale cultuur vroeg gepensioneerden opnieuw aantrekken. Twee belangrijke instituties binnen dit lokale cultuuraanbod zijn de openbare bibliotheken en de cultuur- en gemeenschapscentra.

8.3.1 Cultuur- en gemeenschapscentra

Cultuur- en gemeenschapscentra kennen in Vlaanderen vanaf de jaren 60 heel wat evoluties. Zoals we zagen in paragraaf 3.4 startte men in de jaren 60 met het idee van democratisering van cultuur. De focus lag toen op de geografische spreiding van Culturele Centra, om cultuurparticipatie toegankelijk te maken voor iedereen. Vanaf de jaren 80 ging men over naar 'individualisering' van cultuur, men wou zich vanaf nu meer toespitsen op kunst met een grote 'K'. In de jaren 90 professionaliseerden de Culturele Centra en nam de kwaliteit van het aanbod toe. Minister van Cultuur Bert Anciaux wou werken aan de ongelijkheid in participatie. Tenslotte werden in 2001 de Culturele Centra opgesplitst in cultuurcentra (CC) en gemeenschapscentra (GC). De oudere generaties hebben vele van deze evoluties bewust meegemaakt. In hun jongere levensjaren waren de Culturele Centra bedoeld als laagdrempelige cultuurhuizen voor de gehele gemeenschap.

In 2014 lag de participatie aan cultuur- en gemeenschapscentra het hoogst in de leeftijdsgroep van 55 tot 64 jaar (zie figuur 36). Het bezoek van 55- tot 64-jarigen aan cultuur- en gemeenschapscentra ligt evenwel niet significant hoger dan bij de jongere leeftijdsgroepen. Wel ligt het significant hoger dan bij de twee oudere leeftijdsgroepen. Vanaf de leeftijd van 65 jaar neemt het bezoek aan cultuur- en gemeenschapscentra sterk af.

Figuur 36. Participatie cultuurcentrum of gemeenschapscentrum de voorbije zes maanden

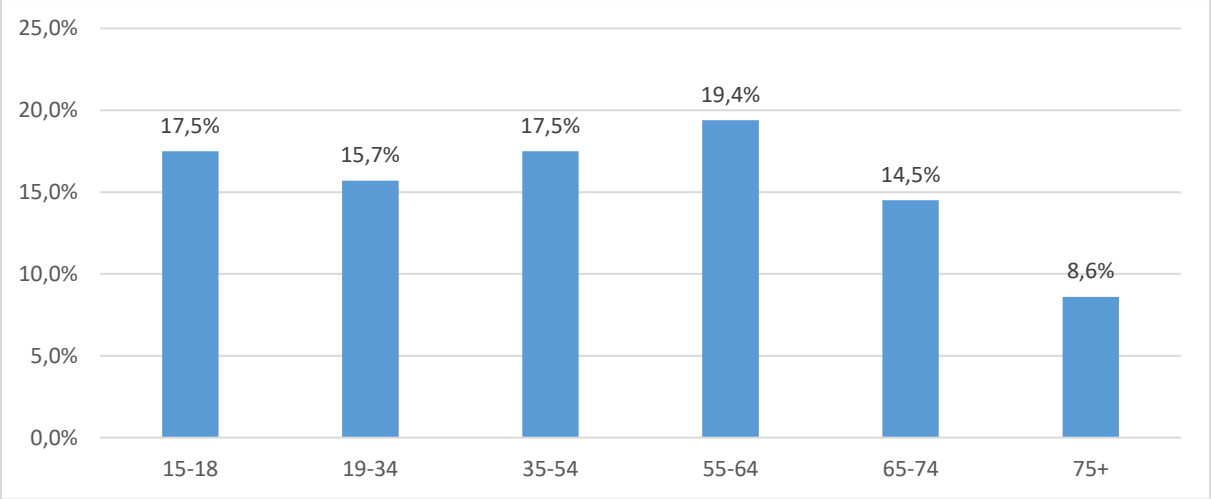

Bron: PaS 2014

In de redenen van bezoek stellen we wel verschillen vast tussen de leeftijdsgroepen, maar hier is niet echt een duidelijke lijn in terug te vinden (zie figuur 37). Voor de verschillende leeftijdsgroepen zien we dat 'iets eten of drinken' veruit de populairste activiteit is in een cultuur- of gemeenschapscentrum. Deze activiteit gaat in de meeste gevallen wel gepaard met een andere reden voor bezoek. Het bezoeken van een muziekconcert is voor de oudere leeftijdsgroepen ook een vaak voorkomende reden. Voor de andere activiteiten zien we steeds verschillen tussen de drie groepen ouderen. Het bijwonen van amateurtheater of een dansvoorstelling wordt het vaakst aangegeven als reden door 65- tot 74-jarigen. Een professionele theater- of dansvoorstelling komt dan weer vaker voor bij de 55- tot 64-jarigen. 75-plussers gaven van de verschillende leeftijdsgroepen het vaakst een tentoonstelling als reden aan voor hun bezoek.

Figuur 37. Redenen van bezoek cultuur- en gemeenschapscentra (enkel bezoekers)

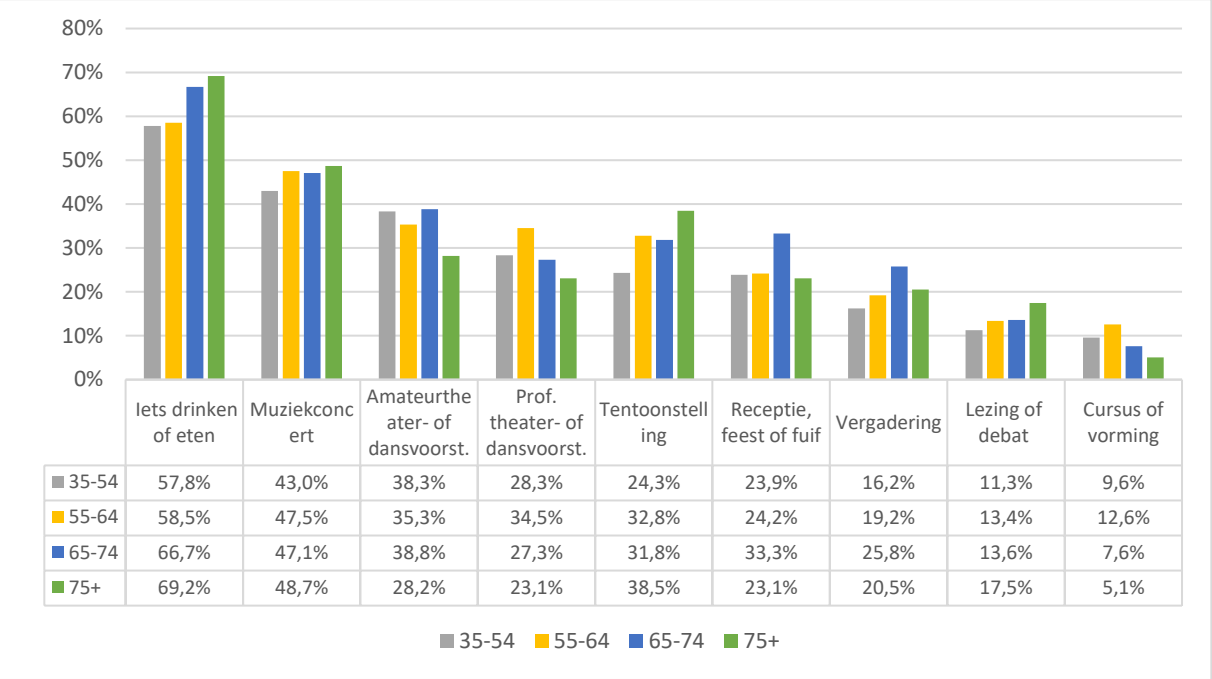

	Iets drinken of eten	Muziekconcert	Amateurtheater- of dansvoorst.	Prof. theater- of dansvoorst.	Tentoonstelling	Receptie, feest of fuif	Vergadering	Lezing of debat	Cursus of vorming
35-54	57,8%	43,0%	38,3%	28,3%	24,3%	23,9%	16,2%	11,3%	9,6%
55-64	58,5%	47,5%	35,3%	34,5%	32,8%	24,2%	19,2%	13,4%	12,6%
65-74	66,7%	47,1%	38,8%	27,3%	31,8%	33,3%	25,8%	13,6%	7,6%
75+	69,2%	48,7%	28,2%	23,1%	38,5%	23,1%	20,5%	17,5%	5,1%

Bron:PaS 2014

8.3.2 Bibliotheekbezoek

Het decreet van 1978 dat alle gemeentebesturen verplichtte om een openbare bibliotheek in te richten, leidde tot een uitgebreid netwerk aan openbare bibliotheken[9]. Vandaag vindt men in Vlaanderen in elke gemeente een openbare bibliotheek, met vaak nog verschillende vestigingen. Bovendien worden kinderen reeds van in de basisschool vertrouwd gemaakt met de bibliotheek. Bibliotheken vormen dan ook een van de meest laagdrempelige culturele instellingen. Dit blijkt duidelijk bij de jongste leeftijdsgroep, waar ca. 60% minstens één keer de voorgaande zes maanden een bibliotheek had bezocht. Het aandeel personen dat geen enkele keer een bibliotheek bezocht in de referentieperiode neemt in lijn met de internationale literatuur evenwel stijl toe met de leeftijd. Bij 55-plussers is het aandeel bibliotheekbezoekers dan ook een heel stuk lager (zie figuur 38). Bij de 55- tot 74-jarigen is nog ongeveer twee op de tien het afgelopen half jaar naar een bibliotheek geweest, maar bij de 75-plussers daalt dit nog verder naar 11%. Bij de ouderen betreft het niet alleen een afname van het bibliotheekbezoek op latere leeftijd, het betreft bovendien meer een groep die nooit een bibliotheek bezocht heeft, ook niet op jongere leeftijd. Van de 55- tot 64-jarigen heeft bijvoorbeeld 28% nooit een bibliotheek bezocht terwijl dit bij de 34- tot 54-jarigen slechts 14% is. Bij de 65- tot 74-jarigen en bij de 75-plussers heeft respectievelijk zelfs 41,5% en 46% nooit een bibliotheek bezocht. Het decreet van 1978 kwam voor deze groep dan ook nadat ze de schoolbanken al lang verlaten hadden en voor een grote groep gold hier tevens dat de eigen kinderen de basisschool reeds ontgroeid waren. Het percentage frequente bezoekers blijft wel vrij stabiel over de leeftijden heen (zie figuur

[9] Deze verplichting werd door Sven Gatz afgeschaft in 2016, wat betekent dat lokale bibliotheken vanaf 2016 rechtstreeks moeten concurreren met andere gemeentelijke voorzieningen (De Keere, de Korte & Glorieux, 2015).

39).

Figuur 38. Bibliotheek bezocht in voorbije zes maanden

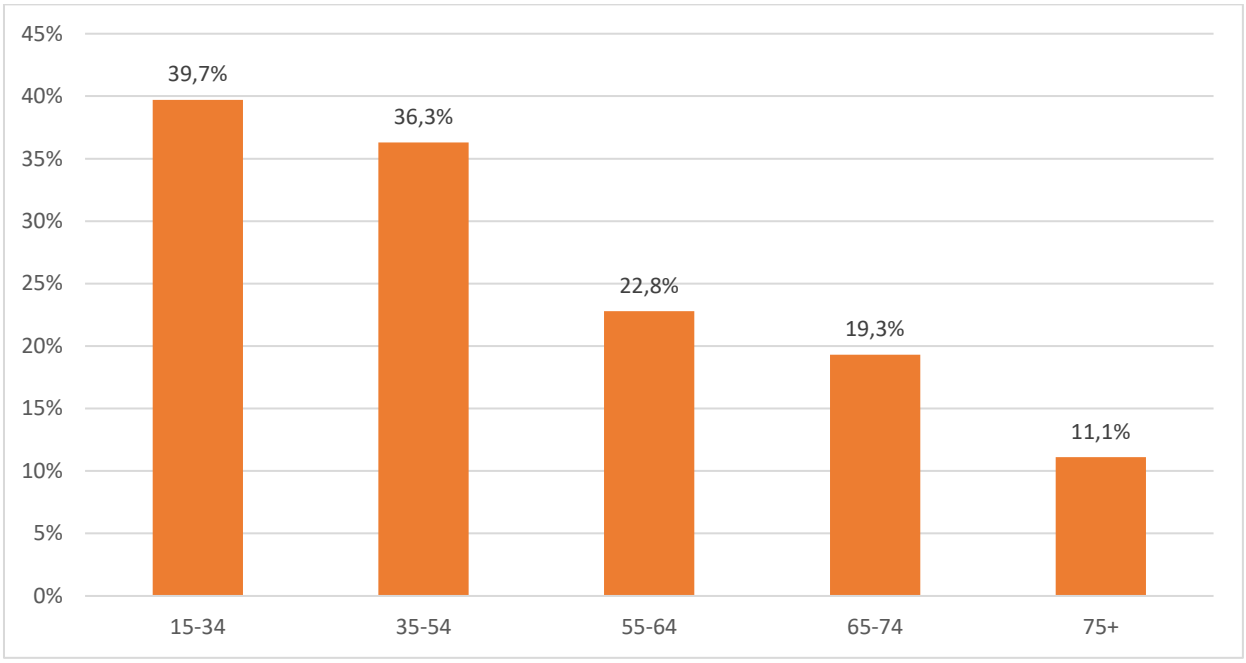

Bron:PaS 2014

Figuur 39. Aantal keer de bibliotheek bezocht voorbije zes maanden

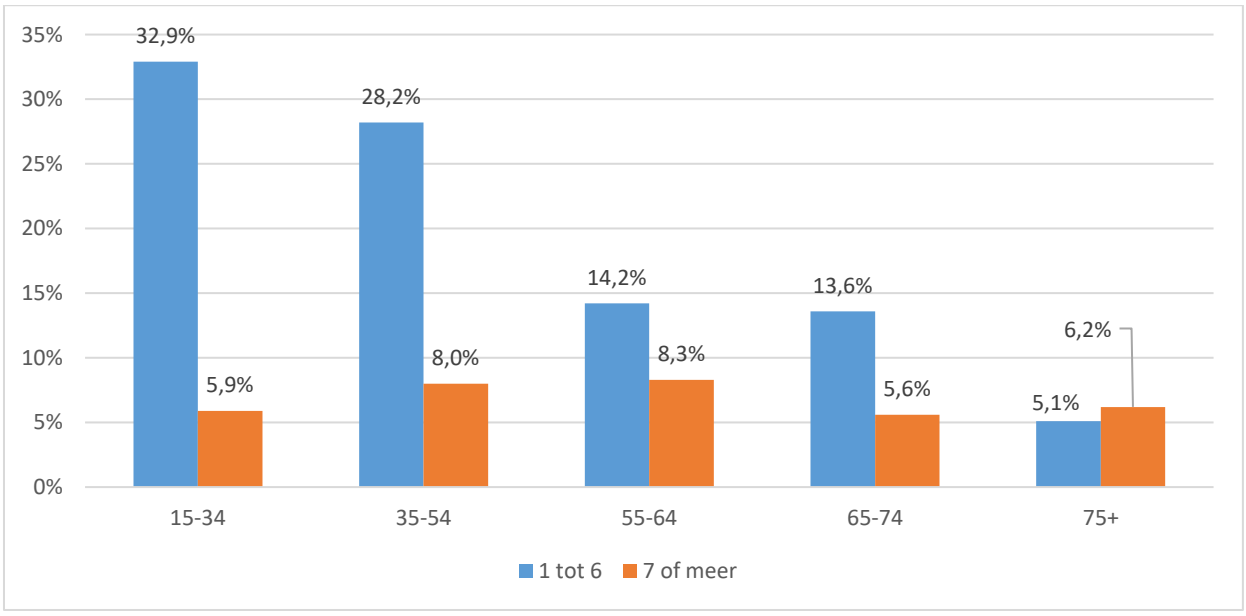

Bron:PaS 2014

9 Sociaal-culturele participatie

In de literatuurstudie meldden we reeds dat uit ander Vlaams onderzoek blijkt dat een aanzienlijk deel van de ouderen nog sterk deelnemen aan het verenigingsleven (Verté et al, 2010) en dat 65-plussers veel tijd spenderen aan het verenigingsleven (Glorieux et al, 2016). In de participatiesurvey werden naast deze deelname aan het verenigingsleven ook twee andere vormen van sociaal-culturele participatie opgenomen die een meer actieve inbreng vereisen, met name het uitvoeren van vrijwilligerswerk en het volgen van vormingen.

9.1 Verenigingsleven

Om de deelname aan het verenigingsleven te meten werd een lijst van 22 soorten verenigingen voorgelegd. Voor elk van deze types van verenigingen werd de respondenten gevraagd aan te geven of ze er al dan niet lid of deelnemer van zijn. Wanneer men op het moment van de bevraging geen lid of deelnemer was, werd gevraagd naar vroeger lidmaatschap. Indien men wel lid of deelnemer was, werd gevraagd naar het type van engagement: organiserend lid, actief lid, passief lid of deelnemer zonder lidmaatschap.

In figuur 40 worden de percentages per leeftijdsgroep van actieven en/of bestuursraadsleden van minstens 1 vereniging beschreven. Hier zien we dat in de jongste categorie een proportie van ongeveer 60% actief is in het verenigingsleven. De vier andere leeftijdscategorieën vertonen een lagere aandeel personen dat actief is in het verenigingsleven. De participatiegraad verschilt niet significant tussen deze vier groepen. Zelfs in de alleroudste groep, de 75-plussers, vinden we een aandeel van 49% van de leeftijdscategorie dat actief is in het verenigingsleven.

Figuur 40. Percentage actieven en/of bestuursleden van minstens 1 vereniging naargelang leeftijdsgroep

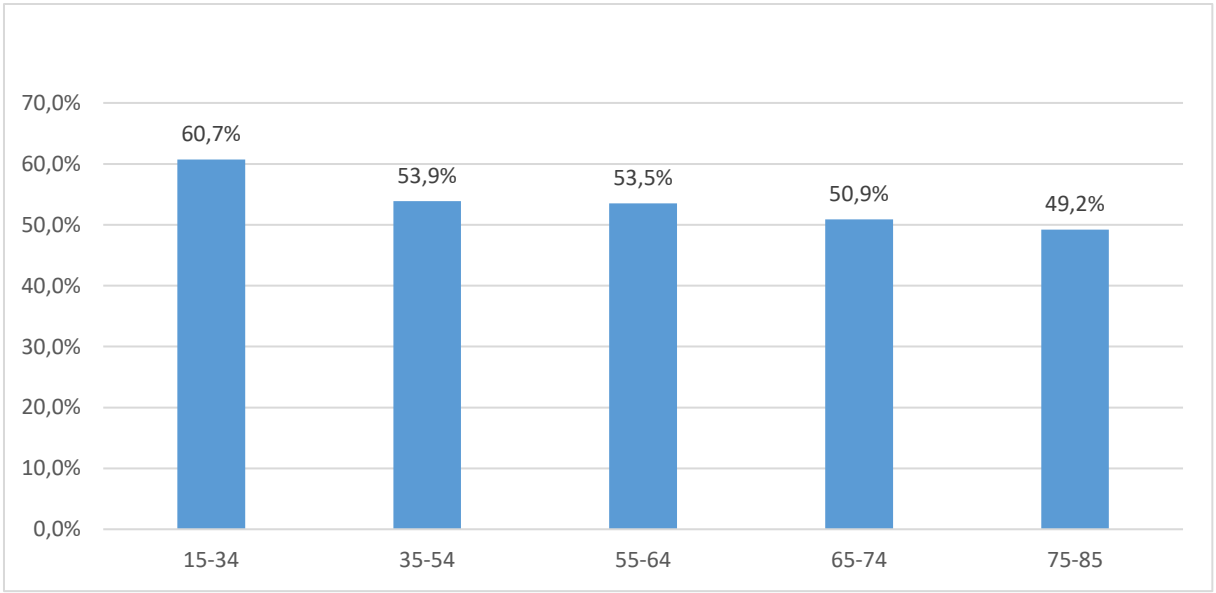

Bron: PaS 2014

Deze algemene participatiecijfers kunnen evenwel specifieke verschillen voor de onderscheiden

verenigingstypes verhullen. Naarmate de leeftijd vordert beperken een tanende gezondheid en mobiliteitsproblemen de mogelijkheden tot participatie voor heel wat ouderen, zo bleek reeds uit de literatuurstudie. Dat geldt uiteraard het meest voor de oudste leeftijdsgroep (75-plussers), voor deze groep geldt dan ook dat de participatiegraad voor het gros van de organisaties daalt ten opzichte van de jongere leeftijdsgroepen (zie tabel 7). Toch is er slechts één type van verenigingen waar de deelname van ouderen anno 2014[10] significant lager ligt dan de deelname van 35- tot 54-jarigen: de sportvereniging, de vereniging waar gezondheid het meest een drempel kan vormen. Met betrekking tot het gros van de andere organisaties, kunnen we –zeker voor de 55- tot 74-jarigen- stellen dat de participatiegraad in 2014 niet significant verschilt van de 35- tot 54-jarigen. En voor een aantal verenigingstypes stellen we zelfs een significant hogere deelname vast bij de (bepaalde leeftijdsgroepen binnen de) ouderen dan bij de 35- tot 54-jarigen. Dat geldt uiteraard voor ouderenverenigingen, maar tevens voor vrouwenverenigingen, cultuurfondsen, religieuze verenigingen en erfgoedverenigingen.

Tabel 7. Actieve deelname aan soorten verenigingen: participatiegraad naargelang leeftijdsgroep

	15-34	35-54	55-64	65-74	75-85	55-plussers
Natuur- of dierenrechtenvereniging	1,6% a	2,6% a	3,2% a	3,0% a	0,9% a	2,5%
Vereniging die gehandicapten, bejaarden, ... helpen	2,9% a	5,7% b	4,5% a,b	7,8% b	6,6% b	6,1%
Vereniging voor (amateur-)kunstbeoefening	9,6% a	5,8% b	6,1% a,b	5,8% a,b	3,2% b	5,2%
Hobbyclub	8,0% a	7,7% a	8,3% a	10,2% a	7,6% a	8,6%
Vrouwenvereniging	0,9% a	3,5% b	6,3% c	8,0% c	5,3% b,c	6,5%
Cultuurfonds	0,4% a	0,8% a	2,7% b	3,2% b	2,5% b	2,8%
Vereniging voor gepensioneerden	0,1% a	0,3% a	3,7% b	13,6% c	24,7% b	12,8%
Sportvereniging	40,4%	29,7% b	21,8% c	15,0% d	7,8% e	15,7%
Religieuze vereniging	1,2% a	1,7% a	5,5% b	4,1% b	4,6% b	4,8%
Wijk- of buurtcomité	2,3% a	6,7% b	7,3% b	4,1% a,b	2,1% a	4,8%
3de wereld en mensenrechtenvereniging	2,1% a	1,6% a	2,3% a	1,7% a	1,4% a	1,8%
Groepering verbonden aan een plaatselijk café	3,4% a	3,7% a	3,2% a	2,4% a	2,7% a	2,8%
Specifieke doelgroepvereniging	0,9% a	1,5% a,b	2,7% b	3,2% b	1,4% a,b	2,5%
Vereniging van vrienden van musea, opera, archief of bib	2,2% a	1,7% a	2,3% a	1,5% a	0,5% a	1,5%
Erfgoedvereniging	0,4% a	0,8% a,b	2,3% b,c	2,6% c	1,8% b,c	2,5%
3e wereldorganisatie	1,4% a	1,3% a	1,6% a	1,5% a	1,4% a	1,5%
Mensenrechtenvereniging	0,8% a	0,6% a	0,8% a	0,6% a	0,0%	0,5%
Gemeentelijke cultuur-, sport- of jeugdraad	2,7% a	1,4% a	1,9% a	1,3% a	1,8% a	1,7%
Sociaal-culturele vereniging	2,9% a	6,2% b	6,0% b	6,9% b	5,3% a,b	6,1%
Politieke vereniging	1,0% a	1,8% a	2,4% a[2]	2,2% a	2,5% a	2,4%

Bron: PaS 2014
Elke subscript-letter geeft een subset van leeftijdscategorieën aan waarvan de kolompercentages niet significant van elkaar verschillen op <0,05.

Aan alle respondenten die aangaven lid te zijn van minstens één vereniging werd in de PaS14 tevens gevraagd welke vereniging voor hen de belangrijkste was. In tabel 8 geven we per leeftijdsgroep de

[10] Omwille van eenduidigheid bespreken we hier enkel de cijfers van 2014. In tabel 7 worden wel de cijfers en significante verschillen weergegeven voor de vorige meetmomenten.

tien belangrijkste organisaties weer. Bij de 55- tot 64-jarigen is dit met ruime voorsprong de sportvereniging. Bijna een derde van de actieve leden van verenigingen in deze leeftijdsgroep schuift de sportvereniging naar voor als belangrijkste vereniging. Op ruime afstand volgt de hobbyclub, die door 11% wordt beschouwd als de belangrijkste vereniging. Bij de 65- tot 74-jarigen blijft de sportvereniging de belangrijkste vereniging, maar wordt deze op de hielen gezeten door de ouderenvereniging. Respectievelijk 21% en 16% beschouwen de sport- en de oudervereniging de belangrijkste vereniging. De hobbyclub sluit de top 3 af. Bij de oudste leeftijdsgroep worden de posities omgekeerd. De ouderenvereniging wordt nu veruit de belangrijkste vereniging beschouwd met een ruime voorsprong op de sportvereniging. Dit betekent dus dat hoewel de deelname aan dit soort verenigingen afneemt, het voor een aanzienlijk deel van de actieve ouderen nog steeds de belangrijkste verenigingsvorm blijft.

Gezien het opzet van dit rapport gaat onze interesse in het bijzonder uit naar verenigingen die zich richten op cultuur. In de twee jongste leeftijdsgroepen behoren de verenigingen voor (amateur-)kunstbeoefening tot de belangrijkste organisaties (respectievelijk vijfde en vierde plaats). Bij de oudste leeftijdsgroep zakken verenigingen voor kunstbeoefening evenwel weg naar de 7^{e} plaats. De gegevens laten niet toe om naar de oorzaken hiervan te kijken. Mogelijk beoefenen de oudsten cultuur eerder in het kader van een oudervereniging dan in een vereniging die zich toespitst op cultuur.

Tabel 8. Rangorde belangrijkste vereniging per leeftijdsgroep (enkel participanten)

	55-64		65-74		75-86	
1	Sportvereniging of -club of fitnesscentrum	31,7%	Sportvereniging of -club of fitnesscentrum	21,2%	Een vereniging van ouderen , gepensioneerden, senioren (bv. OKRA)	32,9%
2	Een hobbyclub of -groep (schaakclub, koken, quizzen, computerclub, imkervereniging, motoclub, vrije radio, tuinieren, …)	11,2%	Een vereniging van ouderen , gepensioneerden, senioren	16,4%	Sportvereniging of -club of fitnesscentrum	10,1%
3	Een wijk- of buurtvereniging : organiseren van evenementen (zoals carnaval, stoeten) , feesten, festivals, uitstapjes, ...	7,7%	Een hobbyclub of -groep (schaakclub, koken, quizzen, computerclub, imkervereniging, motoclub, vrije radio, tuinieren, …)	9,7%	Een hobbyclub of -groep (schaakclub, koken, quizzen, computerclub, imkervereniging, motoclub, vrije radio, tuinieren, …)	9,2%
4	Een vrouwenvereniging zoals Femma, VIVA\SVV, Liberale Vrouwen, Markant, KVLV, FVV, ...	7,1%	Een vereniging voor (amateur-) kunstbeoefening	7,5%	Een vereniging of actiegroep die gehandicapten, bejaarden, kansarmen, zieken, … helpt (bijv. Rode Kruis (bloed geven) , …	9,2%
5	Een vereniging voor (amateur-) kunstbeoefening	6,7%	Andere	6,2%	Een vrouwenvereniging zoals Femma, VIVA\SVV, ...	5,8%
6	Andere	5,4%	Een vrouwenvereniging zoals Femma, VIVA\SVV, …	5,8%	Een religieuze of levensbeschouwelijke organisatie (Humanistisch Vrijzinnige Vereniging, moskeevereniging, Eigentijdse J	5,3%
7	Een vereniging van ouderen , gepensioneerden, senioren (bv. OKRA)	5,1%	Een vereniging of actiegroep die gehandicapten, bejaarden, kansarmen, zieken, … helpt (bijv. Rode Kruis (bloed geven) ,	5,8%	Een vereniging voor (amateur-) kunstbeoefening	4,3%
8	Een religieuze of levensbeschouwelijke organisatie (Humanistisch Vrijzinnige Vereniging, moskeevereniging, …)	4,8%	Een sociaal-culturele vereniging (bv. Gezinsbond, KWB, …)	4,4%	Andere	3,4%
9	Een sociaal-culturele vereniging (bv. Gezinsbond, KWB, KVLV-Agra, Linx+, Unizo vorming, Landelijke Vormingsdienst van Ze	4,2%	Vereniging verbonden aan een café (darts, biljart, duiven, cafévoetbal, vogelpik, groepslotto, ...)	3,5%	Een sociaal-culturele vereniging (bv. Gezinsbond, KWB, …)	3,4%
10	Een vereniging of actiegroep die gehandicapten, bejaarden, kansarmen, zieken, … helpt (bijv. Rode Kruis (bloed geven)	3,2%	Een vereniging of actiegroep rond milieu- en natuur (VELT, Natuurpunt, WWF, Greenpeace,Vlaamse Volkstuin,…)	3,5%	Vereniging verbonden aan een café (darts, biljart, duiven, cafévoetbal, vogelpik, groepslotto, ...)	3,4%
					Cultuurfonds (Davidsfonds, Willemsfonds, Vermeylenfonds, Masereelfonds, Rodenbachfonds)	3,4%
					Een politieke partij (Open VLD, NVA, SP-a CD&V, GROEN!, Vlaams Belang, ...) (ook jongerenafdelingen)	3,4%

9.2 Vrijwilligerswerk

Vrijwilligerswerk vraagt om een nog meer actieve inzet dan het verenigingsleven. Omwille van fysieke beperkingen bij heel wat ouderen, kan men daarom verwachten dat dit soort engagement beduidend lager ligt bij oudere leeftijdsgroepen. Uit tabel 9 blijkt dat enkel bij de 75-plussers vrijwilligerswerk significant lager ligt dan bij de andere leeftijdsgroepen. Van deze oudste leeftijdsgroep vermeldt 19% het afgelopen jaar vrijwilligerswerk uitgevoerd te hebben, terwijl dit bij de andere leeftijdsgroepen om en bij de 30% bedraagt. Wel doen er zich duidelijke verschillen voor in de manier waarop aan vrijwilligerswerk wordt gedaan. De cijfers liggen hier in de lijn van de wetenschappelijke literatuur die stelt dat vrijwilligerswerk evolueert naar meer "episodisch vrijwilligerswerk" wat verwijst naar meer kortlopende engagementen en organisatievormen (Cnaan & Handy, 2005; Hustinx, 2001, 2005 & 2010; Macduff, 2004). Bij de oudere leeftijdsgroepen stellen we inderdaad vast, dat wanneer ze vrijwilligerswerk doen, het een meer regelmatige inzet betreft daar waar het bij jongere leeftijdsgroepen om meer kortlopend engagementen gaat.

Tabel 9. Vrijwilligerswerk in het kader van een vereniging, organisatie, bestuursorgaan of groep mensen (afgelopen jaar)

	15-34	35-54	55-64	65-74	75-86	55-plussers
Niet de voorbije 12 maanden	68,6% a	68,4% a	69,8% a	71,0% a	81,4% b	73,5%
Eénmalig, voor een korte periode (paar uur tot enkele dagen)	10,8%	6,2%	4,4%	3,5%	2,4%	3,6%
Eénmalig, voor een langere periode (enkele weken tot een jaar)	2,2%	1,1%	0,3%	0,4%	0,0%	,2%
Jaarlijks weerkerend voor een korte periode of evenement	6,4%	7,1%	5,3%	3,3%	0,9%	3,4%
Op regelmatige basis, één tot meerdere keren per maand	7,2%	10,9%	10,5%	10,0%	6,9%	9,3%
Op regelmatige basis, één tot meerdere keren per week	3,8%	4,2%	6,6%	8,7%	7,1%	7,4%
Op regelmatige basis (bijna) elke dag	0,9%	2,1%	3,1%	3,1%	1,3%	2,6%
N	***1.097***	***1.319***	***619***	***459***	***451***	***1530***

Bron: PaS 2014
Elke subscript-letter geeft een subset van leeftijdscategorieën aan waarvan de kolompercentages niet significant van elkaar verschillen op <0,05.

Ook het type van vereniging waar men vrijwilligerswerk doet verschilt (zie tabel 10). Ouderen (55-plussers) doen in vergelijking met jongere leeftijdsgroepen meer vrijwilligerswerk in welzijnsverenigingen, vrouwen- of ouderenverenigingen (wellicht gaat het hier vooral om ouderenverenigingen, maar de data laat niet toe de cijfers op te delen) en sociale verenigingen. Anderzijds zijn ze, niet onverwacht, minder als vrijwilliger actief in sportverenigingen en jeugdorganisaties.

Tabel 10. Verenigingen waar men vrijwilligerswerk doet: Frequentieverdelingen (in %) naar leeftijdsgroep

VRIJWILLIGERSWERK - WAAR	15-34	35-54	55-64	65-74	75-86	55-plussers
Een politieke partij of vereniging	7,0% a	4,5% a	6,4% a	4,4% a	7,1% a	6,0%
Sport: Sportvereniging, sportclub, …	32,0% a	34,9% a	24,6% a,b	14,7% b,c	5,9% c	17,5%
Helpende of welzijnsverenigingen	18,0% a	20,6% a	34,0% b	35,3% b	43,5% b	36,4%
Een culturele vereniging, hobbyvereniging	11,6% a	14,4% a	15,0% a	15,4% a	15,3% a	15,0%
Vrouwen- of ouderenvereniging	1,5% a	6,7% b	12,3% b,c	17,6% c	20,0% c	15,7%
Sociale vereniging, beweging of actiegroep	9,0% a	11,5% a,b	15,0% a,b	19,3% b	18,8% a;b	17,4%
Jeugdclubs, jeugdhuizen, jeugd- of jongerenbeweging, speelpleinwerking, …	30,2% a	9,8% b	5,3% b,c	2,2% c	0,0% c	3,2%
Wijk- of buurtvereniging, oudercomité	10,2% a	23,7% b	19,7% b,c	10,3% a,c	9,4% a,c	14,3%
Andere	12,6% a	14,9% a	18,1% a	16,2% a	12,9% a	16,3%
n	***344***	***418***	***187***	***136***	***85***	***408***

Bron: PaS 2014

9.3 Levenslang leren

De mogelijkheden tot levenslang leren zijn vandaag immens. Zowel vanuit het sociaal-cultureel werk (bv. via de volkshogescholen en Vormingplus maar ook via organisaties als Femma, KWB, …), als vanuit onderwijsinstanties (bv. DKO), culturele instellingen (bv. de cultuur- en gemeenschapscentra, musea, archieven) en privé instanties worden allerlei formats van workshops en cursussen aangeboden. Om het informeel en levenslang leren in kaart te brengen, werden de respondenten in de drop-off vragenlijst van de PaS14 zestien disciplines voorgelegd waarbij hen werd gevraagd of ze ooit cursussen, lessen of workshops hieromtrent gevolgd hebben (of nog volgden)[11]. De resultaten hiervan zijn te vinden in tabel 11.

55-plussers volg(d)en het meest vormingen omtrent computer- en internetgebruik of omtrent multimedia: 17% volgde hier ooit les(sen) in. Bij de 65- tot 74-jarigen heeft zelfs bijna één op de vijf personen ooit een dergelijke vorming genoten. Nadien volgen talen, fitheid en gezondheid en lifestyle. Telkens heeft ongeveer één op de tien 55-plussers een vorming genoten binnen een van deze inhoudelijke domeinen. De 75-plussers vormen voor elk van de disciplines steeds de groep die het minst een opleiding genoten heeft.

In deze vraag peilden we niet, zoals bij de andere participatievragen, naar de huidige of recente deelname maar werd gevraagd of men “ooit” cursussen omtrent het desbetreffende thema had gevolgd. Wanneer we hier lagere participatiecijfers[12] vinden bij de oudere leeftijdsgroepen verwijzen deze bijgevolg niet zozeer naar leeftijdsverschillen in deelname maar naar generatieverschillen. Dergelijke generatieverschillen blijken duidelijk voor de meer kunsteducatieve vormingen. Uit vorige participatiesurveys weten we dat de deelname op jeugdige leeftijd belangrijk is voor de deelname op latere leeftijd. Dit geldt nog eens te meer voor kunsteducatieve vormingen. De introducerende lessen

[11] Tevens werd gevraagd waar ze deze cursussen gevolgd hebben. Deze cijfers worden hier niet gerapporteerd maar kunnen steeds opgevraagd worden.

[12] Hogere participatiecijfers bij de oudere leeftijdsgroepen hebben vooral te maken met het gegeven dat wordt gevraagd naar het ooit gevolgd hebben. Naarmate men ouder is, heeft men meer kans om in het verleden een cursus gevolgd te hebben.

van deze kunsteducatieve vormingen richten zich vaak meer op de jongere leeftijdsgroepen. Het volgen van bv. muziek- of tekenlessen was tijdens de jeugdjaren van de 55-plussers niet voor iedereen weggelegd omdat het bv. te duur was of niet meteen in de nabijheid werd aangeboden.

Tabel 11. Levenslang leren: Percentage respondenten dat ooit vormingen of cursussen volgde naargelang discipline en leeftijdsgroep

	18-35	35-54	55-64	65-74	75-86	Totaal 55-plussers
Computer en multimedia (bv. internet voor beginners, website bouwen)	8,1% $_{a}$	15,5% $_{b}$	17,3% $_{b}$	**19,6%** $_{b}$	14,9% $_{b}$	17,3%
Talen	10,4% $_{a}$	14,9% $_{b}$	13,3% $_{a,b}$	13,1% $_{a,b}$	8,7% $_{b}$	11,9%
Fitheid en gezondheid	17,2% $_{a}$	11,6% $_{b}$	11,8% $_{a,b}$	10,4% $_{ab}$	7,5% $_{b}$	10,1%
Lifestyle (bv. koken, mode, interieur, make-up)	7,8% $_{a}$	12,7% $_{b}$	10,4% $_{a,b}$	9,5% $_{a,b}$	8,4% $_{a,b}$	9,6%
Dansen	20,7% $_{a}$	12,5% $_{b}$	11,3% $_{b,c}$	8,5% $_{b,c}$	6,2% $_{c}$	9,0%
Muziek spelen	21,1% $_{a}$	12,7% $_{b}$	8,1% $_{b,c}$	7,9% $_{a}$	6,2% $_{c}$	7,5%
Opleiding voor vrijwilligers	7,5% $_{a}$	6,8% $_{a}$	7,1% $_{a}$	7,6% $_{a}$	6,6% $_{a}$	7,1%
Opvoeding	5,6% $_{a}$	7,6% $_{a}$	7,2% $_{a}$	7,6% $_{a}$	5,7% $_{a}$	6,9%
Technisch (bv. fiets-herstel, houtbewerking)	6,5% $_{a}$	5,8% $_{a}$	6,0% $_{a}$	**8,2%** $_{a}$	4,4% $_{a}$	6,2%
Persoonlijke ontwikkeling en relaties	4,3% $_{a}$	6,6% $_{a}$	6,5% $_{a}$	6,5% $_{a}$	5,4% $_{a}$	6,2%
Leren over kunst (bv. muziek- of kunstgeschiedenis)	5,8% $_{a}$	3,9% $_{a}$	6,4% $_{a}$	**7,6%** $_{a}$	4,1% $_{a}$	6,1%
Beeldende kunst maken	6,8% $_{a}$	6,6% $_{a}$	7,7% $_{a}$	6,1% $_{a}$	3,4% $_{a}$	6,0%
Natuur en milieu	2,6% $_{a}$	3,5% $_{a}$	5,2% $_{a,b}$	**7,3%** $_{b}$	4,1% $_{a,b}$	5,5%
Samenleving en actualiteit	2,6% $_{a}$	3,5% $_{a,b}$	4,7% $_{a,b}$	**6,4%** $_{a,b}$	4,1% $_{a,b}$	5,1%
Woordkunst en toneel	6,8% $_{a}$	4,1% $_{a,b}$	4,2% $_{a,b}$	4,3% $_{a,b}$	2,2% $_{b}$	3,6%
Filosofie en zingeving	1,3% $_{a}$	2,9% $_{a,b}$	3,9% $_{b}$	3,1% $_{a,b}$	2,6% $_{a,b}$	3,3%
N	840	1003	440	323	312	1088

Bron: PaS 2014 – Drop off
Elke subscript-letter geeft een subset van leeftijdscategorieën aan waarvan de kolompercentages niet significant van elkaar verschillen op <0,05.

9.4 Tussentijdse conclusie

Ouderen hebben vaker last van gezondheids- en mobiliteitsproblemen. Aangezien het verenigingsleven en vooral vrijwilligerswerk fysiek vaak meer inspanning vraagt dan receptieve cultuurparticipatie, zou men kunnen verwachten dat ouderen hierin ondervertegenwoordigd zijn. Dit blijkt echter niet meteen uit onze cijfers. Voor verenigingen in het algemeen zien we over de leeftijd wel een kleine daling plaatsvinden, maar van de 75-plussers is er nog zo'n 50% actief in het verenigingsleven. We kunnen op het vlak van verenigingen dan ook eerder van een continuïteit over de levensfasen spreken (zeker tot op de leeftijd van 74 jaar zijn sportverenigingen het enige type van verenigingen waar ouderen duidelijk minder actief zijn). Ouderen zijn daarnaast ook wel minder vaak lid van kunst- en cultuurverenigingen dan de jongere leeftijdsgroepen. Dit kan eventueel verklaard worden door de incorporatie van culturele activiteiten in ouderenverenigingen waar uiteraard wel veel oudere lid van uit maken.

Wanneer we kijken naar vrijwilligerswerk zien we dat 75-plussers minder actief zijn hierin. Opvallend is wel dat oudere leeftijdsgroepen een regelmatiger engagement vertonen in vrijwilligerswerk dan

jongere leeftijdsgroepen. Dit is in lijn met de literatuur hieromtrent (Cnaan & Handy, 2005; Hustinx, 2001, 2005 & 2010; Macduff, 2004). Ouderen engageren zich eveneens voor andere types van vrijwilligersverenigingen dan jongere groepen, o.a. welzijnsverenigingen, ouderen- of vrouwenverenigingen en sociale verenigingen. Ook voor levenslang leren scoren 75-plussers het laagst van alle leeftijdscategorieën. Zij volgden in hun leven het minste vormingen. Bij 55-plussers zijn vormingen rond computer en multimedia de populairste, 17% volgde ooit dit soort vorming. Daarna volgen met zo'n 10% de vormingen in taal, fitheid en gezondheid en lifestyle. De lage deelname van 75-plussers wijst vooral op generatieverschillen. Deze verschillen vallen in het bijzonder op voor kunsteducatieve vormingen.

10 Trends in cultuurparticipatie over de jaren

In de voorgaande hoofdstukken focusten we op de cijfers van 2014. Zoals in hoofdstuk 3 werd aangetoond, verschilt de huidige generatie van ouderen van vorige generaties. In vergelijking met ouderen pakweg 50 jaar geleden zijn ze veel hoger opgeleid, leiden ze langer een gezond leven, hebben ze toegang tot een ruimer media- en cultuuraanbod, enz. Maar zoals tevens geïllustreerd op basis van meer recente cijfers, kunnen we ook al heel wat verschillen vaststellen in het profiel van ouderen als we enkel het voorbije decennium in beschouwing nemen.

Daarom bekijken we in dit hoofdstuk, voor zover de data dit toelaten, de trends in cultuurparticipatie op basis van de verschillende participatiesurveys (2003/4, 2009 en 2014). In de verschillende participatiesurveys werd gepeild naar de participatie van Vlamingen aan het receptieve cultuuraanbod. De participatie aan deze culturele activiteiten werd hierboven voor 2014 reeds uitgebreid besproken. In dit onderdeel kijken we naar de trends in cultuurparticipatie[13] over de jaren met betrekking tot de drie oudste leeftijdsgroepen: 55-tot 64-jarigen, 65-tot 74-jarigen en 75-plussers.

10.1 Cultuurparticipatie

Voor de meeste vormen van cultuurparticipatie kan men over de jaren een stijging in participatie waarnemen binnen de verschillende leeftijdsgroepen. Deze stijgingen zijn niet altijd even groot en/of significant voor elke leeftijdsgroep. Enkele vormen van cultuurparticipatie kennen dan weer een algemene daling in participatie over de jaren. De cijfers voor de trends van verschillende soorten van cultuurparticipatie zijn te vinden in tabel 12.

Concerten

Het bezoek van klassieke concerten wordt doorgaans gerelateerd aan oudere generaties. Dit stelden we tevens vast in paragraaf 8.1. Wanneer we het klassieke concertbezoek van de oudere leeftijdsgroepen echter meer diepgaand over de tijd bekijken, stellen we binnen de oudere leeftijdsgroep niet alleen duidelijke verschillen vast tussen de leeftijdscategorieën maar vinden we tevens veranderingen over de tijd. Leeftijds- en generatie-effecten versterken elkaar daarbij. Zo zien we dat in de survey van 2004 de jongste groepen het vaakst naar klassieke concerten gingen, en in de andere twee leeftijdscategorieën minder klassieke concertgangers te vinden waren. In de data van 2014 nemen we een lichte maar niet significante daling waar bij de 55- tot 64-jarigen. Anderzijds is bij de twee andere leeftijdscategorieën de proportie van klassieke concertgangers in de survey van 2014 significant hoger dan in 2004 (en voor de 64- tot 75-jarigen ook ten opzichte van 2009). Dit heeft als gevolg dat het publiek bij klassieke concerten verouderd over de tijd. Waar in 2004 75-plussers significant minder klassieke concerten bijwoonden dan de twee andere oudere leeftijdsgroepen, stellen we in 2014 geen significante verschillen meer vast en blijkt het verschil tussen 75-plussers en 54- tot 64-jarigen voor klassieke concerten zelfs om te buigen naar een hogere participatiegraad bij de oudste groepen.

Voor niet-klassieke concerten stijgt de participatie voor elke leeftijdsgroep zeer sterk over de verschillende jaren. Op tien jaar tijd is het aandeel bezoekers aan dit soort concerten ongeveer

[13] De trends op het vlak van mediaparticipatie werden reeds in hoofdstuk 7 besproken.

verdubbeld voor de jongste en oudste leeftijdsgroep en maar liefst verdrievoudigd voor de middelste leeftijdsgroep. Elk van de leeftijdsgroepen vertoont een significant hogere participatiegraad in 2014 dan in 2004. De twee jongste leeftijdsgroepen vertonen in 2014 ook een hogere participatiegraad dan in 2009. Doordat de stijging in participatie hoger is bij de jongere leeftijdsgroepen, wordt de kloof in participatie tussen de jongste leeftijdsgroepen bij de ouderen en de oudste leeftijdsgroepen ook groter. Terwijl in 2004 en 2009 geen significante verschillen tussen de leeftijdsgroepen werd gevonden, stellen we vast dat anno 2014 de oudste leeftijdsgroep significant minder niet-klassieke concerten bezoekt dan de 55- tot 64-jarigen.

Dit alles lijkt te wijzen op generatieverschillen. Over de tijd zien we dat recentere generaties minder klassieke concerten gaan bezoeken en zich meer richten naar het niet-klassieke aanbod. Dit is opvallend aangezien je op basis van het gemiddeld hogere onderwijsniveau van recentere generaties zou kunnen verwachten dat zij net meer aan de klassieke kunsten zouden deelnemen. Dit blijkt evenwel niet het geval. Ook Van Steen et al. (2015) komen op basis van meer complexe analysetechnieken tot de vaststelling dat ouderen ondanks hun stijgend opleidingsniveau minder deelnemen aan de klassieke kunsten.

Tabel 12. Trends in participatie aan receptieve cultuur over de jaren naargelang leeftijdsgroep

		2004	2009	2014
Klassieke concerten	55-64	10,5%$_{a}$	10,5%$_{a}$	8,9%$_{a}$
	65-74	7,6%$_{a}$	8,8%$_{a}$	13,6%$_{b}$
	75+	7,3%$_{a}$*	8,6%$_{a,b}$	12,8%$_{b}$
Niet-klassieke concerten	55-64	8,9%$_{a}$	11,8%$_{a}$	16,8%$_{b}$
	65-74	4,1%$_{a}$	7,1%$_{a}$	12,6%$_{b}$
	75+	4,4%$_{a}$	6,5%$_{a,b}$	9,4%$_{b}$*
Bioscoop	55-64	22,6%$_{a}$	21,6%$_{a}$	23,3%$_{a}$
	65-74	9,1%$_{a}$*	12,9%$_{a,b}$*	17,7%$_{b}$
	75+	1,5%$_{a}$*°	9,7%$_{b}$*	9,4%$_{b}$*°
Kunstmusea en tentoonstellingen	55-64	25,4%$_{a}$	21,3%$_{a}$	24,1%$_{a}$
	65-74	15,7%$_{a}$*	16,5%$_{a}$	18,8%$_{a}$
	75+	9,7%$_{a}$*	9,8%$_{a}$*	13,8%$_{a}$*
Andere musea en tentoonstellingen	55-64	21,7%$_{a}$	17,7%$_{a}$	20,4%$_{a}$
	65-74	13,2%$_{a}$*	14,8%$_{a}$	17,3%$_{a}$
	75+	3,4%$_{a}$*°	10,1%$_{b}$	14,2%$_{b}$
Erfgoedactiviteiten	55-64	47,1%$_{a,b}$	52,5% $_{b}$	43,6%$_{a}$
	65-74	36,0%$_{a}$*	47,5% $_{b}$	38,5%$_{a}$
	75+	22,8%$_{a}$*°	25,3%$_{a}$*°	21,9%$_{a}$*°
Kunstige podiumvoorstellingen	55-64	31,8%$_{a}$	30,5% $_{a}$	32,7%$_{a}$
	65-74	23,6%$_{a}$	25,3%$_{a}$	27,9%$_{a}$
	75+	11,7%$_{a}$*°	17,3%$_{a,b}$*	18,5%$_{b}$*°
Populaire podiumvoorstellingen	55-64	31,1%$_{a}$	27,6%$_{a}$	26,3%$_{a}$
	65-74	19,0%$_{a}$*	19,3%$_{a}$	18,4%$_{a}$*
	75+	6,8%$_{a}$*°	13,3%$_{b}$*	9,6%$_{a,b}$*°
Romans en poëziebundels gelezen (minstens 1 tot 5)	55-64	32,5%$_{a}$	34,1%$_{a,b}$	39,4%$_{b}$
	65-74	25,7%$_{a}$	29,1%$_{a,b}$	32,5%$_{b}$
	75+	25,9%$_{a}$	26,0%$_{a}$	27,9%$_{a}$*

Bron: PaS 2004-2009-2014
Elke subscript-letter geeft een subset van afnamejaren aan waarvan de kolompercentages niet significant van elkaar verschillen op <0,05.
** significant verschil met 55- tot 64-jarigen*
° significant verschil met 65- tot 74-jarigen

Bioscoop

De leeftijdsverschillen die we vaststelden voor de participatiesurvey van 2014, vinden we ook voor de andere meetmomenten: bij de oudere leeftijdsgroepen stellen we een significant lagere participatiegraad in het bioscoopbezoek dan bij de jongere leeftijdsgroepen vast. Anderzijds stellen we vast dat de leeftijdsverschillen bij ouderen over de tijd kleiner zijn geworden. Dit is toe te schrijven aan het feit dat het bioscoopbezoek over de voorbije tien jaren enkel bij de 65- tot 74-jarigen en 75-plussers bijzonder sterk is toegenomen, terwijl bij de 55- tot 64-jarigen het reeds hoge participatiecijfer vrij stabiel gebleven is.

Musea en tentoonstellingen

Zowel bij de kunstmusea en tentoonstellingen als de andere musea en tentoonstellingen zien we een verschillende beweging voor de 55- tot 64-jarigen dan voor de twee oudere leeftijdsgroepen. Voor de kunstmusea en tentoonstellingen zien we geen stijgingen of dalingen door de tijd. Voor de andere musea en tentoonstellingen is de stijging voor de 75-plussers tussen 2004 en 2009-2014 wel significant. Op elk van de meetmomenten stellen we vast dat de participatiegraad voor kunstmusea en –tentoonstellingen significant lager ligt bij 75-plussers dan bij de 55- tot 64-jarigen. De 65- tot 74-jarigen kennen alleen in 2004 een lagere participatiegraad aan kunstmusea- en tentoonstellingen dan de 55- tot 64-jarigen. Voor de andere musea en tentoonstellingen zien we enkel in 2004 een significante daling in participatie over de leeftijd. Binnen de oudere populatie stellen we dus vast dat de leeftijdsgroepen over de tijd naar elkaar toegroeien inzake het bezoek aan musea en tentoonstellingen door de stijgende participatiegraad van de oudste leeftijdsgroepen.

Erfgoed

Bij alle leeftijdsgroepen onder de ouderen steeg het bezoekersgraad aan erfgoed in 2009 ten opzichte van deze in 2004 om nadien terug te dalen tot ongeveer het niveau van 2004. Weliswaar gaat het hier niet voor alle meetmomenten en leeftijdsgroepen om een statistische significante verschillen (55- tot 64-jarigen significant verschilt met 2014 en voor de 65- tot 74-jarigen significant verschilt met 2004 en 2014), maar de trend is duidelijk. In zowel 2004, 2009 als 2014 blijft de participatiegraad van 75-plussers evenwel sterk onder die van de twee jongere leeftijdsgroepen.

Podiumkunsten

Bij de kunstige podiumvoorstellingen zien we enkel voor de 75-plussers een significante stijging in de deelname tussen 2004 en 2014. De deelname aan populaire podiumvoorstellingen stijgt significant voor de 75-plussers in 2009, om nadien weer terug te dalen in 2014.

Zowel in 2004 als in 2014 participeren 75-plussers significant minder aan kunstige podiumvoorstellingen dan de twee jongere leeftijdsgroepen. In 2009 verschillen zij enkel significant van de 55- tot 64-jarigen. Voor populaire podiumvoorstellingen zien we een gelijkaardige tendens. Enkel kan er hier bijkomend een significant verschil tussen 55- tot 64-jarigen en 65- tot 74-jarigen in 2004 en 2014. Dit verschil valt dan weer weg in 2009.

Literatuur

Tenslotte kijken we naar de trends in het lezen van boeken en dichtbundels. We nemen een lichte maar significante stijging waar over de jaren voor de twee jongste leeftijdsgroepen. Voor de 55- tot 64- en de 65- tot 74-jarigen is deze stijging significant tussen 2004 en 2014. Bij 75-plussers stijgt het lezen ook, maar is deze stijging niet significant. Zoals reeds eerder besproken zien we in 2014 voor 75-plussers een significant verschil tussen 55- tot 64-jarigen en 65- tot 74-jarigen, waarbij de jongste groep beduidend meer romans en/of dichtbundels leest.

10.2 Amateurkunstbeoefening

Figuur 41 toont het percentage amateurkunstenaars bij de oudere bevolking, opgedeeld naar leeftijdscategorie en surveyjaar. Er is geen duidelijke trend zichtbaar, maar tussen leeftijden en tussen surveyjaren zijn hier enkele bewegingen merkbaar.

Zoals in paragraaf 8.2 al aangegeven, zien we dat over het algemeen de amateurkunstenparticipatie lager is naarmate de groep ouder is. Binnen de leeftijdscategorieën zien in de trends voor het algemeen participeren aan amateurkunst slechts één significant verschil. Dit is de daling in de participatie aan amateurkunsten bij de 65- tot 74-jarigen tussen 2009 en 2014. De andere verschuivingen in figuur 41, voor algemene participatie, zijn niet significant.

Wanneer we de participatie aan amateurkunsten opsplitsen per soort en we deze soorten binnen leeftijdscategorieën door de tijd vergelijken, kunnen we enkele trends identificeren. Deze verschuivingen over de tijd zijn in figuren 46, 47, 48 en 49 weergegeven. De enige significante trend voor de 55- tot 64-jarigen is de participatie aan beeldexpressie, die in 2014 lager lag dan in 2009. Voor de 65- tot 74-jarigen zien we een hogere podiumkunstenparticipatie in 2009 dan in zowel 2004 als 2014. In deze leeftijdscategorie lag ook de participatiegraad aan beeldexpressie in 2009 hoger dan in 2004 en als in 2014. Voor de 75-plussers tenslotte zien we dat de podiumkunstenparticipatie in 2014 significant hoger lag dan in 2004.

Figuur 41. Minstens maandelijks amateurkunsten beoefenen over de tijd (n=3537)

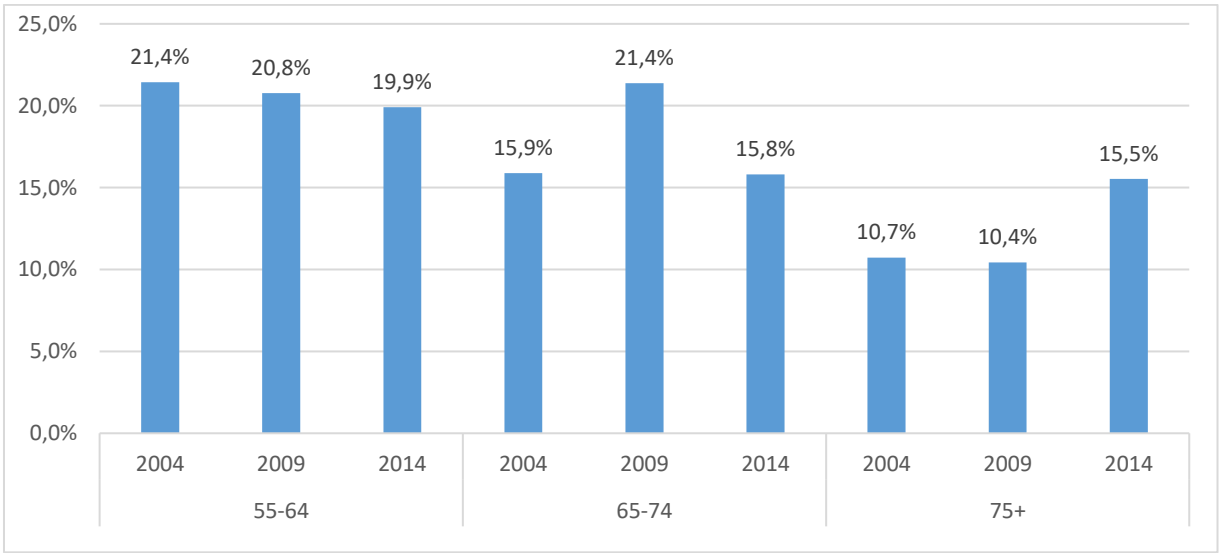

Bron: PaS 2004-2009-2014

Figuur 42. Beoefening amateurkunsten: podiumkunsten per leeftijd voor 2004, 2009 en 2014

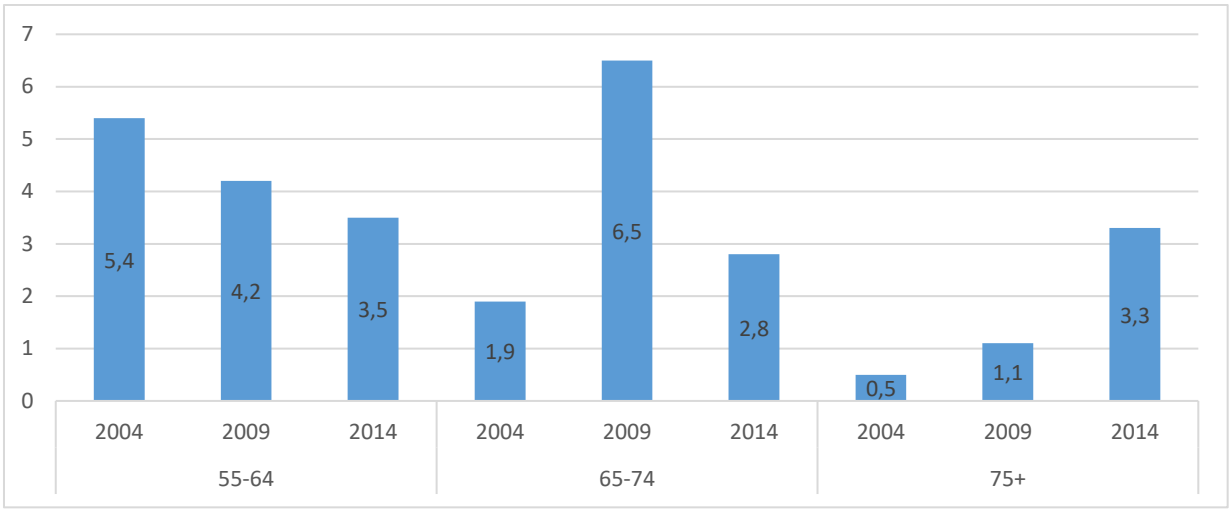

Bron: PaS 2004-2009-2014

Figuur 43. Beoefening amateurkunsten: beeldexpressie per leeftijd voor 2004, 2009 en 2014

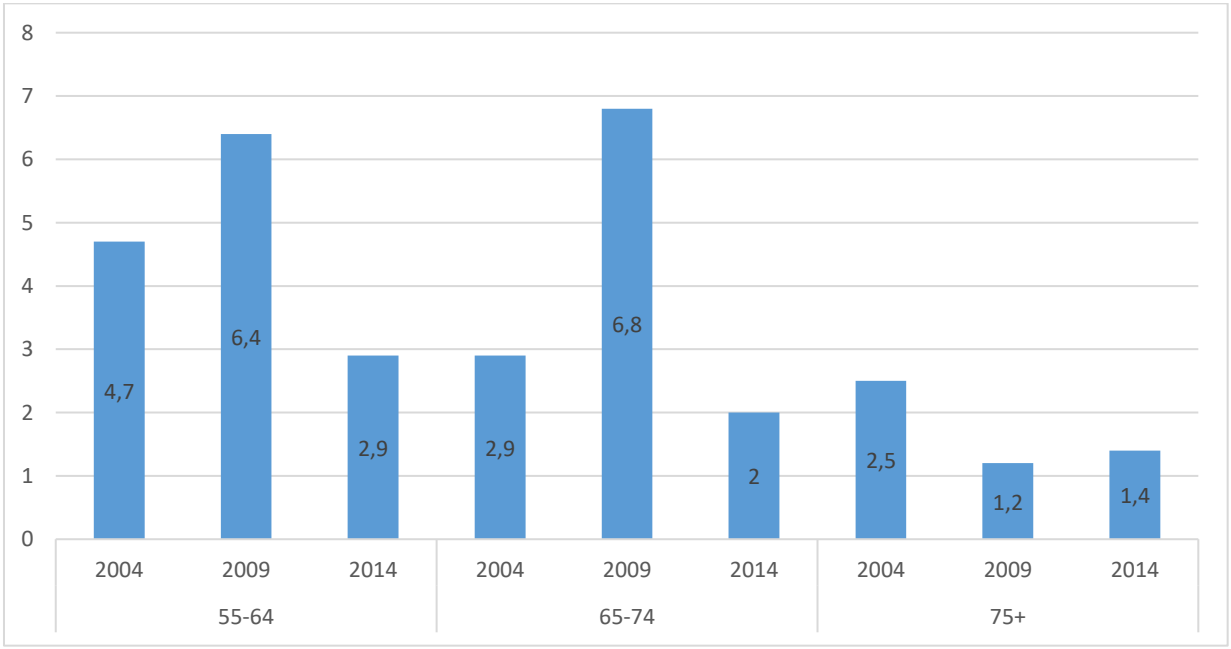

Bron: PaS 2004-2009-2014

Figuur 44. Beoefening amateurkunsten: beeldende kunst per leeftijd voor 2004, 2009 en 2014

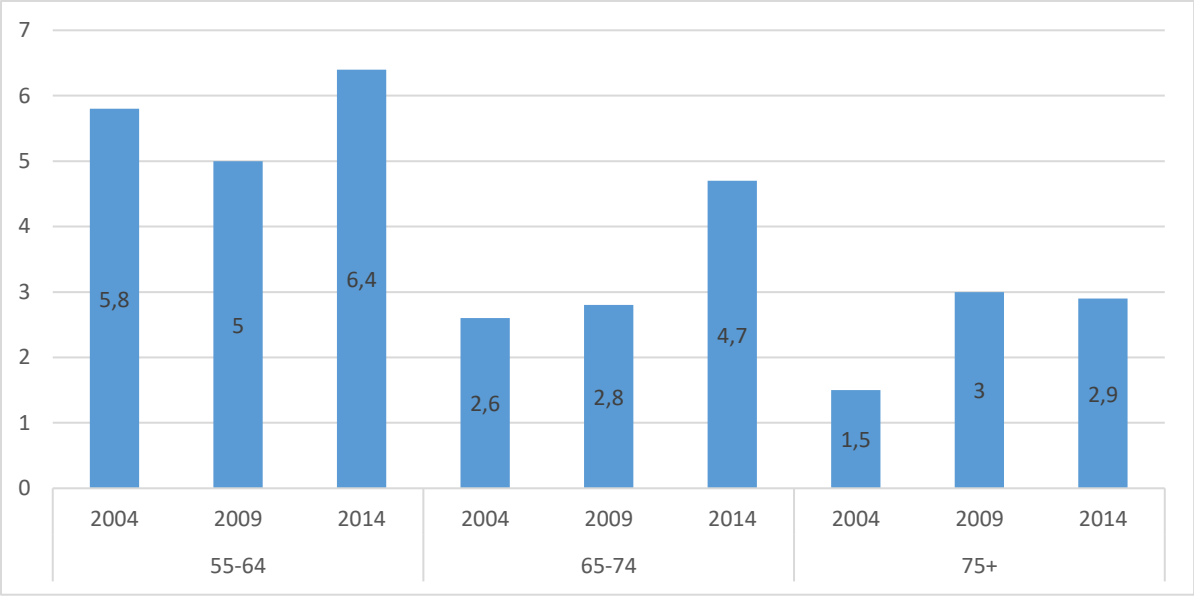

Bron: PaS 2004-2009-2014

Figuur 45. Beoefening amateurkunsten: muziek en zang per leeftijd voor 2004, 2009 en 2014

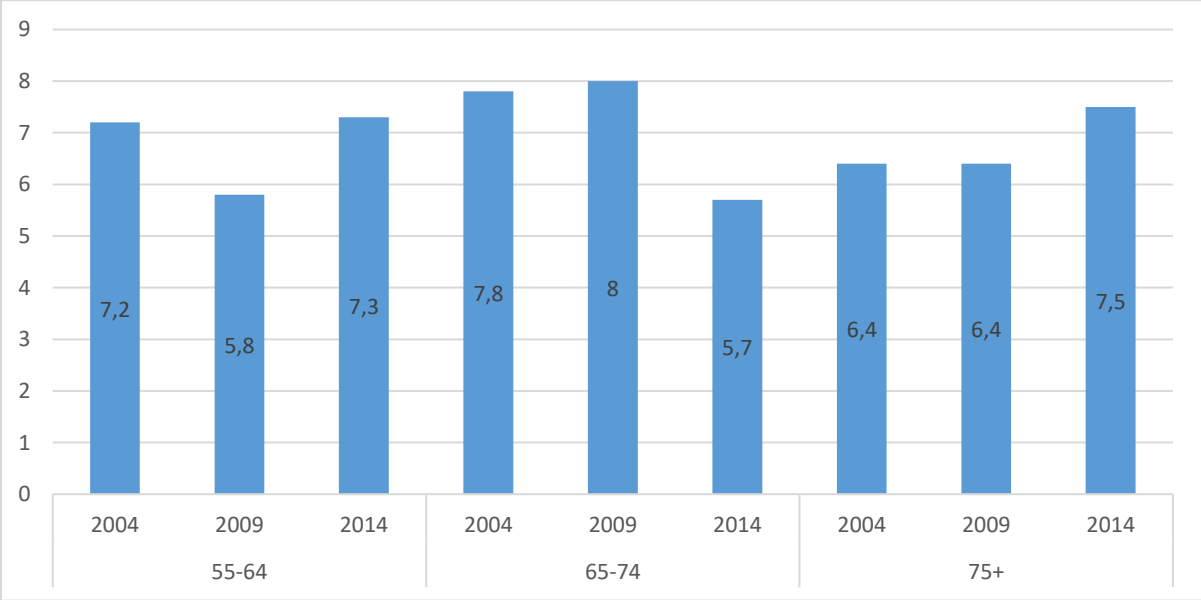

Bron: PaS 2004-2009-2014

10.3 Deelname aan het verenigingsleven

Ook de deelname aan het verenigingsleven kan op basis van de participatiesurvey vergeleken worden over tien jaar. Kijken we enkel naar het actieve en bestuurslidmaatschap (organiserend lid) van verenigingen, dan blijkt het percentage 55-plussers dat deelneemt aan het verenigingsleven significant lager te liggen in 2014 (zie figuur 46). Deze lagere participatiegraad situeert zich evenwel niet in even sterke mate bij alle leeftijdsgroepen, maar is vooral op het conto van de 64- tot 75-jarigen. Bij de andere leeftijdsgroepen stellen we ook wel een lichte daling in de deelname aan het verenigingsleven vast, maar enkel bij de 64- tot 75-jarigen gaat het om een significante daling.

Figuur 46. Percentage actieven en/of bestuursleden van minstens 1 vereniging naargelang leeftijdsgroep (n=3459)

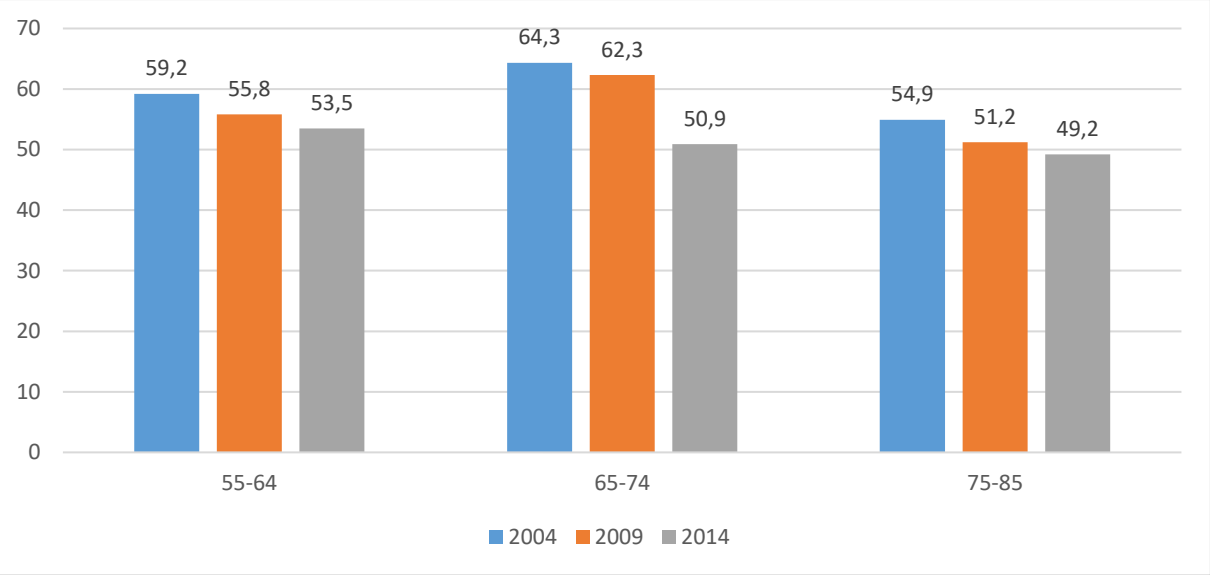

		55-64	65-74	75-85	55-plussers
%actief en/of bestuurslid van min. 1 vereniging	2004	59,2% $_{a}$	64,3% $_{a}$[1]	54,9% $_{a}$	60,1%[1]
	2009	55,8% $_{a,b}$	62,3% $_{a,b}$[1]	51,2% $_{b}$	56,7%[1]
	2014	53,5% $_{b}$	50,9% $_{b}$[2]	49,2% $_{b}$	51,4%[2]

Bron: PaS 2004-2009-2014
Elke subscript-letter geeft een subset van leeftijdscategorieën aan waarvan de kolompercentages niet significant van elkaar verschillen op <0,05.

Deze algemene participatiecijfers kunnen evenwel specifieke evoluties voor de onderscheiden verenigingstypes verhullen. We illustreren daarom in de figuren 50 tot en met 54, de trends voor enkele specifieke verenigingen. Een algemeen overzicht van de participatiegraden naargelang type vereniging is te vinden in tabel 13.

Vergelijken we de participatiegraden over de drie meetmomenten, dan is de trend negatief over de tijd. Slechts voor één type van organiseren, kunnen we gewagen van een stijgende trend bij de oudere bevolking, m.n. de wijk- en buurtcomités. Zowel bij de 55- tot 64-jarigen als 65- tot 74-jarigen kan een hogere deelname worden vastgesteld in 2009 en 2014 dan in 2004 (wel enkel significant bij 65- tot 74-jarigen). De stijging die we hier vaststellen is evenwel onvoldoende om de dalende cijfers bij andere organisatievormen te compenseren. Bij het merendeel van de organisaties blijft de participatiegraad wel ongewijzigd, maar bij een aantal types van verenigingen kunnen we een duidelijk dalende lijn vaststellen (al dan niet voor alle leeftijdsgroepen). Significant dalende participatiecijfers kunnen we vaststellen voor natuur- of dierenrechtenverenigingen, verenigingen die anderen helpen, vrouwenverenigingen, cultuurfondsen, verenigingen voor gepensioneerden, 3^{e} wereld- en mensenrechtenverenigingen, erfgoedverenigingen, gemeentelijke cultuur-, sport- of jeugdraden en politieke verenigingen. Daarbij is het opvallend dat deze dalingen eerder bij de jongere leeftijdsgroepen (binnen de 55-plussers) te situeren zijn dan bij de oudste leeftijdsgroep. Een aantal van de meer 'traditionele' en vaak nog 'verzuilde' organisaties blijken de jongere ouderen duidelijk minder aan te spreken. De meest spectaculaire daling valt waar te nemen bij verenigingen voor gepensioneerden. Ook hier is de daling voornamelijk te situeren bij de jongste leeftijdsgroep. De groep

van 55- tot 64-jarigen voelde zich ook in 2004 nog niet echt aangesproken door ouderenverenigingen (10% was actief lid of deelnemer), maar blijkt dat nog minder te zijn in 2014 (nog geen 4%). Echter, bij de 65- tot 74-jarigen, was in 2004 nog ruim 30% actief deelnemer/lid van ouderenverenigingen, terwijl in 2014 slechts 14% aangaf deelgenomen te hebben activiteiten van dergelijke verenigingen. 55-plussers voelen zich dus merkelijk minder aangesproken door organisaties die expliciet op ouderen focussen, een trend die wellicht in de toekomst zich zal verder zetten, aangezien ook bij de 55-jarigen steeds minder enthousiasme blijkt.

Figuur 47. Actieve deelname aan verenigingen voor gepensioneerden: participatiegraad naargelang leeftijdsgroep (n=3459)

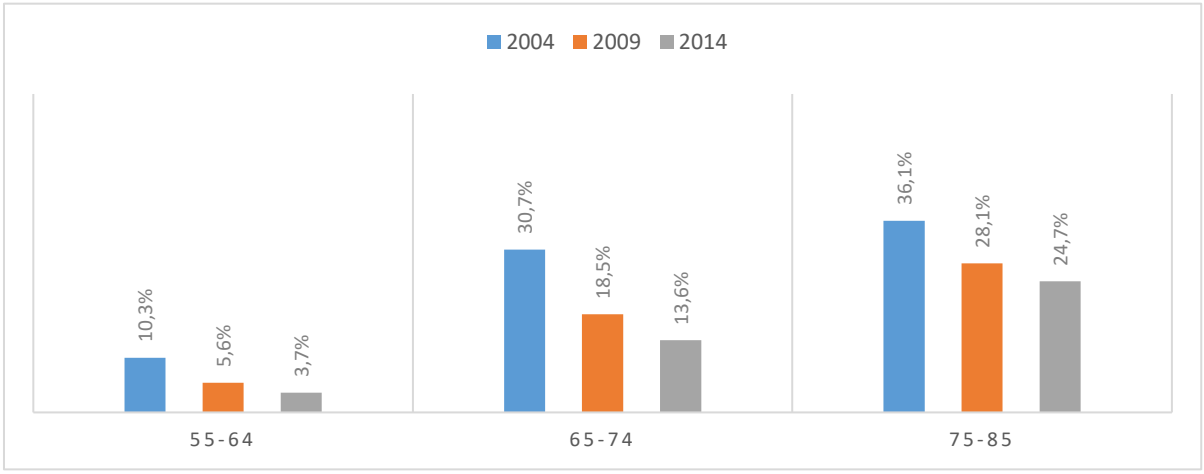

Bron: PaS 2004-2009-2014

Figuur 48. Actieve deelname aan sportvereniging naargelang leeftijdsgroep (n=3459)

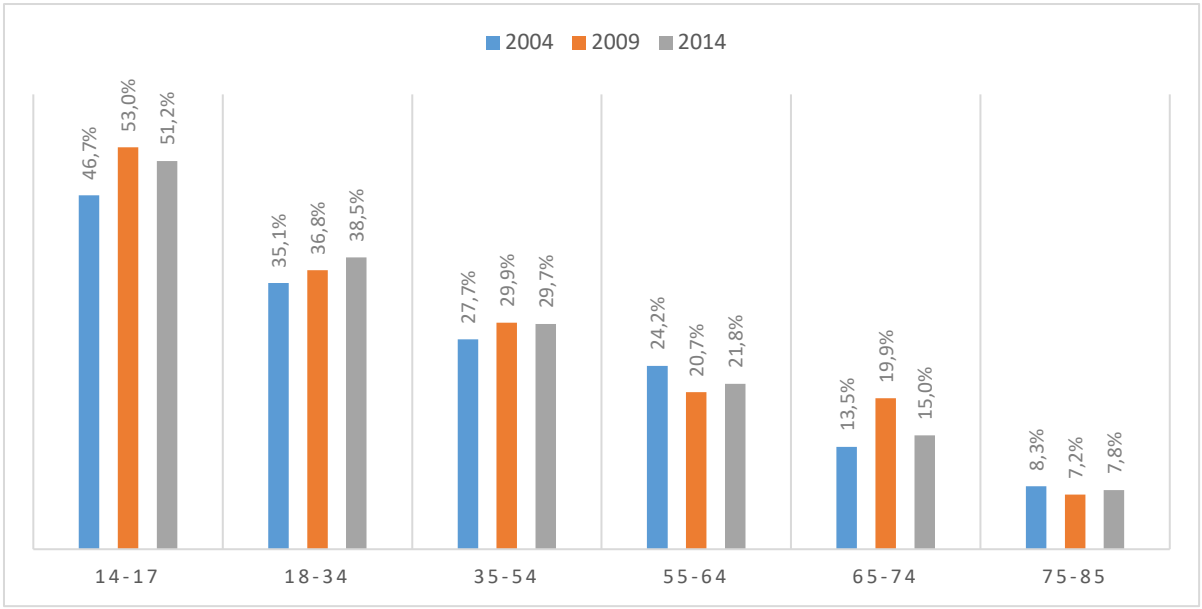

Bron: PaS 2004-2009-2014

Figuur 49. Actieve deelname aan verenigingen die gehandicapten, bejaarden, … helpt: participatiegraad naargelang leeftijdsgroep (n=3459)

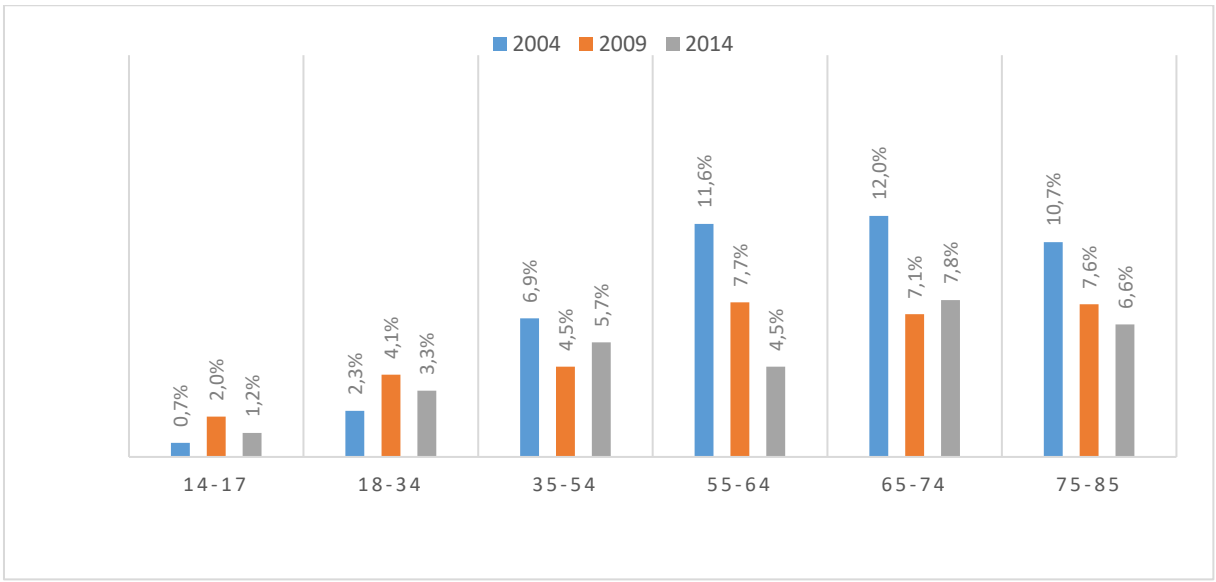

Bron: PaS 2004-2009-2014

Figuur 50. Actieve deelname aan hobbyclub- of vereniging naargelang leeftijdsgroep (n=3459)

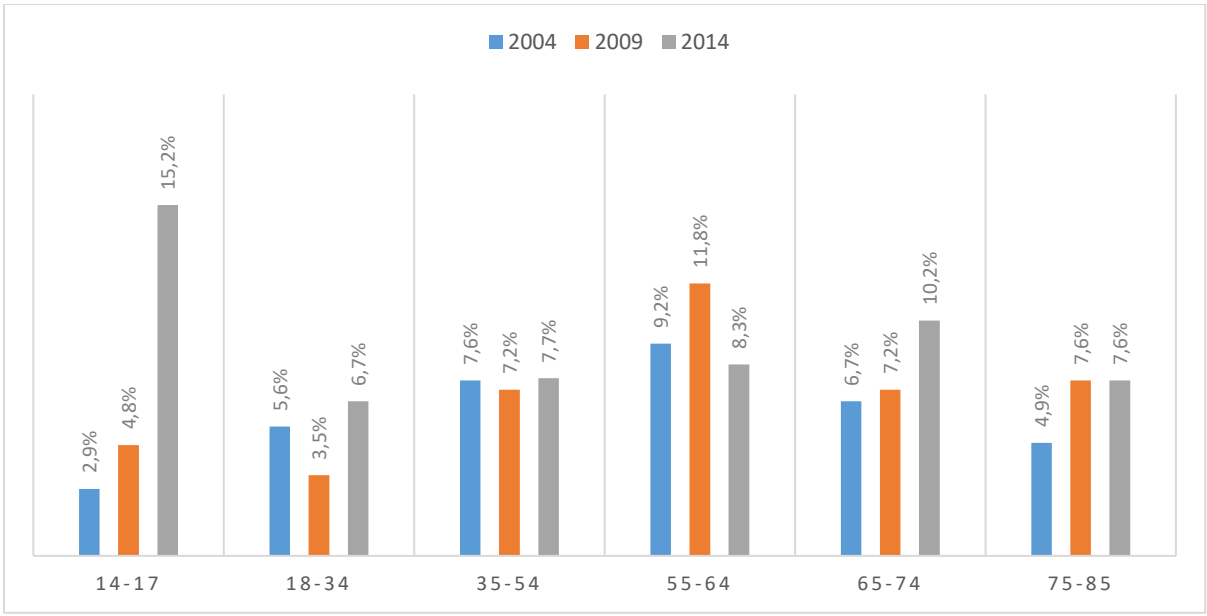

Bron: PaS 2004-2009-2014

Figuur 51. Actieve deelname aan cultuurfonds naargelang leeftijdsgroep (n=3459)

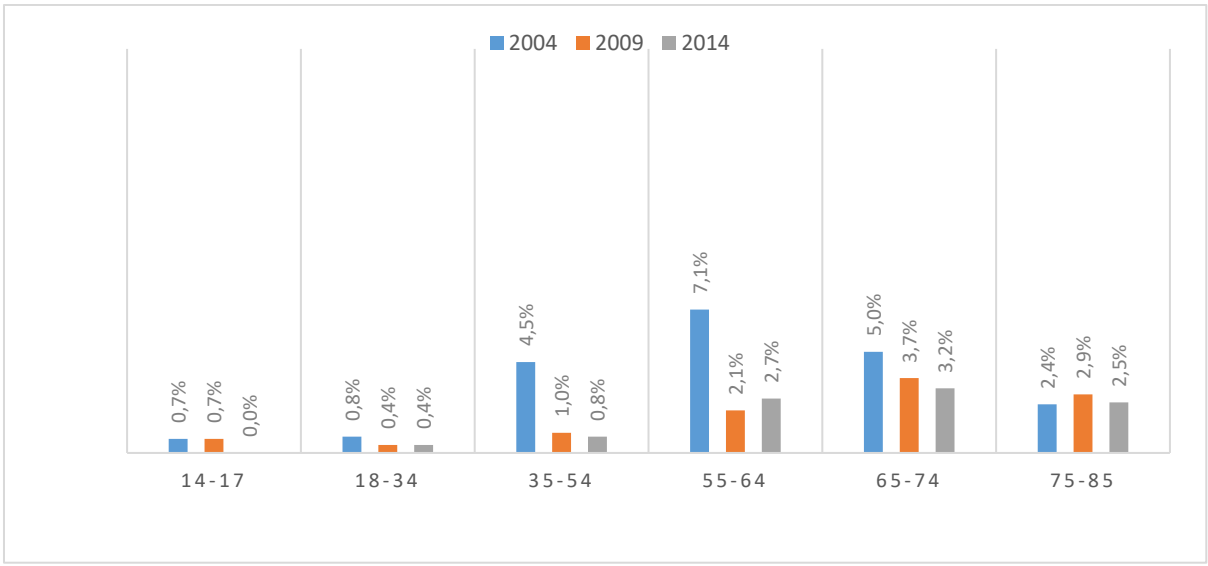

Bron: PaS 2004-2009-2014

Tabel 13. Actieve deelname aan soorten verenigingen: participatiegraad naargelang leeftijdsgroep (n=3459)

		55-64	65-74	75-85	55-plussers
Natuur- of dierenrechtenvereniging	2004	8,7%$_{a}$[1]	5,3%$_{a}$	0,5%$_{b}$	5,6%[1]
	2009	4,3%$_{a}$[2]	3,2%$_{a}$	2,5%$_{a}$	3,5%[1,2]
	2014	3,2%$_{a}$[2]	3,0%$_{a}$	0,9%$_{a}$	2,5%[2]
Vereniging die gehandicapten, bejaarden, ... helpen	2004	11,6%$_{c}$[1]	12,0%$_{c}$	10,7%$_{b,c}$	11,5%
	2009	7,7%$_{b}$[1,2]	7,1%$_{a,b}$	7,6%$_{a,b}$	7,5%
	2014	4,5%$_{a,b}$[2]	7,8%$_{b}$	6,6%$_{b}$	6,1%
Vereniging voor (amateur-)kunstbeoefening	2004	6,3%$_{a}$	6,4%$_{a}$	2,9%$_{a}$	5,6%
	2009	7,3%$_{a}$	9,4%$_{a}$	5,4%$_{a}$	7,5%
	2014	6,1%$_{a,b}$	5,8%$_{a,b}$	3,2%$_{b}$	5,2%
Hobbyclub	2004	9,2%$_{a}$	6,7%$_{a}$	4,9%$_{a}$	7,3%
	2009	11,8%$_{c}$	7,2%$_{a,b,c}$	7,6%$_{a,b,c}$	9,2%
	2014	8,3%$_{a}$	10,2%$_{a}$	7,6%$_{a}$	8,6%
Vrouwenvereniging	2004	12,9%$_{c}$[1]	13,5%$_{c}$[1]	11,7%$_{b,c}$[1]	12,8%[1]
	2009	6,9%$_{b,c}$[2]	10,6%$_{c}$[1,2]	7,9%$_{b,c}$[1,2]	8,3%[2]
	2014	6,3%$_{c}$[2]	8,0%$_{c}$[2]	5,3%$_{b,c}$[2]	6,5%[2]
Cultuurfonds	2004	7,1%$_{b}$[1]	5,0%$_{b}$	2,4%$_{a,b}$	5,3%[1]
	2009	2,1%$_{a,b,c}$[2]	3,7%$_{c}$	2,9%$_{b,c}$	2,8%[2]
	2014	2,7%$_{b}$[2]	3,2%$_{b}$	2,5%$_{b}$	2,8%[2]
Vereniging voor gepensioneerden	2004	10,3%$_{b}$[1]	30,7%$_{c}$[1]	36,1%$_{c}$[1]	23,5%[1]
	2009	5,6%$_{b}$[2]	18,5%$_{c}$[2]	28,1%$_{d}$[1,2]	15,4%[2]
	2014	3,7%$_{b}$[2]	13,6%$_{c}$[2]	24,7%$_{b}$[2]	12,8%[2]
Sportvereniging	2004	24,2%$_{b}$	13,5%$_{c}$	8,3%$_{c}$	16,7%
	2009	20,7%$_{c}$	19,9%$_{c}$	7,2%$_{d}$	17,0%
	2014	21,8%$_{c}$	15,0%$_{d}$	7,8%$_{e}$	15,7%
Religieuze vereniging	2004	4,7%$_{c}$	4,4%$_{b,c}$	3,4%$_{a,b,c}$	4,3%
	2009	4,1%$_{a}$	3,4%$_{a}$	4,3%$_{a}$	3,9%

	2014	5,5% $_{b}$	4,1% $_{b}$	4,6% $_{b}$	4,8%
Wijk- of buurtcomité	2004	4,2% $_{a}$	1,2% $_{a}^{1}$	3,9% $_{a}$	3,0%
	2009	6,2% $_{a,b}$	5,7% $_{a,b}^{2}$	1,8% $_{a}$	4,9%
	2014	7,3% $_{b}$	4,1% $_{a,b}^{2}$	2,1% $_{a}$	4,8%
3de wereld en mensenrechtenvereniging	2004	6,0% $_{b}^{1}$	4,1% $_{a,b}$	1,0% $_{a}$	4,2%^{1}
	2009	3,4% $_{a}^{1,2}$	2,3% $_{a}$	1,1% $_{a}$	2,5%^{1,2}
	2014	2,3% $_{a}^{2}$	1,7% $_{a}$	1,4% $_{a}$	1,8%^{2}
Groepering verbonden aan een plaatselijk café	2004	3,4% $_{a}$	2,9% $_{a}$	2,9% $_{a}$	3,1%
	2009	5,4% $_{a}$	2,3% $_{a}$	4,7% $_{a}$	4,2%
	2014	3,2% $_{a}$	2,4% $_{a}$	2,7% $_{a}$	2,8%
Specifieke doelgroepvereniging	2004	1,8% $_{a}$	0,9% $_{a}$	1,0% $_{a}$	1,3%^{1}
	2009	3,4% $_{a}$	3,1% $_{a}$	2,2% $_{a}$	3,0%^{2}
	2014	2,7% $_{b}$	3,2% $_{b}$	1,4% $_{a,b}$	2,5%^{1,2}
Vereniging van vrienden van musea, opera, archief of bib	2004	2,9% $_{a}$	2,3% $_{a}$	1,5% $_{a}$	2,4%
	2014	2,3% $_{a}$	1,5% $_{a}$	0,5% $_{a}$	1,5%
Erfgoedvereniging	2004	4,5% $_{b}$	3,8% $_{b}$	4,9% $_{b}$	4,3%^{1}
	2009	1,9% $_{b,c}$	2,3% $_{b,c}$	4,7% $_{c}$	2,7%^{1,2}
	2014	2,3% $_{b,c}$	2,6% $_{c}$	1,8% $_{b,c}$	2,5%^{2}
3e wereldorganisatie	2009	2,3% $_{a}$	2,0% $_{a}$	0,7% $_{a}$	1,8%
	2014	1,6% $_{a}$	1,5% $_{a}$	1,4% $_{a}$	1,5%
Mensenrechtenvereniging	2009	1,5% $_{a}$	0,3% $_{a}$	1,1% $_{a}$	1,0%
	2014	0,8% $_{a}$	0,6% $_{a}$	0,0%	0,5%
gemeentelijke cultuur-, sport- of jeugdraad	2009	4,5% $_{a}^{1}$	3,7% $_{a,b}^{1}$	2,2% $_{a,b}$	3,6%^{1}
	2014	1,9% $_{a}^{2}$	1,3% $_{a}^{2}$	1,8% $_{a}$	1,7%^{2}
sociaal-culturele vereniging	2009	5,8% $_{b}$	4,0% $_{a,b}$	4,3% $_{a,b}$	4,8%
	2014	6,0% $_{b}$	6,9% $_{b}$	5,3% $_{a,b}$	6,1%
politieke vereniging	2009	4,7% $_{b}^{1}$	3,4% $_{b}$	2,2% $_{a,b}$	3,6%
	2014	2,4% $_{a}^{2}$	2,2% $_{a}$	2,5% $_{a}$	2,4%

Bron: PaS 2004-2009-2014

Elke subscript-letter geeft een subset van afnamejaren aan waarvan de kolompercentages niet significant van elkaar verschillen op <0,05.
Elke subscript-letter geeft een subset van leeftijdsgroepen aan waarvan de rijpercentages niet significant van elkaar verschillen op <0,05.

11 Drempels voor participatie

Zoals we hierboven zagen zijn er heel wat mensen (niet enkel ouderen) die niet of nauwelijks participeren aan bepaalde vormen van cultuur of media. De redenen waarom mensen wel of niet deelnemen zijn complex en afhankelijk van situatie tot situatie. Scherger (2009) stelde daarentegen vast dat in het algemeen plezier, relaxatie en speciale gelegenheden de meest voorkomende motieven zijn om te participeren. Concrete obstakels zoals transport, de kost of de lokale infrastructuur kwamen naar voor als drempels om te participeren (Scherger, 2009). Keaney en Oskala (2007) stellen dat ouderen in de UK om diezelfde redenen participeren aan de kunsten, net als alle andere leeftijdsgroepen; plezier, genot, interesse in het evenement of de artiest en sociale interactie. Edelmann (2006) kwam in Nederland tot ongeveer dezelfde bevindingen. Hij splitste de motivaties echter op naar de verschillende cultuurproducten. Ontspanning en interesse waren bij elke activiteit de meest voorkomende motieven. Bij film, musea, bezienswaardigheden en muziek kwam het esthetisch motief op de derde plaats. Bij theater was het ontmoeten van vrienden een belangrijk motief (ook voor muziek). Tenslotte kwam bij musea ook het educatieve aspect naar boven als motief.

In de Verenigde Staten vonden Swanson et al. (2007) daarentegen andere motieven bij ouderen dan bij jongeren voor het bijwonen van liveoptredens. Vooral motieven van esthetische waarde, dingen bijleren en het participeren als recreatie stegen met de leeftijd. Vanaf de leeftijd van 50 jaar was ook het motief van zelfvertrouwen significant.

Drempels om te participeren zijn dan weer erg verschillend tussen de verschillende leeftijdsgroepen. Tijdsgebrek werd vaak als drempel aangehaald bij jongere leeftijdsgroepen. Bij ouderen daarentegen werd dit veel minder als drempel vernoemd. Bij oudere burgers bleek de afstand tot het evenement namelijk een belangrijke drempel. Ouderen vanaf 65 jaar gaven bovendien aan dat ze vaker zouden participeren aan bepaalde cultuurvormen indien ze op meer gezelschap konden rekenen of de locaties beter bereikbaar zouden zijn met het openbaar vervoer. Ouderen vanaf 75 jaar duiden dan weer de toegankelijkheid van het evenement aan als belangrijke factor. Ook gezondheid speelt bij deze groep een niet te overziene rol (Keaney & Oskala, 2007). In tegenstelling tot Keaney en Oskala vond Edelmann (2006) bij Nederlandse ouderen dat tijd wel een drempel vormde voor participatie en dit voor alle bestudeerde cultuurproducten. Naast tijd was het kijken van programma's/films op TV, het luisteren van muziek via de radio en geldgebrek een vaak voorkomende drempel bij ouderen, vooral voor theater, cinema en muziekvoorstellingen. Opvallend is dat bereikbaarheid en fysieke beperkingen een grote drempel worden vanaf de leeftijd van 75 jaar. Een belangrijke reden voor sommige ouderen om niet over te gaan tot participatie in sommige media, zoals in het geval van ICT-technologieën, heeft echter niet noodzakelijk te maken met fysieke beperkingen of een gebrek aan kennis, maar een ontbreken aan relevantie van het medium om de participatievorm in hun leven (Selwyn, Gorard, Furlong, & Madden, 2003). Op basis van de participatiesurvey van 2014 kunnen we eveneens de participatiedrempels voor ouderen in Vlaanderen in kaart brengen. Hieronder beschrijven we deze drempels voor internetgebruik en voor cultuurparticipatie.

11.1 Drempels in internetgebruik

Onder de ouderen stelden we grote leeftijdsverschillen vast in internetgebruik. Dit maakt het interessant om ook de gerapporteerde drempels voor het internetgebruik te bekijken bij deze

leeftijdsgroepen. De redenen waarom de ouderen het internet niet raadplegen geven immers meer inzicht in de gebruikscijfers. Aan de niet-gebruikers werd gevraagd minimum twee en maximum drie redenen aan te geven waarom ze internet niet gebruiken (zie tabel 14).

Voor de 55-plussers in het algemeen is het idee dat men te oud is om nog te beginnen met het internet de meest genoemde drempel. Ruim de helft van de ouderen die geen internet gebruiken geeft aan dat hij/zij zich er te oud voor voelt. Daarnaast worden ook de complexiteit ("het gebruik van het internet is te ingewikkeld") en de interessedrempel ("het aanbod interesseert me niet") door ruim een derde van de niet-gebruikende ouderen vermeld. Tenslotte geeft respectievelijk 24% en 23% van de niet-gebruikers aan dat men niet weet wat te doen met het internet en het internet niet nuttig vindt. De vijf andere voorgelegde drempels worden merkelijk minder vermeld. Dit koppelt terug naar onderzoek van

Wanneer we de leeftijdsgroepen onderling vergelijken in de cijfers van 2014, stellen we een aantal significante leeftijdsverschillen vast. Niet zo verwonderlijk wordt naarmate men ouder wordt vaker vermeld dat men te oud is om nog te beginnen met internet; bij 55- tot 64-jarigen vermeldt 20% deze drempel, bij 75-plussers is dit maar liefst 68%. Aangezien men maar maximum drie drempels mocht aanduiden, betekent dit tevens dat een aantal drempels minder worden vermeld naarmate men ouder wordt. Dit is het geval voor de interessedrempel ("het aanbod interesseert me niet"), de tijdsdrempel ("ik heb er geen tijd voor") en de financiële drempel ("ik vind een internetaansluiting of computer te duur").

Tabel 14. Drempels internetgebruik per leeftijdsgroep in 2014 (enkel niet-participanten)

	55-64	65-74	75-86	Totaal 55-plussers
Ik ben te oud om nog te beginnen met internet	20,4% $_a$	45,2% $_b$	68,0% $_c$	50,4%
Het gebruik van het internet is te ingewikkeld	40,7% $_a$	37,5% $_a$	38,8% $_a$	38,8%
Het aanbod op internet interesseert me niet	44,4% $_a$	43,8% $_a$	28,8% $_b$	36,8%
Ik weet niet wat ik met het internet kan doen	23,5% $_a$	20,2% $_a$	26,0% $_a$	23,7%
Ik vind internet niet nuttig	21,6% $_a$	25,1% $_a$	22,6% $_a$	23,1%
Ik ben bang om fouten te maken	12,9% $_a$	10,6% $_a$	10,1% $_a$	10,9%
Ik heb er geen tijd voor	23,5% $_a$	7,7% $_b$	3,3% $_b$	9,2%
Ik vind een internetaansluiting of computer te duur	14,8% $_a$	9,6% $_a$	2,7% $_b$	7,5%
Ik vind internet gevaarlijk (virussen, privacy, ...)	8,0% $_a$	8,2% $_a$	6,2% $_a$	7,2%
Fysieke hindernissen (rugklachten, beperkt zicht, …)	6,8% $_a$	8,2% $_a$	6,2% $_a$	6,9%
N	**162**	**208**	**337**	**707**

Bron: PaS 2014

Elke subscript-letter geeft een subset van leeftijdscategorieën aan waarvan de kolompercentages niet significant van elkaar verschillen op <0,05.

11.2 Drempels in kunsten en erfgoed

Ook de respondenten die de voorbije zes maanden geen concert, museum of tentoonstelling, podiumkunsten hadden bijgewoond, kregen een lijst voorgelegd met mogelijke redenen voor het niet bezoeken van deze activiteiten. Hen werd eveneens gevraagd minimum 2 en maximum 3 antwoorden te kiezen.

Concerten

In tabel 15 worden de aangegeven drempels voor concerten per leeftijdsgroep weergegeven. Waarom Vlamingen geen concerten bezoeken verschilt duidelijk naar leeftijdscategorie. Met 55% is 'Ik blijf liever thuis' de vaakst voorkomende drempel bij 75-plussers. Bij de jongste leeftijdsgroep geeft slechts 21% deze drempel aan. Het aanduiden van 'Ik blijf liever thuis' als drempel stijgt bij elke oudere leeftijdsgroep. De drie oudste leeftijdsgroepen verschillen hierbij tevens significant van de jongere groepen. De 55- tot 64-jarigen en 65- tot 74-jarigen kozen met respectievelijk 39% en 50% het vaakst voor de drempel 'Het interesseert me gewoon niet'. Bij beide leeftijdsgroepen vormen het dus zeer belangrijke drempels, maar 65- tot 74-jarigen duiden deze drempel significant meer aan dan de 55- tot 64-jarigen Bij de oudste groep zakt deze drempel vervolgens terug naar het niveau van de 55- tot 64-jarigen.

Tabel 15. Drempels bezoek concerten per leeftijdsgroep in 2014 (enkel niet-participanten)

	15-34	35-54	55-64	65-74	75-86	Totaal 55-plussers
Ik blijf liever thuis	21%$_{a}$	26,3%$_{b}$	38,7%$_{c}$	47,4%$_{d}$	55,4%$_{e}$	46,4%
Het interesseert me gewoon niet	28,9%$_{a}$	30,9%$_{a}$	39,3%$_{b}$	49,6%$_{c}$	39,6%$_{b}$	42,4%
Het aanbod interesseert me niet	27,8%$_{a}$	25,7%$_{a}$	30,4%$_{a}$	29,4%$_{a}$	25,9%$_{a}$	28,8%
Een gezondheidsprobleem of handicap hindert mij	2,4%$_{a}$	6,3%$_{b}$	8,8%$_{b}$	15,2%$_{c}$	26,1%$_{d}$	16,3%
Er is niemand die me kan vergezellen	6,9%$_{a}$	5,9%$_{a}$	12,3%$_{b}$	14,7%$_{b,c}$	17,5%$_{c}$	14,8%
Ik heb er geen tijd voor	35,7%$_{a}$	41,1%$_{b}$	23,8%$_{c}$	9,1%$_{d}$	4,7%$_{e}$	13,6%
De toegangskaarten zijn te duur	30,8%$_{a}$	25,4%$_{b}$	17,7%$_{c}$	11,9%$_{d}$	8,9%$_{d}$	13,2%
Aanbod in mijn streek is te klein	11%$_{a,b}$	13%$_{b}$	11,9%$_{a,b}$	9,7%$_{a,b}$	7,8%$_{a}$	9,8%
De plaats is meestal niet gemakkelijk bereikbaar	10%$_{a}$	5,3%$_{b}$	6,6%$_{b,c}$	6,6%$_{a,b,c}$	9,2%$_{a,c}$	7,7%
Ik voel me er niet op mijn gemak	7,1%$_{a}$	6,4%$_{a}$	6,6%$_{a}$	6,9%$_{a}$	6,7%$_{a}$	6,7%
Ik heb er te weinig informatie over	6,8%$_{a}$	7,2%$_{a}$	7,4%$_{a}$	6,4%$_{a,b}$	3,3%$_{b}$	5,8%
De uren passen mij slecht	12,8%$_{a}$	14%$_{a}$	8,2%$_{b}$	3,6%$_{c}$	4,2%$_{c}$	5,5%
Er is een gebrek aan openbaar vervoer	4,5%$_{a}$	2%$_{b}$	2,7%$_{a,b}$	3,9%$_{a,b}$	5%$_{a}$	3,7%
De plaats is meestal niet in een veilige buurt	1,8%$_{a}$	0,6%$_{b}$	0,6%$_{a,b}$	1,4%$_{a,b}$	0,6%$_{a,b}$	0,8%
Moeilijk kinderoppas te vinden	10,5%$_{a}$	11%$_{a}$	0,4%$_{b}$	0%$_{b}$	0,3%$_{b}$	0,2%
Ik mag niet van mijn ouders	6,8%$_{a}$	0,1%$_{b}$	0%$_{b}$	0%$_{b}$	0%$_{b}$	0,0%
N	**792**	**997**	**487**	**361**	**373**	**1222**

Bron: PaS 2014

Elke subscript-letter geeft een subset van leeftijdscategorieën aan waarvan de kolompercentages niet significant van elkaar verschillen op <0,05.

De tijdsdrempels ('ik heb er geen tijd voor' en 'de uren passen me slecht') worden vaker aangeduid door personen op de actieve leeftijd. Naar de pensioensleeftijd toe (55- tot 64-jarigen), dalen deze drempels sterk en in de post-actieve leeftijd blijkt deze drempel nog weinig een issue.

'Een gezondheidsprobleem of handicap hindert mij' als drempel stijgt daarentegen aanzienlijk over de leeftijdsgroepen, en komt vooral vaak voor op oudere leeftijd. De verschillen tussen de drie oudere leeftijdsgroepen zijn hier dan ook groot. Een vierde van de 75-plussers geeft dit aan als reden om niet te participeren. Vooral voor de oudste ouderen beperken gezondheidsproblemen dus de participatie.

Dit komt eveneens naar boven in onze resultaten waarbij het voor 75-plussers de derde meest voorkomende drempel is om te participeren aan concerten.

Wanneer we kijken naar het gezelschap zien we dat er binnen de groep van ouderen een significant verschil bestaat tussen de ouderen en de twee jongste groepen. De oudste ouderen, die reeds vaker partner en vrienden verloren hebben, geven vaker aan dat ze niemand hebben om hen te vergezellen naar een concert.

Musea en tentoonstellingen

De leeftijdsgebonden tendensen voor de drempels voor musea en tentoonstelling zijn over het algemeen gelijklopend met de drempels voor concerten(zie tabel 16). Enkele verschillen vallen wel op. Voor de jongste leeftijdsgroep zijn de interessedrempels ('Het interesseert me gewoon niet' en 'Het aanbod interesseert me niet') de vaakst voorkomende drempels voor musea en tentoonstellingen. De oudste leeftijdsgroep duidt de drempel 'Het aanbod interesseert me niet' opmerkelijk minder aan. Toch worden de interessedrempels over de verschillende groepen vaker aangeduid bij musea en tentoonstellingen dan het geval was bij concerten.

De prijs van de toegangskaarten wordt voor musea en tentoonstellingen over de verschillende leeftijdsgroepen veel minder aangeduid als drempel dan bij concerten. Een concert is dan ook doorgaans duurder dan een bezoek aan een museum of tentoonstelling en dit zien we terugkomen in de drempels. Oudere leeftijdsgroepen geven nog minder dan personen in de middelste leeftijdsgroepen aan dat de kostprijs een drempel vormt. Het verschil blijft evenwel klein, veel groter zijn de verschillen op vlak van gezondheid. Oudere leeftijdsgroepen geven bovendien meer dan bij concerten aan dat een gezondheidsprobleem of handicap hen verhindert een museum of tentoonstelling te bezoeken. Deze drempel stijgt over iedere leeftijdsgroep significant. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat bezoekers van musea grotere problemen ervaren waanneer zij moeilijkheden hebben op vlak van mobiliteit, in vergelijking met een sedentaire activiteit als zittend een concert bijwonen.

Hoewel er bij musea en tentoonstellingen over het algemeen vaker wordt aangegeven dat men geen tijd heeft voor een bezoek dan bij concerten, wordt de drempel 'De uren passen mij slecht' minder vaak aangeduid voor musea en tentoonstellingen. We zien eveneens dat het benoemen van deze tijdsdrempels net als bij de concerten vanaf de leeftijd van 55 jaar daalt.

Voor de 55- tot 64-jarigen kwam de drempel 'Ik blijf liever thuis' bij concerten op de tweede plaats. Voor musea en tentoonstellingen is echter 'Het aanbod interesseert me niet' het tweede vaakst voorkomende antwoord, na 'Het interesseert me gewoon niet'. De 'Ik blijf liever thuis'-drempel stijgt net als bij concerten over alle leeftijdsgroepen. De twee oudste groepen geven significant vaker aan dat ze een gebrek aan openbaar vervoer als drempel ervaren. De 75-plussers verschillen eveneens significant van de andere groepen voor de bereikbaarheidsdrempel.

Tabel 16. Drempels bezoek musea en tentoonstellingen per leeftijdsgroep in 2014 (enkel niet-participanten)

	15-34	35-54	55-64	65-74	75-86	Totaal 55-plussers
Het interesseert me gewoon niet	54,5%$_a$	44,6%$_b$	45,3%$_{b,c}$	52%$_{a,c}$	41,9%$_b$	46,1%
Ik blijf liever thuis	21,1%$_a$	25,6%$_b$	32,7%$_c$	44,7%$_d$	55,2%$_e$	43,4%
Het aanbod interesseert me niet	46,5%$_a$	36,7%$_b$	37,9%$_b$	30,6%$_c$	26,3%$_c$	31,8%
Een gezondheidsprobleem of handicap hindert mij	1,1%$_a$	6%$_b$	11,1%$_c$	23,9%$_d$	38,6%$_e$	24,1%
Ik heb er geen tijd voor	39,6%$_a$	41,3%$_a$	29,2%$_b$	12,7%$_c$	5,6%$_d$	16,6%
Er is niemand die me kan vergezellen	7,4%$_{a,b}$	7,4%$_b$	11,6%$_c$	11,5%$_c$	10,9%$_{a,c}$	11,8%
Aanbod in mijn streek is te klein	12,5%$_a$	12,3%$_a$	11,6%$_a$	6,9%$_b$	8,8%$_{a,b}$	9,2%
Ik heb er te weinig informatie over	14,3%$_{a,b}$	16,2%$_b$	11,6%$_a$	10%$_a$	3,2%$_c$	8,3%
De toegangskaarten zijn te duur	8,3%$_a$	9,8%$_a$	11,1%$_a$	4,2%$_b$	4,4%$_b$	6,8%
De plaats is meestal niet gemakkelijk bereikbaar	2,2%$_a$	3,6%$_{a,b}$	3,6%$_{a,b}$	5,4%$_{b,c}$	6,8%$_c$	5,3%
Ik voel me er niet op mijn gemak	3,5%$_{a,b}$	3,2%$_b$	3,4%$_{a,b}$	3,9%$_{a,b}$	5,9%$_a$	4,4%
De uren passen mij slecht	6,5%$_a$	8,6%$_a$	6,8%$_a$	2,7%$_b$	2,1%$_b$	4,0%
Er is een gebrek aan openbaar vervoer	0,4%$_a$	0,7%$_a$	1,4%$_{a,b}$	3,6%$_{b,c}$	3,8%$_c$	2,8%
De plaats is meestal niet in een veilige buurt	0,1%$_a$	0,2%$_a$	0,7%$_a$	0,3%$_a$	0%$_a$	0,4%
Moeilijk kinderoppas te vinden	5,8%$_a$	5%$_a$	0,5%$_b$	0,3%$_b$	0%$_c$	0,2%
N	***712***	***880***	***414***	***331***	***353***	***1097***

Bron: PaS 2014

Elke subscript-letter geeft een subset van leeftijdscategorieën aan waarvan de kolompercentages niet significant van elkaar verschillen op <0,05.

Podiumkunsten

Ook de drempels voor podiumkunsten lopen over de leeftijdsgroepen vrij gelijk met de drempels voor concerten en musea (zie tabel 17). Ook hier stijgt de drempel 'Ik blijf liever thuis' lineair over de leeftijdsgroepen. Dit is eveneens het geval bij de gezondheidsdrempel, waarbij deze significant toeneemt over de verschillende groepen. De prijs van de toegangskaartjes wordt verder beduidend minder aangeduid als drempel door de twee oudste leeftijdsgroepen in vergelijking met de twee jongste groepen. Ook hier zien we dat deze drempel bij podiumkunsten minder meespeelt dan bij concerten. De gezelschapsdrempel stijgt over de leeftijdsgroepen. Toch werd deze drempel iets minder aangeduid bij podiumkunsten door de oudere groepen dan bij concerten.

Opnieuw, net als bij de concerten en musea, komt de drempel 'Ik heb er geen tijd voor' het vaakst voor bij de jongste twee groepen. De oudere groepen verschillen significant van de jongste en onderling. 'De uren passen me slecht' werd ook hier door de oudste twee leeftijdsgroepen veel minder aangeduid.

In tegenstelling tot concerten en musea valt er bij podiumkunsten een verschil op tussen enkele leeftijdsgroepen wat betreft de drempel 'Aanbod in mijn streek is te klein'. De oudste leeftijdsgroep verschilt significant van de drie jongste leeftijdsgroepen. Een informatiedrempel lijkt bij podiumkunsten vooral te bestaan voor de jongste leeftijdsgroep, deze groep duidde de drempel significant vaker aan. De twee oudste leeftijdsgroepen duidden deze dan weer significant minder aan.

De algemene interessedrempel 'Het interesseert me gewoon niet' wordt door alle leeftijdsgroepen vaak aangeduid.

Tabel 17. Drempels bezoek podiumkunsten per leeftijdsgroep in 2014 (enkel niet-participanten)

	15-34	35-54	55-64	65-74	75-86	Totaal 55-plussers
Ik blijf liever thuis	24,0%$_a$	28,3%$_b$	38,3%$_c$	50,3%$_d$	59,8%$_e$	48,9%
Het interesseert me gewoon niet	40,5%$_a$	35,3%$_b$	39,2%$_{a,b}$	47,7%$_c$	40,1%$_{a,b}$	41,8%
Het aanbod interesseert me niet	35,0%$_a$	28,1%$_b$	31,9%$_{a,b}$	31%$_{a,b}$	22,1%$_c$	28,3%
Een gezondheidsprobleem of handicap hindert mij	1,0%$_a$	5,9%$_b$	10,3%$_c$	18,3%$_d$	36,0%$_e$	21,4%
Ik heb er geen tijd voor	41,3%$_a$	45,8%a	31,4%b	16,6%c	6,5%d	18,7%
Er is niemand die me kan vergezellen	6,6%$_a$	6,8%$_a$	7,6%$_{a,b}$	11,2%$_{b,c}$	13,4%$_c$	10,9%
Aanbod in mijn streek is te klein	14,6%$_a$	13,6%$_{a,b}$	15,2%$_a$	9,7%$_{b,c}$	6,5%$_c$	10,6%
De toegangskaarten zijn te duur	16,4%$_a$	14,8%$_{a,b}$	11,2%$_{b,c}$	8,3%$_{c,d}$	4,8%$_d$	8,2%
Ik heb er te weinig informatie over	17,5%$_a$	12,2%$_b$	10,1%$_b$	4,6%$_c$	3,8%$_c$	6,3%
De uren passen mij slecht	11,0%$_{a,b}$	13,1%$_b$	8,3%$_{a,c}$	5,2%$_c$	5,1%$_c$	6,3%
De plaats is meestal niet gemakkelijk bereikbaar	2,3%$_a$	2,5%$_a$	4,1%$_{a,b}$	3,4%$_a$	7,3%$_b$	5,0%
Er is een gebrek aan openbaar vervoer	1,0%$_a$	1,2%$_a$	2,8%$_b$	5,7%$_c$	3,8%$_{b,c}$	4,0%
Ik voel me er niet op mijn gemak	2,3%$_a$	3,1%$_{a,b}$	2,1%$_a$	3,2%$_{a,b}$	4,6%$_b$	3,2%
De plaats is meestal niet in een veilige buurt	0,1%$_a$	0,1%$_a$	0,7%$_{a,b}$	0,9%$_b$	1,3%$_b$	1,0%
Moeilijk kinderoppas te vinden	6,8%$_a$	7,6%$_a$	0,5%$_b$	0,0%$_b$	0,0%$_b$	0,1%
N	**821**	**999**	**436**	**349**	**385**	**1168**

Bron: PaS 2014
Elke subscript-letter geeft een subset van leeftijdscategorieën aan waarvan de kolompercentages niet significant van elkaar verschillen op <0,05.

Conclusie

Over het algemeen zijn de drempels voor de verschillende culturele praktijken vrij gelijklopend. Sommige van deze drempels kunnen verklaard worden door de levensfases waarin de leeftijdsgroepen zich bevinden. Zo zien we dat tijdsdrempels vaker voorkomen bij de jongere groepen, deze groepen bevinden zich in de drukste levensfases. Ook de drempel voor het vinden van een kinderoppas wordt zo goed als uitsluitend aangeduid door de twee jongste groepen. De gezondheidsdrempel wordt dan weer veel vaker aangeduid door oudere leeftijdsgroepen, net als de gezelschapsdrempel. De twee interesse drempels worden bij iedere cultuuruiting redelijk vaak aangeduid over de verschillende groepen. Toch valt het op dat bij concerten deze net wat minder worden aangeduid. Dit zou verklaard kunnen worden door de meer populaire inslag van concerten en muziek in het algemeen.

Opvallend is dat concerten en podiumkunsten een groter aantal mensen hebben dat de uren als drempel aanduiden. Voor musea en tentoonstellingen is dit veel minder het geval. Concerten en podiumkunsten spelen zich vooral 's avonds af, terwijl musea en tentoonstellingen vooral overdag bezocht kunnen worden. Dit kan een invloed hebben op deze participatie.

Ook tussen de drie oudere groepen bestaan grote verschillen in drempels. Zowel tussen de groep van

55- tot 64-jarigen en 65- tot 74-jarigen, als tussen 65- tot 74-jarigen en 75-plussers zijn er vaak grote verschillen. Bij enkele drempels stijgt de vermelding over de leeftijdsgroepen significant, zoals 'Ik blijf liever thuis' of de gezondheidsdrempel. In andere gevallen daalt het aantal over de leeftijdsgroepen significant, zoals 'Ik heb er geen tijd voor'.

11.3 Drempels bij bibliotheekbezoek

Inzake bibliotheekbezoek verschillen de drempels eveneens aanzienlijk over de leeftijdsgroepen (zie tabel 18). Meest aangehaalde reden om niet (meer) naar de bibliotheek te gaan is het gegeven dat men minder leest dan vroeger. Ook door jongere leeftijdsgroepen wordt deze reden vaak aangehaald. Enkel de groep van 75-plussers onderscheidt zich hier significant van de 35- tot 54-jarigen. Bij de 75-plussers geeft meer dan de helft van de niet bibliotheekbezoekers dit aan als reden. Ruim een kwart van de 55- tot 64-jarigen geven aan dat men nu veel vaker boeken of cd's koopt dan ze te ontlenen en eveneens een kwart geeft aan er geen tijd meer voor te hebben. Ook hier onderscheiden de oudere leeftijdsgroepen zich niet zo sterk van de jongere. Wel melden ze significant minder redenen die verwijzen naar online mogelijkheden. Ook binnen de groep van 55-plussers stellen we hier significante verschillen vast. Zo geeft van de 55- tot 64-jarigen 24,5% aan dat ze niet meer naar de bibliotheek gaan omdat ze alle informatie vinden op het internet, bij de 75-plussers geeft slechts 6% dit aan als reden.

Tabel 18. Drempels bibliotheekbezoek (enkel niet-participanten)

	15-34	**35-54**	**55-64**	**65-74**	**75-86**	**totaal 55-plussers**
Ik lees gewoon veel minder dan vroeger.	42,3% $_{a,b}$	41,5% $_{b}$	44,8% $_{a,b}$	43,8% $_{a,b}$	54,8% $_{a}$	47,2%
Ik koop nu veel vaker boeken of cd s	22,3% $_{a}$	29,5% $_{a}$	31,2% $_{a}$	25,5% $_{a}$	19,1% $_{a}$	26,4%
Ik heb er geen tijd meer voor	31,6% $_{a,b}$	36,3% $_{b}$	31,3% $_{a,b,c}$	23,0% $_{a,c}$	19,7% $_{c}$	26,0%
Ik vind nu alle informatie die ik nodig heb op het internet	50,0% $_{a}$	34,7% $_{b}$	24,5% $_{c}$	17,0% $_{c}$	6,4% $_{d}$	17,6%
Ik ging naar de bibliotheek voor mijn kinderen, maar die zijn nu te oud.	0,4% $_{a}$	7,2% $_{b}$	16,0% $_{c}$	7,2% $_{b,c}$	10,2% $_{b,c}$	12,1%
Het aanbod van mijn plaatselijke bibliotheek spreekt mij niet aan	4,4% $_{a}$	4,9% $_{a}$	7,8% $_{a}$	7,2% $_{a}$	5,7% $_{a}$	7,1%
Sinds ik muziek en films via internet kan streamen of downloaden, ontleen ik geen cd's en dvd's meer.	23,9% $_{a}$	8,7% $_{b}$	5,6% $_{b,c}$	2,6% $_{b,c}$	1,3% $_{c}$	3,6%
Sinds de komst van digitale boeken (e-book), ontleen ik geen papieren boeken meer.	7,3% $_{a}$	6,2% $_{a,b}$	3,7% $_{a,b}$	3,3% $_{a,b}$	1,3% $_{b}$	2,9%
Ik maakte vroeger gebruik van de computers in de bib, maar heb nu mijn eigen computer	8,0% $_{a}$	2,7% $_{b}$	1,9% $_{b}$	2,0% $_{a,b}$	0,6% $_{b}$	1,6%
Het lidgeld is te duur	0,9% $_{a}$	1,0% $_{a}$	1,9% $_{a}$	1,3% $_{a}$	0,6% $_{a}$	1,4%
Andere	11,3% $_{a}$	13,1% $_{a}$	14,5% $_{a,b}$	22,9% $_{b,c}$	**33,1%** $_{c}$	21,8%
N	***548***	***597***	***268***	***152***	***157***	***577***

Bron: PaS 2014
Elke subscript-letter geeft een subset van leeftijdscategorieën aan waarvan de kolompercentages niet significant van elkaar verschillen op <0,05.

Opvallend is dat het aandeel niet-bibliotheekbezoekers dat zelf een andere drempel opgeeft merkelijk hoger ligt bij de twee oudste leeftijdsgroep. Drempels die 65-plussers extra vermelden hebben vooral te maken met beperkte mobiliteit, gezondheidsproblemen, beschikbaarheid van boeken in huis via kinderen en familie en het wegvallen van een partner.

12 Vrijetijdsstijlen bij ouderen

In voorgaande hoofdstukken, rapporteerden we de participatiecijfers apart per discipline en deelden we de cijfers daarnaast nog verder op naar subdiscipline. We weten uit onderzoek bij de gehele populatie dat verschillende participatievormen vaak in combinatie voorkomen. Op basis van analyses op de totale bevolking in de participatiesurvey werd reeds duidelijk dat de onderscheiden vormen van participatie in het verenigingsleven, sport en cultuur niet los van elkaar kunnen worden beschouwd (Smits, Lievens & Scheerder, 2015). Op basis van hun analyses vonden Smits et al. een grote overlap in participatiedomeinen, hoewel niet iedereen de onderscheiden participatievormen op dezelfde manier combineert.

Nimrod en Adoni (2006) voerden reeds een gelijkaardige oefening uit bij recent gepensioneerden. Op basis van hun onderzoek bij mannelijke en vrouwelijke joodse ouderen van 50 tot 85 jaar die in de voorgaande vijf jaar op pensioen gingen, vonden zij 4 vrijetijdsclusters.

- '*company seekers'* (21%): een relatief actieve groep waarvan de activiteiten vooral informeel van aard waren en waarvoor weinig specifieke vaardigheden nodig waren. Voorbeelden van activiteiten die zij vaak stelden waren bv. vrienden ontmoeten en onafhankelijke activiteiten thuis;
- '*media consumers'* (34%): een groep die gekenmerkt werd door haar zware gebruik van massa media (radio, tv, kranten en magazines) en een gemiddelde of lager dan gemiddelde participatie had in andere activiteiten;
- '*culture enthousiasts'* (29%): zij combineren een hoge frequentie in zowel hoge als populaire cultuur en 'verrijkende' activiteiten (bv. studeren, religie), met een lage participatie aan massamedia-, vrienden- en computer-gerelateerde activiteiten;
- '*sophisticated choosers'* (16%): zij vertonen een hoge participatie aan hoge cultuur en een hoge mate van computeractiviteiten (bv. internet en gaming), op andere activiteiten scoren ze gemiddeld.

De twee laatste, relatief actieve, groepen vertoonden volgens deze studie eveneens een significant hogere mate van welbevinden in zowel de vrijetijd als in hun leven in het algemeen (Nimrod & Adoni, 2006). De studie van Nimrod en Adoni focust evenwel op een zeer specifieke groep van recent gepensioneerden. In het beschrijvende deel van onze studie bleek reeds dat ouderen onderling sterk verschillen in hun participatiegedrag en dat de jongste groepen (over het algemeen recent gepensioneerden) vaak nog meer gelijkenissen vertonen met personen die zich in de actieve beroepsleeftijd bevinden. We repliceren hieronder daarom de studie van Nimrod en Adoni op de ruimere groep van ouderen.

12.1 Beschrijving vrijetijdsstijlen

In onze zoektocht naar vrijetijdsstijlen of participatieprofielen bij ouderen betrokken we een ganse waaier van vrijetijdsactiviteiten, waarbij we zowel de meer informele vrijetijdsactiviteiten als de meer formele en gestructureerde vormen van vrijetijdsbesteding, zowel inhuizige als uithuizige participatie

en vrijetijdsbesteding, zowel actieve als meer passieve vormen van vrijetijdsbesteding in beschouwing namen) en dit binnen verschillende participatiedomeinen (sport, cultuur en media). In tabel 19 geven we een overzicht van de indicatoren die we mee opnamen in de analyses.

Tabel 19. Indicatoren opgenomen in latente klasse analyse

Participatiedomeinen	Operationalisering
Informele vrijetijdsactiviteiten	
Gezinsgeoriënteerde vrijetijdsbesteding	Vier categorieën obv kwartielen op schaal
Vrijetijdsbesteding gericht op goede leven	Vier categorieën obv kwartielen op schaal
Niets doen in vrije tijd	Vier categorieën obv kwartielen op schaal
Vrijetijdsbesteding georiënteerd op cafébezoek	Vier categorieën obv kwartielen op schaal
Sociaal georiënteerde vrijetijdsbesteding	Vier categorieën obv kwartielen op schaal
Mediagebruik	
Kijkt dagelijks naar 'nieuwe' tv-zenders	Ja/neen
Kijkt dagelijks naar VTM en/of regionale zender	ja/neen
Kijkt dagelijks naar publieke omroep (Eén en/of Canvas)	ja/neen
Kijkt dagelijks naar thematische zenders (sport,	ja/neen
Internetgebruik voorbije maand	Niet gedaan voorbije maand/ja, maar niet dagelijks/ja, dagelijks
Sporten voorbije 6 maanden	
Wandelen	Ja/neen
Fietsen	Ja/neen
Andere sporten	Ja/neen
Lidmaatschap/deelname verenigingen	
Culturele verenigingen	Ja/neen
Sociale verenigingen, verenigingen die anderen helpen	Ja/neen
Sportverenigingen	Ja/neen
Verenigingen voor senioren	Ja/neen
Andere verenigingen	Ja/neen
Doet vrijwilligerswerk	Ja/neen
Cultuurparticipatie	
Bezoek Cultuur- of gemeenschapscentrum	Ja/neen
Bibliotheekbezoek	Ja/neen
Lezen van romans of poëziebundels	Geen/ 1 tot 5/ 6 of meer
Bekijken van films thuis	Geen/ 1 tot 5/ 6 of meer
Beoefent amateurkunsten	Ja/neen
Is creatief met bloemen of textiel	Ja/neen
Heeft een kunstzinnige podiumactiviteit bezocht	Ja/neen
Heeft een meer populaire podiumactiviteit bezocht	Ja/neen
Heeft een klassiek concert of festival bezocht	Ja/neen
Heeft een niet klassiek concert of festival bezocht	Ja/neen
Is naar de bioscoop geweest	Ja/neen
Heeft een kunstmuseum bezocht1	Ja/neen
Heeft een ander museum bezocht	Ja/neen
Erfgoedactiviteit	Ja/neen

Om in de onderscheiden vormen van participatie te zoeken naar een structuur, maken we gebruik van latente klassenanalyse (LCA). Deze techniek zoekt, vertrekkende van de participatievariabelen, naar

een zo beperkt mogelijk aantal groepen van mensen die onderling in termen van participatie zo verschillend mogelijk zijn en intern zo homogeen mogelijk. Rekening houdend met de statistische coëfficiënten voor modelfit en de inhoudelijke interpretatie van de clusters, komt het vijf-clustermodel als best passende uit de analyse (zie tabel 27 in bijlage 2). Het is opvallend dat de respondenten qua aantal redelijk gelijkmatig over de verschillende clusters gespreid zijn. De kleinste cluster omvat 14 procent van de respondenten, de grootste 28 procent. Tabel 20 geeft de samenstelling van de clusters weer in termen van de participatievormen die ook werden gebruikt om ze te onderscheiden. Op basis hiervan trachten we de verschillende clusters te typeren en benoemen. We steunen hierbij op twee vergelijkingen. Ten eerste kijken we hoe elke cluster zich tot de andere verhoudt voor een bepaalde vorm van participatie. Ten tweede vergelijken we binnen elke cluster welke vorm van participatie in relatieve zin sterker aanwezig is dan de andere vormen. We gebruiken de meest opvallende vaststellingen als leidraad bij de naamgeving. Elke cluster vertegenwoordigt een bepaald profiel van participatie.

De eerste cluster, ***de niet-participanten,*** omvat 28% van de 55-plussers. Dit is meteen een groep die (nog) zeer weinig participeert aan het publieke leven en die ook binnenshuis weinig activiteiten stelt. Op alle activiteiten, uitgezonderd tv-kijken, behalen zij de laagste participatiegraad. Zowel binnens- als buitenshuis zijn ze nauwelijks cultureel actief (bv. 86% heeft de voorgaande zes maanden geen roman gelezen, slechts 3% heeft een bibliotheek bezocht, …), ze nemen nauwelijks deel aan het verenigingsleven, drie kwart van deze groep gebruikt nooit internet en ook wat betreft sporten en gezins- of sociaal georiënteerde activiteiten is dit de groep die het minst participeert . Deze toch wel omvangrijke groep – ze omvat meer dan een kwart van de 55-plussers – lijkt zo tevens een sociaal-geïsoleerde groep te zijn of worden. 39% van deze groep bevindt zich tevens in het kwadrant dat het hoogst scoort op de schaal die het niets doen en verveling in kaart breng.

De tweede cluster, ***de huismussen,*** omvat 23% van de 55-plussers en blijkt evenmin een zeer actieve groep. Ook dit is een groep die aangeeft niets te doen of zich te vervelen (40% bevindt zich in het hoogste kwadrant op de schaal). Toch blijkt hun vrijetijdsagenda meer gevuld dan de vorige groep. De participatiegraad ligt voor deze groep voor heel wat activiteiten lager dan voor de drie laatste clusters, maar ligt toch merkelijk hoger dan deze van de eerste cluster. Binnen de activiteiten die ze stellen merken we een focus op twee aspecten: tv-kijken en activiteiten georiënteerd op de naaste vrienden- en familiekring. Uitgezonderd het kijken naar de openbare omroep (Eén en Canvas) ligt hun kijkgedrag voor elk van de zendergroepen significant hoger. Op de schalen gezins- en sociaal-georiënteerde vrijetijdsactiviteiten plaatsten een meerderheid zich in de twee hoogste kwadranten. Sporten, culturele activiteiten of deelname aan het verenigingsleven is echter niet aan hen besteed.

Alvorens de derde en vierde cluster te bespreken, maken we eerst een sprongetje naar de vijfde cluster, de ***all-round participanten***. Hoewel de kleinste groep omvat ze toch nog 14% van de 55-plussers in onze databank. Deze groep steekt qua actieve invulling van de vrije tijd ver uit boven de andere groepen. Voor zowat alle voorgelegde activiteiten, zowel op cultureel, sociaal als op sportief vlak, behalen zij de hoogste participatiegraad. Zo beoefent bijvoorbeeld 47% van deze groep een andere sport dan het meer recreatieve wandelen en fietsen, terwijl dit bij de totale populatie van 55-plussers door slechts 21% beoefend wordt. Maar liefst 44% van hen is lid van een culturele vereniging, terwijl dit op de totale populatie slechts 12% bedraagt. Maar liefst 76% van hen heeft het afgelopen half jaar een kunstmuseum bezocht en 72% heeft een kunstzinnige podiumvoorstelling bijgewoond.

De derde cluster, ***cultuurminnende genieters,*** die ongeveer 19% van de ouderenpopulatie omvat,

vertoont meer interesse in culturele activiteiten, maar blijkt deze meer vanuit het thuisfront te consumeren dan de vijfde cluster. Wanneer ze buitenshuis activiteiten stellen zijn deze zeer vaak gericht op uit eten gaan, op reis gaan … of met andere woorden vrijetijdsbesteding gericht op het *goede leven*. Ruim 40% van deze groep bevindt zich namelijk in het hoogste kwadrant qua scores op deze schaal. In het verlengde daarvan is wellicht ook hun erfgoedbezoek te situeren. 61% van hen heeft het voorbije half jaar erfgoed bezocht, het is niet onwaarschijnlijk dat dit gebeurde tijdens een reis of weekendje weg. Na cluster 5 scoort deze groep tevens het hoogst op internetgebruik. Twee derde binnen deze groep gebruikt dagelijks het internet. Op het vlak van het verenigingsleven is het zeer duidelijk dat deze groep zich sterk distantieert van seniorenverenigingen. Het percentage participanten aan dit type van verenigingen ligt ver onder dat van de andere groepen. Maar ook wat betreft de andere vormen van het verenigingsleven ligt de participatiegraad eerder laag. Wel blijkt deze groep meer dan de andere groepen (weliswaar minder dan de vijfde groep) van cultuur te genieten en hieraan te participeren. Ze bezoeken al wel eens een bibliotheek of cultuurcentrum of lezen al wel eens een boek of bekijken een film thuis, en een aanzienlijk deel van hen bezocht ook buitenshuis een culturele activiteit. Veruit het populairst daarbij is het bezoeken van erfgoed: 61% van deze groep bezocht het voorgaande half jaar een erfgoedsite.

De vierde cluster, tenslotte, omvat 18% van de 55-plussers en kunnen we de ***sociaal participanten*** noemen. Zij onderscheiden zich vooral van de anderen door hun sterke oriëntatie op sociale vrijetijdsactiviteiten. Daarnaast kennen ze tevens een hoge participatiegraad in het verenigingsleven. Opvallend is vooral hun sterke deelname aan seniorenverenigingen. Maar liefst 28% van hen is lid van een dergelijke vereniging.

Tabel 20. Vrijetijdsbesteding en deelname aan cultuurparticipatie voor de vijf onderscheiden clusters

	Cluster1 – niet-participanten	Cluster2 - focus op gezin en vrienden	Cluster3 – cultuur-minnende genieters	Cluster4 - sociaal participanten	Cluster5 – allround participanten
Clusteromvang	*27,63%*	*22,98%*	*18,17%*	*17,55%*	*13,66%*
Vrijetijdsbesteding					
Gezinsgeoriënteerde vrijetijdsbesteding					
- Eerste kwartiel (helemaal niet georiënteerd op gezin)	41,35	20,62	19,54	15,22	18,56
- Tweede kwartiel	28,87	24,58	24,07	21,63	23,57
- Derde kwartiel	18,57	26,98	27,3	28,32	27,57
- Vierde kwartiel (sterk georiënteerd op gezin)	11,21	27,82	29,09	34,83	30,29
Vrijetijdsbesteding gericht op goede leven					
- Eerste kwartiel	59,29	14,68	7,93	17,69	5,67
- Tweede kwartiel	29,1	26,38	19,75	28,41	16,54
- Derde kwartiel	9,3	30,86	32	29,73	31,41
- Vierde kwartiel	2,31	28,07	40,32	24,17	46,38
Niets doen in vrije tijd					
- Eerste kwartiel	10,29	9,3	32,09	43,56	48,27
- Tweede kwartiel	19,99	19	30,55	30,94	30,37
- Derde kwartiel	30,83	30,82	23,09	17,45	15,17
- Vierde kwartiel	38,89	40,88	14,27	8,05	6,2
Vrijetijdsbesteding georiënteerd op cafébezoek					
- Eerste kwartiel	35,09	23,62	20,33	22,28	16,02
- Tweede kwartiel	27,71	24,98	23,63	24,47	21,37
- Derde kwartiel	21,45	25,91	26,93	26,35	27,95
- Vierde kwartiel	15,75	25,49	29,11	26,91	34,66
Sociaal georiënteerde vrijetijdsbesteding					
- Eerste kwartiel	39,33	15,81	31,38	13,17	18,73
- Tweede kwartiel	28,97	22,15	28,11	20,36	23,8
- Derde kwartiel	19,54	28,41	23,06	28,82	27,7
- Vierde kwartiel	12,16	33,63	17,46	37,65	29,76
Mediagebruik					
Kijkt dagelijks naar 'nieuwe' tv-zenders	16,06	35,44	6,37	14,93	6,66
Kijkt dagelijks naar VTM en/of regionale zender	57,06	73,97	25,3	50,19	20,79
Kijkt dagelijks naar publieke omroep (Eén en/of Canvas)	67,29	78,37	65,09	80,34	70,24
Kijkt dagelijks naar thematische zenders (sport,	4,82	15,77	4,66	11,86	6,04
Internetgebruik					
- nooit	75,38	60,12	16,09	35,20	9,27
- ja maar niet dagelijks	14,69	19,02	17,55	21,07	14,3
- dagelijks	9,92	20,86	66,36	43,73	76,43
Sporten					

Wandelen	4,71	23,58	25,93	29,11	40,81
Fietsen	4,2	27,26	24,04	37,91	46,95
Andere sporten	2,07	11,75	34,49	30,7	44,3
Lidmaatschap/deelname verenigingen					
Culturele verenigingen	1,72	3,21	7,9	18,25	43,88
Sociale verenigingen, verenigingen die anderen helpen	1,77	7,62	2,35	27,97	36,43
Sportverenigingen	1,16	15,69	20,19	30,45	29,87
Verenigingen voor senioren	9,76	17,21	3,24	28,18	15,66
Andere verenigingen	19,7	25,42	21,18	67,85	70,18
Doet vrijwilligerswerk	3,65	8,08	9,6	69,69	70,15
Cultuurparticipatie voorbije 6 maanden					
Cultuur- of gemeenschapscentrum	1,88	9,2	23,59	28,65	71,38
Bibliotheek	2,9	6,88	32,64	17,57	50,31
Lezen van romans of poëziebundels					
- geen romans of poëziebundels gelezen	86,11	80,54	38,14	69,23	35,63
- 1 tot 5 romans of poëziebundels gelezen	11,64	15,3	29,41	21,35	29,48
- 6 of meer romans of poëziebundels gelezen	2,25	4,16	32,44	9,42	34,89
Films thuis bekijken					
- geen films thuis bekeken voorbije maand	41,74	26,23	23,33	29,4	30,35
- 1 tot 5 films thuis bekeken voorbije maand	40,16	42,1	41,71	42,21	42,18
- 6 of meer films thuis bekeken voorbije maand	18,1	31,66	34,96	28,39	27,47
Beoefent amateurkunsten	6,2	5,97	25,09	25,44	40,37
Is creatief met bloemen of textiel	10,76	16,37	22,6	26,75	26,04
Heeft een kunstzinnige podiumactiviteit bezocht	2,53	18,36	33,03	34,52	72,45
Heeft een meer populaire podiumactiviteit bezocht	0,41	9,69	24,29	26,2	55,5
Heeft een klassiek concert of festival bezocht	0,82	4,05	17,05	10,83	45,42
Heeft een niet klassiek concert of festival bezocht	2,58	11,79	27,46	19,81	43,91
Is naar de bioscoop geweest	1,4	9,99	27,04	19,85	46,6
Heeft een kunstmuseum bezocht1	0,97	2,14	36,03	9,72	76,44
Heeft een ander museum bezocht	1,91	2,7	25,54	18,16	60,65
Heeft een erfgoedactiviteit gedaan	5,16	6,87	61,29	46,01	95,04

Bron: PaS 2014

12.2 De sociale verwevenheid van vrijetijdsstijlen

De vijf gevonden clusters verschillen op vlak van participatie. Participatieonderzoek wijst eveneens uit dat participatie sterk gerelateerd is aan socio-demografische kenmerken en in het bijzonder aan indicatoren voor sociaal, cultureel en economisch kapitaal. De onafhankelijke variabelen in de analyse zijn geslacht, leeftijd (in combinatie met arbeidsstatus), opleidingsniveau, subjectief inkomen en graad

van verstedelijking van de woonplaats.

We hanteren in deze analyses dezelfde leeftijdsgroepen als degene die we in de vorige hoofdstukken gebruikten om de ouderen op te delen, namelijk de leeftijdscategorieën 55- tot 64-jarigen, 65- tot 74-jarigen en 75-plussers, met de 65- tot 74-jarigen als referentiecategorie. Bij de 55- tot 64-jarigen maken we bovendien een onderscheid tussen de personen die werken en personen die niet (meer) werken.

In de indicator voor het opleidingsniveau maken we een onderscheid tussen hoog opgeleide ouderen en ouderen zonder een diploma hoger onderwijs. Deze laatste categorie groepeert dus alle ouderen met geen diploma, een diploma lager onderwijs of een diploma secundair onderwijs. De ouderen met geen diploma hoger onderwijs vormen de referentiecategorie in onze analyses.

Socio-economische positie wordt in kaart gebracht op basis van arbeidsstatus en subjectief inkomen. Subjectief inkomen is gemeten via de vraag in welke mate iemand comfortabel kan leven met het huidige gezinsinkomen. Respondenten konden antwoorden op een 7-puntenschaal, gaande van 'zeer moeilijk' tot 'zeer comfortabel'. We nemen aan beide kanten de twee uiterste antwoordcategorieën samen en bundelen ook de drie middencategorieën. Het subjectief inkomen wordt aldus weergegeven in drie groepen, namelijk personen die moeilijk rondkomen met hun inkomen, gemiddeld rondkomen en makkelijk rondkomen. De groep van ouderen die gemiddeld rondkomen met hun inkomen is hier de referentiecategorie. Omdat de arbeidsstatus sterk correleert met de onderscheiden leeftijdsgroepen en in de twee oudste leeftijdsgroepen in principe iedereen niet langer werkt omdat ze allen de leeftijd van 65 hebben bereikt, wordt enkel bij de 55- tot 64-jarigen het onderscheid tussen werkenden en niet werkenden gemaakt (zie hierboven).

De laatste variabele, de graad van verstedelijking, wordt op basis van de VRIND indeling opgedeeld in drie groepen, namelijk inwoners van grote steden, het platteland of overgangsgebied, en als laatste categorie inwoners van de regionaal stedelijke rand, structuur ondersteunende steden of kleinstedelijk provinciale regio's. Hierbij zijn de inwoners van het platteland of overgangsgebied de referentiegroep.

In de analyses zullen elke van de vijf profielen steeds vergeleken worden met de vier andere groepen tezamen Er zal dus steeds vergeleken worden tussen enerzijds één cluster en anderzijds de andere clusters samen. Deze vergelijkingen zullen gebeuren door middel van vijf logistische regressies. Op basis van deze vijf logistische regressies bekomen we tabel 21 waar de Exp(B) de odds ratio[14] is voor de vergelijking van een cluster met de personen in de andere vier clusters. De 'odds' voor het optreden van een bepaalde gebeurtenis (hier het behoren tot een cluster) is de verhouding van de kans op het optreden van die gebeurtenis tot de kans op het niet-optreden daarvan. De odds-ratio voor een bepaalde gebeurtenis is de verhouding van twee odds voor die gebeurtenis, bijvoorbeeld voor mannen ten opzichte van vrouwen, voor lager opgeleiden ten opzichte van hoger opgeleiden, enz. De kans dat vrouwen een bepaalde activiteit gedaan hebben ten opzichte van de kans dat ze dat niet gedaan hebben, is dan groter dan voor mannen (wanneer we deze als referentiecategorie nemen) als de odds-ratio groter is dan 1 en kleiner als odds-ratio kleiner is dan 1. Meer concreet, als het effect van vrouw zijn voor een bepaalde cluster 1,5 bedraagt, kan dit geïnterpreteerd worden als dat de odds dat vrouwen tot deze cluster dan wel tot een van de andere clusters 1,5 keer groter is dan de odds dat mannen tot deze cluster behoren. De vijf clusters zullen hieronder allen beschreven worden op basis

[14] De odds-ratio's in deze tabel worden steeds gecontroleerd voor alle andere variabelen die worden opgenomen in het model.

van de verkregen odds-ratio's[15].

Tabel 21. Profiel van personen binnen de vijf onderscheiden clusters op basis van logistische regressie-analyses

	niet-participanten	***huismussen***	***cultuur-minnende genieters***	***sociaal participanten***	***allround participanten***
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Intercept B (niet exp (b))	-0,712	-0,805	-1,909	-1,631	-2,548
Geslacht					
Man	0,916	0,903	0,964	1,388*	0,997
Vrouw (ref.)					
Leeftijd en tewerkstelling					
55-64 werkend	0,889	0,648*	1,562*	1,037	0,893
55-64 niet werkend	0,640*	0,924	1,477*	1,025	1,207
75+	3,226***	0,804	0,431***	0,608*	0,484**
65-74 (ref.)					
Opleidingsniveau					
Hoog opgeleid	0,267 ***	0,159***	1,912***	0,653*	6,660***
Niet hoog opgeleid (ref.)					
Subjectief inkomen					
Laag	1,148	1,363	0,719	0,799	0,646
Hoog	0,392***	0,987	1,151	1,401*	2,002***
Midden (ref.)					
Verstedelijking					
Grote steden	0,693*	0,876	1,799***	0,977	1,108
Regionaal stedelijke rand, structuur ondersteunende steden, kleinstedelijk provinciaal Platteland + overgangsgebied (ref.)	1,203	0,844	1,313	0,868	0,905

Bron: PaS 2014
*Significantieniveaus: p< 0,05= *; p< 0,01=**; p< 0,001=****

De niet-participanten verschillen significant van de ouderen uit de andere vier clusters op vlak van zes achtergrondvariabelen.

Ten eerste hebben personen uit de leeftijdscategorie van 55- tot 64-jarigen die niet meer werken een lagere odds om in de eerste cluster te zitten, in vergelijking met de groep van 65- tot 74-jarigen. Leden van de oudste groep hebben dan weer een hogere odds om bij de eerste cluster te horen dan de referentiecategorie. Ten tweede blijkt het opleidingsniveau ook significante verschillen te tonen. Personen met een diploma hoger onderwijs hebben een significant lagere odds om in de eerste cluster te zitten dan personen met ten hoogste een diploma van het hoger secundair onderwijs. De ouderen met een lager opleidingsniveau dan het hoger onderwijs hebben hier 3.7 lagere odds als de hoog opgeleiden om bij de eerste cluster te behoren. Het derde hebben de personen die vinden dat ze

[15] Bij een Exp (B) van 1 is de kans om in een bepaalde cluster te zitten gelijk voor de categorie met een Exp (B) van 1 als in de referentiecategorie. Wanneer de Exp (B) verschilt van 1 maar niet significant, nemen we in de bespreking aan dat de Exp (B) gelijk is aan 1.

makkelijk rondkomen een lagere odds om in cluster 1 te zitten dan personen die aangeven gemiddeld te kunnen rondkomen met hun inkomen. Ten slotte stellen we vast dat inwoners van grote steden in vergelijking met plattelandsbewoners een kleinere odds hebben om tot de eerste cluster te behoren.

De *huismussen* vertonen veel minder verschillen dan de eerste cluster met de leden van alle andere clusters. Alleen het opleidingsniveau is sterk bepalend. Hoog opgeleiden, hebben in vergelijking met lager opgeleiden een veel lagere odds om deel uit te maken van de tweede cluster. De ouderen met een diploma hoger onderwijs hebben 6,2 keer minder odds dan de niet-hoog opgeleiden om bij deze cluster te horen. Daarnaast kunnen we tevens vaststellen dat de werkende 55- tot 64-jarigen een lagere odds hebben om te behoren tot deze groep dan de 65- tot 74-jarigen, de 55- tot 64-jarigen verschillen niet van de 64 tot 75 jarigen om tot deze cluster te behoren.

De *cultuurminnende genieters* verschillen op drie vlakken van de ouderen uit de andere clusters. Ten eerste zijn er significante verschillen op vlak van leeftijd. De 75-plussers hebben in verhouding tot de 65- tot 74-jarigen een veel lagere odds om tot de derde cluster te behoren. Bovendien heeft de groep van 55- tot 64-jarigen – zowel de werkenden als niet-werkenden- een hogere odds dan de referentiecategorie van 65- tot 74-jarigen om bij de derde cluster ingedeeld te worden. Het tweede significante verschil vinden we op vlak van opleiding. Hoger opgeleiden hebben 1,9 keer hogere odds dan de ouderen zonder diploma hoger onderwijs om bij deze cluster ingedeeld te worden. Ten derde hebben ouderen die in een grote stad wonen, in vergelijking met zij die op het platteland wonen, een hogere odds om tot de derde cluster te behoren. De derde cluster bestaat dus, gebaseerd op bovenstaande bevindingen, uit relatief meer jongere ouderen, die hoog opgeleid zijn en in grote steden wonen.

De vierde cluster, de sociaal participanten, is de enige cluster waarbij geslachtsverschillen worden vastgesteld: mannen hebben een hogere odds dan vrouwen om tot deze cluster te behoren. Daarnaast merken we op dat de groep van 75-plussers een lagere odds heeft om in deze cluster ingedeeld te worden dan de groep van 65- tot 74-jarigen. Deze oudste groep zal dus minder vertegenwoordigd zijn in de vierde cluster. Ten derde zien we dat personen met een diploma hoger onderwijs lagere odds hebben om in de vierde cluster te zitten dan ouderen zonder een diploma hoger onderwijs.. Ten slotte merken we dat de personen die vinden makkelijk rond te kunnen komen een hogere odds hebben om bij deze groep te horen dan personen die zich in de middenste inkomenscategorie bevinden. De vierde cluster kan dus getypeerd worden als eerder bestaande uit mannelijke, 55- tot 75-jarigen, niet hoog opgeleide ouderendie aangeven makkelijk rond te kunnen komen met hun inkomen.

De vijfde en laatste cluster, de allround participanten, is opnieuw een groep met veeleer jongere respondenten. De groep van 75-plussers heeft een merkelijk lagere odds, in vergelijking met de 65- tot 74-jarigen, om bij deze cluster te horen. Ten tweede vinden we een zeer sterk effect voor opleidingsniveau: De odds voor hoger opgeleiden om bij de groep van allround participanten te behoren is maar liefst 6,6 keer hoger dan voor ouderen met ten hoogste een diploma hoger secundair onderwijs.. Ten slotte zien we dat de ouderen die aangeven makkelijk rond te komen een odds hebben die twee maal groter is dan de odds van de ouderen die gemiddeld rondkomen. De vijfde cluster van allround participanten kan dus getypeerd worden als 55- tot 74-jarige, hoog opgeleide en meer welstellende ouderen.

12.3 Drempels per cluster

Na het beschrijven van de clusters op basis van hun participatie en hun socio-demografische factoren, keren we terug naar cultuurparticipatie om de drempels voor concerten, musea en podiumkunsten te bekijken. Deze drempels werden enkel bevraagd indien de respondenten niet aan deze receptieve culturele activiteiten participeerden. De weergegeven percentages van voorkomen van drempels zijn van toepassing op de personen in een bepaalde cluster die niet participeerden aan concerten, musea of podiumkunsten. In dit deel zal dezelfde drempelindeling gebruikt worden als in hoofdstuk 11, waarbij de bevraagde drempels onderverdeeld worden in zeven soorten drempels, namelijk geografische, tijds-, financiële, sociale, informatie-, interesse- en gezondheidsrempels. De drempel "ik mag niet van mijn ouders" werd niet in beschouwing genomen waardoor er 15 drempels overblijven die ingedeeld worden in de zeven voorgenoemde soorten drempels, welke één tot drie verschillende drempels bevatten. De gerapporteerde drempels zullen hieronder per cluster besproken worden, waarbij enkel de drempels die door 20% of meer van de niet-participanten van één van de drie vormen van kunstenparticipatie aangeduid werden worden behandeld (zie tabel 22).

De eerste cluster, de "niet-participanten", heeft een zeer lage graad van participatie. Slechts 1,4% tot 3,3% van deze cluster is in de afgelopen zes maanden naar een concert, museum of podiumkunsten-activiteit geweest. De drempels die hier voornamelijk werden gerapporteerd zijn allereerst de interessedrempel en ten tweede de gezondheidsdrempel. De andere drempels werden veel minder als relevant beschouwd. De interessedrempel is van belang bij meer dan 80% van de leden van deze cluster voor alle drie de vormen van receptieve cultuurparticipatie.

De tweede cluster, "huismussen", heeft een participatiegraad van 4,9% voor musea, 10,5% voor concertbezoek en 16,3% voor podiumkunsten. De ouderen die binnen deze cluster vallen en niet participeren aan één of meer van deze drie participatievormen geven de interessedrempel aan als voornaamste participatiedrempel. 80% van de niet participanten duidde een interessedrempel aan, en dit bij de drie vormen van cultuurparticipatie. De sociale drempel en de gezondheidsdrempel komen hierna het meest voor.

De derde cluster, "cultuurminnende genieters", is een cluster die vaker participeert aan de drie vormen van receptieve cultuur dan de twee voorgaande clusters. De participatiegraad ligt hier op 33% voor concerten, 50,6% voor musea en 25,9% voor podiumkunsten. De drempels die deze ouderen opgeven blijken meer divers te zijn dan bij de twee voorgaande clusters. De meest voorkomende drempel is hier ook de interessedrempel. Deze wordt door 60% van de niet-participanten opgegeven. De andere veelvoorkomende drempels zijn tijdsdrempels, geografische drempels en sociale drempels.

De vierde cluster, "sociaal participanten", heeft participatiegraden van 20,9% voor concerten, 25,7% voor musea en 33,5% voor podiumkunsten. De niet-participanten aan deze receptieve culturele activiteiten wijzen hier voornamelijk naar een interessedrempel. Deze drempel wordt bij meer dan 65% van de niet-participanten vermeld. De andere meest voorkomende drempels zijn de tijdsdrempel, de geografische drempel en de sociale drempel.

De vijfde cluster, "allround participanten", hebben hoge participatiegraden voor de drie culturele activiteiten. Zo gaat 60,1% naar concerten, 92% naar musea en 67,4% naar podiumkunsten. De drempels die de niet-participanten in deze cluster aangeven zijn de interessedrempel, de tijdsdrempel, de geografische drempel en de sociale drempel. De informatiedrempel scoort enkel hoog in de categorie van musea, en door de hoge participatiegraad is dit percentage gebaseerd op een kleine

groep mensen, en dus minder betrouwbaar.

De vijf clusters verschillen dus op vlak van welke drempels van belang zijn. De drie opvallendste waarnemingen zijn hier ten eerste de prominente aanwezigheid van gezondheidsdrempels van de niet-participanten. Dit kan wijzen op een subcluster van ouderen die niet participeren omwille van gezondheidsproblemen. Ten tweede is de interessedrempel in elke cluster de belangrijkste reden die de ouderen opgeven voor hun keuze om niet te participeren. Ten derde zijn de tijds- en geografische drempel belangrijke drempels in drie van de vijf clusters. Het is echter opvallend dat deze twee drempels weinig gerapporteerd worden door de eerste cluster van niet-participanten en de tweede cluster (huismussen), de twee clusters met de laagste participatiegraad. Deze twee drempels vormen dus niet de reden waarom deze groepen niet participeren.

Tabel 22. Drempels cultuurparticipatie bij de onderscheiden types van cultuurparticipanten

	Niet-participanten			**Huismussen**			**Cultuurminnende genieters**			**Sociaal participanten**			**Allround participanten**		
	concert	**musea**	**podium**	**concert**	**musea**	**podium**	**concert**	**musea**	**podium**	**concert**	**musea**	**podium**	**concert**	**musea**	**podium**
geografisch	13,3	10,0	11,3	16,6	13,3	15,9	**34,5**	**27,5**	**29,5**	18,8	**26,3**	**22,1**	**23,7**	**40,9**	**22,1**
tijd	12,5	13,7	14,3	10,4	15,5	16,0	**30,8**	**31,7**	**34,1**	19,5	**25,6**	**32,6**	**30,3**	**22,7**	**44,2**
financieel	8,7	6,2	6,7	11,4	6,2	5,4	18,7	9,8	14,9	17,9	6,5	7,8	15,7	5,8	8,9
sociaal	18,1	12,7	12,1	**22,3**	18,7	18,8	**21,0**	**20,4**	13,6	**22,5**	14,8	10,5	**27,4**	13,7	12,6
informatie	2,5	3,0	1,7	5,9	7,2	6,4	6,4	15,4	11,3	10,8	13,2	8,3	10,1	**49,1**	16,0
interesse	**82,0**	**85,7**	**84,4**	**81,2**	**81,8**	**80,4**	**60,4**	**62,5**	**66,6**	**69,4**	**66,5**	**71,9**	**53,9**	**31,5**	**59,0**
gezondheid	**25,4**	**34,3**	**35,0**	13,7	19,7	18,3	7,1	12,4	9,7	8,8	18,1	12,7	14,9	2,9	7,1
Participanten	*1,4*	*3,3*	*2,0*	*10,5*	*4,9*	*16,3*	*33,0*	*50,6*	*25,9*	*20,9*	*25,7*	*33,5*	*60,1*	*92,0*	*67,4*

Bron: PaS 2004-2009-2014

13 De ‘impact’ van participatie op oudere leeftijd

In dit laatste deel onderzoeken we de ‘invloed’ van cultuurparticipatie op de mentale gezondheid en ervaring van sociale steun bij 55-plussers. Omdat de participatiesurvey geen gezondheidsgegevens bevat, baseren we ons voor deze analyses op de sexpert studie, een bevolkingsonderzoek naar de seksualiteitsbeleving in Vlaanderen. Deze sexpert data werd via face to face bevraging verzameld in 2011 en 2012 bij een representatieve steekproef van Vlamingen. De gebruikte dataset omvat een selectie van 505 Vlamingen uit de gehele dataset, namelijk de bevolking van 55 jaar en ouder. In de sexpert data werden een aantal gezondheidskenmerken gemeten en werd tevens de participatie aan culturele activiteiten bevraagd, hoewel beperkter dan in de participatiesurvey.

Door de cross-sectionele aard van onze data kunnen geen causale verbanden hardgemaakt worden. Er zal dus enkel onderzocht kunnen worden wat de samenhang tussen participatie, sociale steun en mentale gezondheid is op één moment in de tijd. Strikt genomen kunnen we dus eigenlijk ook niet over invloeden of impact spreken. Zoals vermeld in deel 5.5.3 van dit rapport is longitudinale data zeer schaars en zijn er slechts enkele onderzoeken die deze samenhang op langere termijn bestudeerden. Er zijn in de literatuur wel aanwijzingen voor beide richtingen: participatie als beïnvloeder van (mentale) gezondheid, en (mentale) gezondheid als drempel voor cultuurparticipatie.

13.1 Beschrijving indicatoren

Alvorens tot de bespreking van de bivariate en multivariate analyses over te gaan, bespreken we in dit hoofdstuk eerst de gebruikte indicatoren. Hieronder worden de gebruikte indicatoren besproken en de mogelijke waarden in de analyses getoond. In bijlage 3 wordt nog meer in detail ingegaan op de schaalconstructie voor fysieke en mentale gezondheid.

De somindicator voor **cultuurparticipatie** bestaat uit een optelling van zes items die de frequentie van verschillende vormen van participatie bevroegen. De zeven antwoordmogelijkheden op deze items gingen van “niet in de voorbije zes maanden” tot “dagelijks”. Deze zes items werden gehercodeerd naar zes categorische indicatoren, waarbij de antwoordmogelijkheden bestaan uit het niet participeren in de desbetreffende participatievorm (0), het occasioneel participeren (een uitzonderlijke keer) (1) en het frequent participeren (maandelijks of meer) (2). De participatievormen die werden voorgelegd aan de respondenten waren: concerten, festivals, bioscoop, twee vormen van podiumkunsten (“musical, show, revue en comedy” en “theater- dans- of balletvoorstelling”) en musea en tentoonstellingen. Deze zes categorische indicatoren werden hierna opgeteld in één somindicator voor cultuurparticipatie. Deze somindicator werd vervolgens in drie categorieën opgedeeld, waarbij een zo gelijk mogelijk aantal respondenten in elke groep werd nagestreefd. Op basis van deze opdeling in drie groepen werden dummy’s gecreëerd voor occasionele en frequente cultuurparticipatie.

Voor de maat voor **ontspanningsactiviteiten** creëerden we een optelsom van drie ontspanningsactiviteiten, waarbij de operationalisering overeenstemt met die van de indicator voor cultuurparticipatie. De drie items hadden dezelfde antwoordmogelijkheden en werden op dezelfde manier gecategoriseerd en opgeteld. De drie ontspanningsactiviteiten die werden bevraagd zijn het bezoeken van kermissen, restaurants en pretparken of dierentuinen. De somindicator werd vervolgens gehercodeerd in een categorische indicator met als mogelijkheden het niet of zelden

participeren (0), het occasioneel participeren (1) en het frequent participeren (2). Op basis van de verdeling van de somindicator in de steekproef werden opnieuw drie categorieën onderscheiden met een quasi gelijk aantal respondenten.

Voor **mentale gezondheid en fysieke gezondheid** werd een veelgebruikte korte survey gebruikt bestaande uit in totaal 12 items, de SF-12 (Ware et al., 1996). Dit is een betrouwbare, verkortte versie van de SF-36 test. In deze survey peilen er zes vragen naar in totaal vier aspecten van fysieke gezondheid, en peilen er zes vragen naar vier aspecten van mentale gezondheid. De scores op deze items worden opgeteld om twee somindicatoren te bekomen, gaande van 0 tot 14 voor fysieke gezondheid, en 0 tot 21 voor mentale gezondheid.

De ervaring van **sociale steun** wordt gemeten op basis van een somschaal gebaseerd op vijf stellingen. Voorbeelden van de voorgelegde stellingen zijn “Als ik me alleen voel, kan ik bij verschillende mensen terecht voor een babbel” en “Als ik steun zoek omdat er iemand is gestorven, kan ik bij verschillende mensen terecht”. Respondenten konden hun mening geven over deze stellingen op basis van vijf antwoordmogelijkheden gaande van helemaal niet akkoord tot helemaal akkoord.

De indicator **geslacht** wordt geoperationaliseerd als dichotome indicator, met man of vrouw als antwoordmogelijkheden.

Voor de indicator **leeftijd** wordt de exacte leeftijd in jaren van de respondent gebruikt.

Voor de indicator **opleidingsniveau** gebruiken we een categorische indicator met vier antwoordcategorieën voor hoogst behaalde diploma. De vier opties zijn hier: geen of lager onderwijs (1), secundair onderwijs (2), en hoger onderwijs (3). Op basis van deze indicator worden drie dummy’s geconstrueerd, waarbij secundair onderwijs als referentie wordt gebruikt.

Het **sportgedrag** van de respondenten wordt in rekening gebracht door een categorische indicator voor sportieve activiteiten te gebruiken. Wanneer een respondent niet sport, of enkel een uitzonderlijke keer gesport heeft in de laatste 6 maanden, krijgt deze score 0 op deze indicator. Wanneer de respondent rapporteert maandelijks tot en met wekelijks te sporten, heeft deze een score 1 op de indicator. Dit wordt occasioneel sporten genoemd. Wanneer de respondent rapporteert meerdere keren per week tot dagelijks te sporten, heeft deze een score 2 op de indicator. Deze indicator wordt gebruikt als proxy voor fysieke activiteit. Dit wordt verder beschreven als frequente sportparticipatie

Het **subjectieve inkomen** van de ouderen is een aanduiding voor de socio-economische status. Hierbij werd een indicator met vijf antwoordmogelijkheden omgescoord tot een indicator met drie mogelijke waardes. De ouderen worden in deze indicator opgedeeld in een groep die moeilijk kan rondkomen, een groep die gemiddeld kan rondkomen en een groep die makkelijk kan rondkomen. In de analyse zullen de ouderen die makkelijk en moeilijk rondkomen vergeleken worden met de midden-categorie.

13.2 Resultaten beschrijvende analyses

In een eerste reeks van analyses bekijken we de samenhang tussen alle indicatoren van welbevinden en participatie. Hoe hoger de Pearson correlatie coëfficiënt in deze analyses, hoe sterker de twee indicatoren samenhangen. De asterisken geven aan welke indicatoren een statistisch significante samenhang vertonen (zie tabel 23).

Tabel 23. Bivariate correlaties tussen hoofdindicatoren

		Mentale gezondheid	*Fysieke gezondheid*	*Cultuur-participatie*	*Ontspannings - activiteiten*
Fysieke gezondheid	Pearson Correlatie	0,514***			
	N	557			
Cultuurparticipatie	Pearson Correlatie	0,120**	0,163***		
	N	557	557		
Ontspanningsactiviteiten	Pearson Correlatie	0,197***	0,146**	0,388***	
	N	557	557	561	
Sociale steun	Pearson Correlatie	0,195***	0,123***	0,082	0,082
	N	523	523	527	527

*Bron : Sexpert data. Significantieniveaus: *: p<0.05 ; **: p<0.01; ***: p<0.001*

Niet zo verwonderlijk worden sterke correlaties gevonden tussen de twee indicatoren van gezondheid (mentale en fysieke gezondheid, Pearsons *r:* 0,514) en de twee participatie-indicatoren (cultuur- en ontspanning). Maar daarnaast vinden we tevens significante samenhangen tussen gezondheidsindicatoren en participatie-indicatoren. De sterkste samenhang wordt hierbij gevonden tussen ontspanningsactiviteiten en mentale gezondheid, maar ook cultuurparticipatie en mentale gezondheid zijn aan elkaar gerelateerd. Voor de ervaring van sociale steun vinden we op basis van de bivariate analyses geen significante samenhang met de participatievariabelen, wel met de gezondheidsindicatoren. Het betreffen hier evenwel allemaal bivariate correlaties, waarbij geen rekening wordt gehouden met leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en andere vrijetijdsbestedingen (sportbeoefening) van de respondenten. In de volgende paragraaf bekijken we of de gevonden samenhangen blijven bestaan wanneer we in de analyse controleren voor deze indicatoren. Hoewel we bivariaat geen samenhang vaststellen tussen de ervaring en sociale steun en participatie nemen we deze relatie toch in de volgende paragraaf ook verder onder de loep in de multivariate analyses om een duidelijkere kijk te krijgen op de ervaring van sociale steun bij ouderen.

13.3 Resultaten regressieanalyses

Op basis van multivariate regressie-analyses gaan we de samenhang tussen cultuurparticipatie enerzijds en mentale gezondheid en de ervaring van sociale steun na controle voor andere indicatoren na. Hierbij werd telkens stapsgewijs gewerkt. In een eerste model wordt enkel naar de hoofdeffecten gekeken (bv. Heeft cultuurparticipatie een invloed op sociale steun?). Deze eerste modellen worden in een tweede stap aangevuld met socio-demografische kenmerken waarvan geweten is dat ze samenhangen met indicatoren van welbevinden (leeftijd, geslacht, opleiding en inkomen). In een derde model vullen we deze aan met andere vormen van participatie, met name de deelname aan ontspanningsactiviteiten en sportparticipatie. In de analyses voor mentale gezondheid nemen we in een vierde model tenslotte ook de fysieke gezondheid van de respondent mee in rekening.

13.3.1 De invloed van cultuurparticipatie op mentale gezondheid

In de analyses gerapporteerd in tabel 24 bekijken we de effecten van cultuurparticipatie op mentale gezondheid. Zoals reeds hoger aangegeven kunnen we – omdat we niet over longitudinale data beschikken - strikt genomen geen uitspraken doen over causaliteit. De literatuur wijst vooral op de positieve effecten van participatie op mentale gezondheid, en mentale gezondheid wordt veel minder

beschouwd als een belemmering voor participatie. Daarom bouwen we de analyses ook in die zin op en zullen we de resultaten hier eerder in deze richting interpreteren. In het eerste model, met enkel de indicator voor cultuurparticipatie, stellen we vast dat de frequente cultuurparticipanten een betere mentale gezondheid vertonen. Het occasioneel participeren aan cultuur blijkt daarentegen niet samen te gaan met een betere mentale gezondheid.

In een volgend model, met leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en subjectief inkomen als bijkomende verklarende indicatoren blijft de samenhang van frequente cultuurparticipatie en mentale gezondheid, en zien we dat mannen een betere mentale gezondheid rapporteren dan vrouwen. De andere indicatoren vertonen geen samenhang met mentale gezondheid.

Tabel 24. Regressie-analyses mentale gezondheid: ongestandaardiseerde en gestandaardiseerde effectparameters

	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	B	Beta	B	Beta	B	Beta	B	Beta
Intercept mentale gezondheid	20,057		20,784		19,661		10,935	
Cultuurparticipatie *(ref: geen cultuurparticipatie)*								
- Occasioneel	,510	,077	,497	,075	,236	,035	,045	,007
- Frequent	,929**	,147	,917**	,145	,540	,085	,186	,029
Leeftijd			-,020	-,049	-,013	-,032	,019	,048
Geslacht (*ref: vrouw)*			,769**	,133	,665**	,115	,559**	,097
Opleiding *(ref. secundair onderwijs)*								
- Secundair onderwijs niet voltooid			,304	,051	,484	,081	,657**	,110
- Hoger onderwijs			,020	,003	,014	,002	,121	,017
Subjectief inkomen *(ref: middencategorie subjectief inkomen)*								
- Kan moeilijk financieel rondkomen			-,546	-,070	-,408	-,052	-,038	-,005
- Kan makkelijk financieel rondkomen			,410	,070	,443	,076	,441	,075
Participatie Ontspanningsactiviteiten *(ref: geen participatie)*								
- Occasioneel					,693*	,119	,585*	,100
- Frequent					,863*	,131	,871**	,133
Sportparticipatie (ref: geen participatie)								
- Occasioneel					,301	,040	-,020	-,003
- Frequent					,737*	,112	,089	,014
Fysieke gezondheid							,441***	,505
R²	***0,019***		***0,053***		***0,076***		***0,299***	

*Significantieniveaus: *= p<0.05 **=p<0.01 ***=p<0.001*

In een derde model worden indicatoren voor de participatie aan ontspannings- en sportactiviteiten toegevoegd. Na toevoeging van deze twee indicatoren, vertoont het frequent aan cultuur participeren geen samenhang meer met mentale gezondheid. Het geslachtsverschil blijft wel behouden. Occasionele en frequente participatie aan ontspanningsactiviteiten en frequent aan sport doen blijken hier wel samen te hangen met mentale gezondheid, waarbij het participeren, in vergelijking met het niet-participeren, steeds samengaat met een betere mentale gezondheid.

In een laatste model wordt tenslotte de indicator voor fysieke gezondheid toegevoegd. Fysieke gezondheid en mentale gezondheid zijn sterk aan elkaar gerelateerd: naarmate ouderen zich fysiek beter voelen, voelen ze zich over het algemeen ook mentaal beter. Wanneer deze fysieke gezondheid in rekening wordt gebracht, is de sportbeoefening niet langer gerelateerd aan de mentale gezondheid. De relatie die we in het eerdere model vonden tussen sportparticipatie en mentale gezondheid is bijgevolg eerder toe te schrijven aan de fysieke gezondheid van de respondent dan aan het sporten zelf. De positieve relatie tussen de deelname aan ontspanningsactiviteiten en mentale gezondheid blijft wel behouden na controle voor fysieke gezondheid. Dit wijst er op dat ongeacht de fysieke gezondheid van een persoon, de deelname aan ontspanningsactiviteiten het mentale welbevinden ten goede komt. Opvallend is tevens dat wanneer we fysieke gezondheid in rekening brengen, dat opleiding gerelateerd is aan de mentale gezondheid waarbij de laagst opgeleiden zich mentaal beter voelen dan voelen dan de hogere opgeleiden.

13.3.2 De invloed van mentale en fysieke gezondheid, cultuurparticipatie en ontspanningsactiviteiten op sociale steun

In een laatste regressie-analyse bekijken we de relatie tussen cultuurparticipatie en de ervaring van sociale steun.

Net als in de bivariate analyses stellen we vast dat cultuurparticipatie niet significant gerelateerd is aan de ervaring van sociale steun. Na controle voor sociale achtergrond, blijkt cultuurparticipatie wel positief samen te hangen met het ervaren van meer sociale steun. Dit betekent dat het effect dat uitgaat van cultuurparticipatie in het eerste model wellicht werd onderdrukt door andere variabelen waarvoor niet werd gecontroleerd. Uit het tweede model blijkt vooral dat de ervaring van sociale steun gerelateerd is aan geslacht: Mannen hebben minder het gevoel dat ze bij anderen terecht kunnen, vrouwen ervaren merkelijk meer sociale steun in hun omgeving. Daarnaast stellen we in het tweede model ook vast dat mensen die het gevoel hebben dat ze moeilijker financieel kunnen rondkomen ook minder sociale steun ervaren.

De samenhang tussen cultuurparticipatie en de ervaring van sociale steun is evenwel niet langer significant wanneer gecontroleerd voor andere vormen van participatie (zie model 3). Toch zijn ook deze andere vormen van participatie niet significant gerelateerd aan de ervaring van sociale steun. De uiteindelijke verklaarde variantie in sociale steun in het derde model is slechts 6%. Dit geeft aan dat de gebruikte indicatoren niet zo heel relevant zijn in het verklaren van sociale steun.

Tabel 25. Regressie-analyses sociale steun: ongestandaardiseerde en gestandaardiseerde effectparameters

	Model 1		Model 2		Model 3	
	B	**Beta**	**B**	**Beta**	**B**	**Beta**
Intercept sociale steun	19,880		22,017		21,097	
Cultuurparticipatie *(ref: geen cultuurparticipatie)*						
- Occasioneel	-,349	-,042	-,343	-,042	-,429	-,052
- Frequent	,708	,092	,847*	,110	,748	,097
Leeftijd			-,021	-,043	-,014	-,028
Geslacht (*ref: vrouw)*			-1,025**	-,145	-1,020**	-,144
Opleiding *(ref. secundair onderwijs)*						
- Secundair onderwijs niet voltooid			,303	,042	,343	,047
- Hoger onderwijs			-,690	-,077	-,735	-,082
Subjectief inkomen *(ref: middencategorie subjectief inkomen)*						
- Kan moeilijk financieel rondkomen			-1,098*	-,119	-,988*	-,107
- Kan makkelijk financieel rondkomen			-,256	-,036	-,276	-,038
Participatie Ontspanningsactiviteiten *(ref: geen participatie)*						
- Occasioneel					,682	,096
- Frequent					,226	,028
Sportparticipatie (ref: geen participatie)						
- Occasioneel					,317	,035
- Frequent					,238	,030
R²	***0,013***		***0,052***		***0,060***	

*Significantieniveaus: *= p<0.05 **=p<0.01 ***=p<0.001*

14 Samenvatting en besluit

De samenleving vergrijst aan een razendsnel tempo. In 2000 was één op zes Vlamingen (16,7%) 65 jaar of ouder, in 2016 was dit al gestegen naar één op vijf (19,5%) en volgens de meest recente prognoses stevenen we af op een kwart van de bevolking in 2032. Pas nadien zal het aandeel ouderen in de Vlaamse bevolking min of meer stabiliseren. Daarnaast neemt de levensverwachting nog steeds toe en wordt de oudere bevolking aldus ook steeds ouder.

Deze dubbele vergrijzing, het verschijnsel dat niet alleen de groep ouderen een relatief groter aandeel van de samenleving vormt maar dat tevens de gemiddelde leeftijd steeds hoger komt te liggen, stelt beleidsmakers voor heel wat nieuwe uitdagingen. Dit proces daagt ook het cultuurbeleid naar ouderen toe uit. Bovendien wordt dat cultuurbeleid met focus op ouderen nog beproefd door een aantal andere ontwikkelingen welke een impact zullen hebben op de cultuurparticipatie in onze samenleving en niet in het minst deze van de oudere bevolking. Denk daarbij aan de toenemende mediatisering en digitalisering van de samenleving, de stijgende scholariseringsgraad en daarmee gepaard gaande stijgende arbeidsmarktparticipatie van vrouwen, maar ook de uitbreiding en diversificatie van het vrijetijds- en cultuuraanbod. Deze processen doorkruisten in verschillende levensfasen het leven van de huidige generaties senioren, wat onder meer meebrengt dat ouderen vandaag onderling sterk verschillen in hun opleidingsniveau, hun vertrouwdheid met digitale media, hun verwachtingen met betrekking tot het vrijetijdsaanbod, hun culturele interesses, enzovoort.

De cultuurprogrammering voor ouderen vertrekt vandaag echter nog zeer sterk van het idee dat ouderen een homogene groep met gelijklopende interesses en verwachtingen vormen. In het rapport ‘Voor spelers van 9 tot 99 jaar: participatie kent geen leeftijd (?)’ wensten we deze veronderstelling te toetsen aan de hand van recente cijfers over de participatie van ouderen. We bestudeerden daarbij het participatiegedrag van Vlamingen tussen 55 en 85 jaar oud. De ondergrens werd op de ‘jonge’ leeftijd van 55 jaar gelegd omdat heel wat seniorenwerkingen eveneens deze leeftijdsgrens hanteren, maar tevens om de rol van pensionering te bekijken en om toekomstige tendensen bij 65-plussers te verkennen.

De analyses in dit rapport maken voornamelijk gebruik van de data uit de participatiesurveys, welke werden gerealiseerd door middel van face-to-face bevragingen bij een representatief staal van de Vlaamse bevolking. De participatiesurvey werd een eerste keer afgenomen tussen oktober 2003 en oktober 2004 door het toenmalige steunpunt Re-Creatief Vlaanderen. In totaal werden 2849 Vlamingen tussen 14 en 85 jaar woonachting in Vlaanderen of Brussel via face-to-face interviews bij hen thuis geïnterviewd; 881 van hen waren 55 of ouder. Tussen januari en november 2009 werd de participatiesurvey voor een tweede keer afgenomen. Ditmaal werden 3144 Vlamingen tussen 14 en 85 jaar waaronder 1045 55-plussers in detail bevraagd over hun participatie. De derde afname van de participatiesurvey vond plaats tussen januari en november 2014 bij 3964 Vlamingen tussen 15 en 86 jaar, waarvan 1508 de leeftijd van 55 reeds bereikt hadden. Daarnaast presenteren we in het rapport analyses op basis van gegevens en uit het Sexpert-onderzoek uit 2011-2012, een bevolkingsonderzoek naar de seksualiteitsbeleving in Vlaanderen waarbij tevens gepeild wordt naar de fysieke en psychische gezondheid en naar cultuurparticipatie. 505 55-plussers namen deel aan een face-to-face interview voor dit onderzoek.

Nadat in een eerste deel van het rapport een overzicht werd gegeven van bestaande theoretische inzichten omtrent de participatie van ouderen en de bevindingen uit ander, voornamelijk buitenlands,

onderzoek werd in een tweede deel van het rapport de participatie van Vlaamse ouderen uitgebreid geanalyseerd. In het analyseluik gaven we eerst een uitgebreide beschrijving van de vrijetijdsbesteding en cultuurparticipatie van ouderen anno 2014. We vergeleken hierbij niet alleen de oudere populatie met jongere leeftijdsgroepen, maar vergeleken tevens drie leeftijdsgroepen binnen de oudere populatie: 55- tot 64-jarigen, 65- tot 74-jarigen en 75-jarigen tot 86-jarigen. Na deze beschrijvende analyses, onderzochten we trends in de kunsten en erfgoedparticipatie over een periode van tien jaar op basis van drie waves van de participatiesurvey (2003-2004, 2009 en 2014). In een derde luik van analyses bestudeerden we de samenhang tussen participatie in de verschillende participatiedomeinen en schetsten we op basis daarvan vijf participatieprofielen bij Vlaamse senioren. In een laatste analyseluik bekeken we tenslotte de samenhang tussen participatie enerzijds, en indicatoren van welbevinden, met name de ervaring van sociale steun en mentale gezondheid, anderzijds. We vatten hieronder de belangrijkste resultaten samen.

14.1 De participatie van Vlaamse senioren anno 2014

14.1.1 Deelname aan het ongeorganiseerde vrijetijdsaanbod

Verveling staat niet in het woordenboek van de Vlaamse 55-plusser. Vooral jongeren blijken verveling te ervaren in Vlaanderen. Eens de 35 gepasseerd, lijkt de meerderheid niet of nauwelijks verveling te ervaren. Zo ook de 55-plussers; minder dan een kwart onder hen heeft de zes maanden voorafgaand aan de bevraging zich verveelt en amper 6% heeft dit wekelijks ervaren. Wel behoren activiteiten als uitrusten, luieren en ontspannen merkelijk meer tot het dagelijkse activiteitenpakket van ouderen en nemen deze ‘activiteiten’ ook spectaculair toe bij de twee oudste leeftijdsgroepen (dus vanaf 65).

Vrijetijdsactiviteiten met gezin, familie en vrienden staan eveneens hoog op de agenda van ouderen, Ouderen maken graag tijd voor kinderen en kleinkinderen. In de participatiesurvey geeft ongeveer de helft van de 55- tot 74-jarigen aan op kinderen of kleinkinderen gepast te hebben of hen verzorgd te hebben de voorbije zes maanden, ook ontspannende activiteiten met kinderen of kleinkinderen worden door ruim vier op de tien 55- tot 74-jarigen gerapporteerd. Hierin verschillen de ouderen evenwel weinig van jongere leeftijdsgroepen, wel vinden deze activiteiten met kinderen en kleinkinderen bij de oudste leeftijdsgroep (75- tot 86-jarigen) beduidend minder plaats. Ook het ontmoeten van andere familieleden en vrienden blijft belangrijk in het leven van ouderen. Hier neemt vooral het aandeel respondenten dat op frequente basis buitenshuis activiteiten doet met vrienden of kennissen sterk af bij de oudste leeftijdsgroep.

Ook andere vormen van niet-georganiseerde vrijetijdsactiviteiten nemen af naarmate de leeftijd vordert, wat vooral merkbaar is bij de oudste leeftijdsgroep. Oudere leeftijdsgroepen gaan zo bijvoorbeeld minder op reis, bezoeken minder een eet- of drankgelegenheid en houden ook het winkelen en shoppen meer en meer voor bekeken.

14.1.2 Mediaparticipatie

Het valt op dat de traditionele media sterke pijlers blijven binnen het mediagebruik van de oudere Vlaming. De papieren krant, radio, en televisie blijven populair bij de drie oudere leeftijdsgroepen en kennen weinig verschillen in gebruiksfrequentie over de groepen heen. De enige uitzondering hierop

is de radio, waar opvalt dat het radiogebruik afneemt met het ouder worden. Waar bij de 75-plussers de openbare omroep en haar kanalen vooral populair blijkt, luisteren de leden van de jongste categorie (55- tot 64-jarigen) hiernaast ook naar kleinere private radiozenders, wat kan verklaren waarom deze groep meer naar de radio luistert dan de twee oudere leeftijdsgroepen.

Wat betreft nieuwe media is de digitale kloof echter wel sterk voelbaar, en dit ondanks de stijgende inburgering van de computer, mobiele media, en het internet bij de oudere bevolking. Bij elk van de oudere leeftijdsgroepen geldt namelijk een duidelijke groei in het aantal internetaansluitingen gedurende de laatste 5 jaar, en ook het dagelijks gebruik van het internet in de vrije tijd gaat er merkbaar op vooruit. Toegang tot en gebruik van het internet, respectievelijk de digitale kloof van de eerste en tweede graad, lijkt zodoende met rasse schreden gedicht te worden.

Toch zijn er in het internetgebruik ook enkele verschillen waar te nemen tussen de onderscheiden leeftijdsgroepen. Zo blijkt het gebruik van het internet voor het opzoeken van informatie, en het volgen van de actualiteit te dalen bij elke volgende leeftijdscategorie. Deze verschillen trekken zich eveneens door naar het online participeren aan cultuur. Het kopen van tickets voor reizen en culturele evenementen, alsook het downloaden van apps, daalt eveneens over de leeftijden heen. Waar bij de 55- tot 64-jarigen bijvoorbeeld nog respectievelijk 27,3 % en 25 % online tickets kopen voor reizen en culturele activiteiten daalt dit bij de 75-plussers naar 11,8 % en 9,2 %.

Een blik op de drempels tot internetgebruik die door ouderen worden aangegeven leert ons dat de interessedrempel (het aanbod op internet interesseert me niet), naast de kennisdrempel (het gebruik van het internet is te ingewikkeld), een belangrijke rol speelt bij de oudere Vlaming. De digitale kloof van de derde graad is ook aanwezig in Vlaanderen, waar ook binnen de drie leeftijdscategorieën van ouderen een verschil opvalt. Waar de groep van 55- tot 64-jarigen tijdsgebrek (23,5%) en de kostprijs van een internetaansluiting (14,8%) nog aangeeft als drempel voor hun internetgebruik, is dit bij de groep van 75-plussers merkbaar minder het geval met respectievelijk 3,3% en 2,7%. Zij geven echter duidelijk vaker aan dat hun leeftijd een belangrijke hindernis is, en ze te oud zijn om nog met internet te beginnen (68,0%). Het is dan ook belangrijk de digitale kloof blijvend te onderzoeken om mogelijke verschuivingen in kaart te brengen met betrekking tot de prominentie van drempels en de graden van de digitale kloof (toegang, kennis, gebruik) waaraan deze verbonden zijn.

14.1.3 Kunsten en erfgoed

In de participatie van de Vlaamse bevolking aan kunsten en erfgoed kunnen we een onderscheid maken tussen actieve participatie ofwel amateurkunstbeoefening en receptieve participatie ofwel het bijwonen van culturele activiteiten.

Actieve cultuurparticipatie

In lijn met de internationale onderzoeksliteratuur stellen we vast dat oudere leeftijdsgroepen weinig actief aan cultuur participeren. Dit geldt voor alle vier vormen van amateurkunstbeoefening die we onderscheidden: podiumkunsten, beeldexpressie, beeldende kunst en muziek en zang. Amper 7 procent van de 55-plussers zingt of bespeelt een muziekinstrument en dit is meteen de meest beoefende vorm van amateurkunsten bij ouderen. Beeldexpressie dat het minst beoefend wordt, wordt door minder dan 3% van de 55-plussers beoefend. We stellen dus vast dat de participatiegraad

zeer laag ligt bij ouderen, maar daarin verschillen ze weinig van de 35- tot 54-jarigen. In de vier onderscheiden vormen vinden we ongeveer dezelfde leeftijdsverschillen terug: jongeren en jongvolwassenen (15- tot 34-jarigen) participeren sterk, maar nadien daalt de participatiegraad drastisch. Tussen de daaropvolgende leeftijdsgroepen (35-54, 55-64, 65-74 en 75+) worden dan ook geen significante verschillen meer vastgesteld. Dit lijkt dit erop te wijzen dat personen die op volwassen leeftijd (35-54 jaar) hun amateurkunstbeoefening blijven verderzetten, dit ook zullen doen op oudere leeftijd wat in lijn ligt met de continuïteitstheorie.

Trendanalyses bij de oudere leeftijdsgroepen tonen weinig verschuivingen over de tijd in amateurkunstbeoefening. In de algemene cijfers (al dan niet amateurkunst beoefenen) zien we maar één significante verandering over de tijd, en dit is een daling tussen 2009 en 2014 van de participatie bij de 65- tot 74-jarigen. Er is geen duidelijke trend waarneembaar bij de vier onderscheiden vormen van amateurkunsten.

Receptieve cultuurparticipatie

Ook hier bevestigen de Vlaamse resultaten internationaal onderzoek. Bij alle vormen van **uithuizige receptieve cultuurparticipatie** stellen we vast dat de oudste leeftijdsgroep (de 75-plussers) een lagere participatiegraad vertonen dan de daaraan voorafgaande leeftijdsgroep (65- tot 74-jarigen). De 65- tot 74-jarigen op hun beurt, nemen met uitzondering voor het bijwonen van de klassieke concerten, steeds een middenpositie in bij de oudere leeftijdsgroepen. Voor klassieke concerten ligt de participatiegraad het hoogst bij de 65- tot 74-jarigen, bij de andere vormen van cultuurparticipatie stellen we een duidelijk dalende lineaire trend vast vanaf de leeftijd van 55.

Vergelijken we de 55-plussers met de jongere leeftijdsgroepen, dan stellen we duidelijke **smaakverschillen** vast. Personen met een leeftijd van 55 tot 64 jaar participeren het vaakst aan highbrow cultuur zoals klassieke concerten, kunstmusea en tentoonstellingen en kunstige podiumvoorstellingen. Voor erfgoedbezoek blijft de participatiegraad op gelijke hoogte tot op de leeftijd van 55 tot 64 jaar. Met uitzonderling van de klassieke concerten wordt nadien wel een dalende trend ingezet. Voor de andere meer 'lowbrow' vormen van receptieve cultuurparticipatie zien we deze dalende trend over de gehele levensloop: jongeren participeren hier het sterkst, maar met elke leeftijdsgroep daalt de participatiegraad.

Ook hier bekeken we de **trends** over tien jaar voor de 55-plussers. Voor een aantal cultuurvormen merken we een duidelijk stijgende participatiegraad. Deze stijgende participatiegraad stellen we doorgaans evenwel niet voor alle leeftijdsgroepen vast. Enkel voor de niet-klassieke concerten (rock, blues, jazz, wereldmuziek, …) stellen we voor alle drie leeftijdsgroepen een stijging waar. In vergelijking met 2004 woonden in 2014 drie keer zoveel 65- tot 74-jarigen en ongeveer twee keer zoveel 55- tot 64-jarigen en 75-plussers een niet-klassiek concert bij. Bij het bezoek aan klassieke concerten en bioscoop, manifesteert de stijgende participatiegraad zich enkel bij de twee oudste groepen. Bij bioscopen nemen we zelfs een vervijfvoudiging van de participatie waar bij de oudste leeftijdsgroep (van 1.5% naar 9.4%). Bij de musea en tentoonstellingen, exclusief de kunstmusea en –tentoonstellingen, en de kunstige podiumvoorstellingen stijgt de participatiegraad enkel bij deze oudste leeftijdsgroep (75- tot 86-jarigen). Door deze bewegingen is de leeftijdskloof in deze uithuizige cultuurparticipatie merkelijk kleiner geworden op tien jaar tijd, maar evenwel nog niet gedicht. Populaire podiumvoorstellingen en erfgoedactiviteiten kennen niet deze stijgende trend. Voor beide cultuurvormen blijft de participatiegraad in 2014 op gelijke hoogte als in 2004, ondanks er voor de 55-

tot 64-jarigen en de 65-tot 74-jarigen een toename in 2009 ten opzichte van 2004 werd vastgesteld. De stijging bleek van korte duur. Tenslotte stelden we voor het leesgedrag vast dat 55- tot 64-jarigen en 65- tot 74-jarigen meer boeken zijn gaan lezen over de tijd. Deze bevindingen wijzen niet alleen op leeftijds- maar tevens op generatieverschillen. De oudste leeftijdsgroepen vinden meer en meer hun weg naar het receptieve cultuuraanbod. Bij de meeste van de kunstvormen gaat dit gepaard met een behoud van de participatiegraad van jongere leeftijdsgroepen, bij sommige activiteiten merken we evenwel een achteruitgang bij jongere leeftijdsgroepen. Dit is overduidelijk het geval bij klassieke concerten waarvoor we weliswaar bij de 55- tot 64-jarigen nog geen significante daling vaststellen maar op basis van de participatie van de jongere leeftijdsgroepen zich een daling aankondigt. Een sterk participerende oudere bevolking dient zich aan, maar met andere culturele interesses dan de generaties ervoor.

Lokale cultuurparticipatie

Omwille van de beperkte mobiliteit en fysieke beperkingen van ouderen, wordt inzake cultuurparticipatie heel wat verwacht van het lokale cultuuraanbod en meer in het bijzonder van bibliotheken en cultuur- en gemeenschapscentra.

In 2014 lag de participatie aan cultuur- en gemeenschapscentra bij de ouderen het hoogst bij de 55- tot 64-jarigen. Het bezoek van 55- tot 64-jarigen aan cultuur- en gemeenschapscentra ligt voor deze leeftijdsgroep op een zelfde niveau als dat van de jongere leeftijdsgroepen. Vanaf de leeftijd van 65 daalt het bezoek aan cultuur- en gemeenschapscentra evenwel. Dit betekent dat de centra de Vlamingen tot en met 64 ongeveer gelijk kan aantrekken, maar de oudste leeftijdsgroep minder bereikt. De populairste activiteiten bij ouderen in cultuur en gemeenschapscentra zijn in dalende volgorde: iets drinken of eten, muziekconcerten, podiumvoorstellingen (zowel professionele als amateurvoorstellingen) en tentoonstellingen.

Het bezoeken van bibliotheken is zeer ongelijk verdeeld over de levensloop bij de Vlaamse bevolking. Vooral op jongere leeftijd vindt men de weg naar de bibliotheek, bij de Vlaamse populatie van 15 tot 54 jaar bezocht ruim 35% de zes maand voorafgaand aan de bevraging een bibliotheek. Nadien zakt het bibliotheekbezoek evenwel drastisch naar 23% voor de 55- tot 64-jarigen, over 19% voor de 65- tot 74-jarigen tot slechts 11% bij de 75-plussers.

De hoge verwachtingen die men heeft ten aanzien van het lokale cultuuraanbod worden vooralsnog niet ingelost. Deze lage participatiegraad voor lokale cultuur bij de oudste leeftijdscategorieën kan worden gezien in het licht van de lage cijfers in andere vormen van cultuurparticipatie, maar ook gerelateerd worden aan de late ontwikkeling van het lokale cultuurlandschap in Vlaanderen. Belangrijke ontwikkelingen gebeurden op een moment dat de huidige generatie van ouderen de schoolbanken al had verlaten (dat maakt het aanbod voor velen onbekend en daardoor mogelijk ook onbemind), en het lage opleidingsniveau van de oudste groepen.

14.1.4 Sociaal-culturele participatie

Daar waar we wat lokale cultuurparticipatie net verwachten dat het meer afgestemd is op de beperktere mobiliteit en fysieke belemmeringen welke ouderen meer dan anderen ervaren, zouden we kunnen veronderstellen dat de participatie aan het sociaal-culturele veld net wordt bemoeilijkt.

Aangezien het verenigingsleven en vooral vrijwilligerswerk fysiek vaak meer inspanning vraagt dan receptieve cultuurparticipatie en zeker het inhuizige of lokale aanbod, lijkt het niet onwaarschijnlijk dat ouderen hierin ondervertegenwoordigd zijn.

Dit blijkt echter niet meteen uit onze cijfers. Voor verenigingen in het algemeen stellen we over de leeftijd wel een lichte daling vast, maar ook bij de 75-plussers is er nog zo'n 50% actief in het verenigingsleven. We kunnen op het vlak van het verenigingsleven dan ook eerder van een continuïteit over de levensfasen spreken (zeker tot op de leeftijd van 74 jaar). Alleen in sportverenigingen daalt de deelname aanzienlijk bij de oudere leeftijdsgroepen. Ouderen zijn daarnaast ook wel minder vaak lid van kunst- en cultuurverenigingen dan de jongere leeftijdsgroepen.

Inzake het vrijwilligerswerk zijn 75-plussers in lijn met de verwachtingen minder actief. Opvallend is wel dat wanneer oudere leeftijdsgroepen vrijwilligerswerk verrichten ze een regelmatiger engagement vertonen dan jongere leeftijdsgroepen. Daarnaast engageren ouderen zich voor vrijwilligerswerk in andere types van verenigingen dan de jongere leeftijdsgroepen, o.a. welzijnsverenigingen, ouderen- of vrouwenverenigingen en sociale verenigingen zijn verenigingen waarin ouderen wel eens vrijwilligerswerk plegen.

Voor de participatie aan vormingen en cursussen in het kader van levenslang leren, polsten we niet naar de huidige of recente deelname, maar vroegen we of men ooit de voorgelegde vormingen/cursussen had gevolgd. De meest populaire vormingen bij ouderen zijn cursussen en opleidingen omtrent computer en multimedia: 17% volgde ooit zo'n opleiding en bij de 65 tot 74-jarigen is dit zelfs één op de vijf. Daarna volgen de vormingen in taal, fitheid en gezondheid, en lifestyle, waarvan telkens ongeveer 10% van de ouderen aangeeft ze ooit gevolgd te hebben. Hoewel 75-plussers al de meeste jaren op de teller hebben (en dus al de meeste tijd gehad hebben voor het volgen van cursussen), volgden zij in hun leven het minst van alle leeftijdscategorieën vormingen. De lage deelname van 75-plussers wijst bijgevolg vooral op generatieverschillen. Deze verschillen vallen in het bijzonder op voor kunsteducatieve vormingen.

Over de tijd is de deelname aan het verenigingsleven gedaald bij de oudere populatie. Bij elk van de oudere leeftijdsgroepen stellen we een algemene daling vast in de participatie aan het verenigingsleven tussen 2004 en 2014. Deze daling is het grootst voor de 64- tot 75-jarigen waar de participatiegraad met maar liefst 13 procentpunten daalt op tien jaar tijd. Alleen bij wijk- en buurtcomités is een stijging merkbaar bij 55-64jarigen en 65-74 jarigen. Voor de andere verenigingssoorten, blijft de deelname stabiel of daalt ze. Zo noteren we een dalende participatiegraad bij natuur- of dierenrechtenverenigingen, verenigingen die anderen helpen, vrouwenverenigingen, cultuurfondsen, verenigingen voor gepensioneerden, 3e wereld- en mensenrechtenverenigingen, erfgoedverenigingen, gemeentelijke cultuur-, sport- of jeugdraden en politieke verenigingen. Bij de meeste van deze verenigingen daalt de participatie vooral bij de 55- tot 64-jarigen. Bij de seniorenverenigingen sluiten niet alleen de 55- tot 64-jarigen zich minder aan, ook de 65- tot 74-jarigen zijn over de tijd minder gaan deelnemen aan deze verenigingen. 65-plussers voelen zich dus merkelijk minder aangesproken door organisaties die expliciet op ouderen focussen, een trend die wellicht in de toekomst zich zal verder zetten, aangezien ook bij de volgende generaties ouderen steeds minder enthousiasme blijkt.

14.2 Participatieprofielen bij ouderen

De domeinspecifieke participatiecijfers voor de onderscheiden vormen van vrijetijdsbesteding, geven een kijk op de activiteiten die ouderen stellen en hoe de participatie evolueert over de levensloop. De verschillende vormen van participatie in het verenigingsleven, sport en cultuur kunnen evenwel niet los van elkaar worden beschouwd. Verschillende participatievormen komen vaak in combinatie voor en uit voorgaand participatieonderzoek bij de totale bevolking weten we reeds dat we verschillende profielen in participatie kunnen onderscheiden. We gingen ook op zoek naar dergelijke profielen bij de oudere populatie. In onze zoektocht naar participatieprofielen of vrijetijdsstijlen bij ouderen betrokken we een ganse waaier van vrijetijdsactiviteiten, waarbij we zowel de meer informele vrijetijdsactiviteiten als de meer formele en gestructureerde vormen van vrijetijdsbesteding, zowel inhuizige als uithuizige participatie en vrijetijdsbesteding, zowel actieve als meer passieve vormen van vrijetijdsbesteding in beschouwing namen en dit binnen verschillende participatiedomeinen (sport, cultuur en media). Op basis daarvan konden we vijf participatieprofielen bij ouderen onderscheiden:

- De ***niet-participanten*** (28% van de 55-plussers): een groep die (nog) zeer weinig participeert aan het publieke leven en die ook binnenshuis weinig activiteiten stelt. Op alle activiteiten, uitgezonderd tv-kijken, behalen zij de laagste participatiegraad. Zowel binnens- als buitenshuis zijn ze nauwelijks cultureel actief, ze nemen nauwelijks deel aan het verenigingsleven, gebruikten weinig tot geen internet en ook sporten en gezins- of sociaal georiënteerde activiteiten zijn niet aan hen besteed. Het is de groep die het vaakst aangeeft niets te doen en zich te vervelen. Dit is veruit de oudste groep met een gemiddelde leeftijd van 72,5 jaar. Het is tevens een lager geschoolde groep die het moeilijker heeft om financieel rond te komen. De voornaamste drempels voor cultuurparticipatie vormen bij hen interesse (men blijft liever thuis of heeft geen interesse in de activiteit) en gezondheidsredenen.
- De groep van ***huismussen*** (23%) is evenmin een zeer actieve groep. Ook dit is een groep waarvan velen aangeven vaak niets te doen of zich te vervelen. Toch blijkt hun vrijetijdsagenda meer gevuld dan de vorige groep. In hun vrijetijdsbesteding focussen ze op twee aspecten: tv-kijken en activiteiten georiënteerd op de naaste vrienden- en familiekring. Sporten, culturele activiteiten of deelname aan het verenigingsleven zijn evenwel niet aan hen besteed. Ook dit is een eerder laag opgeleide groep. Drempels die voor deze groep bepalend zijn, zijn eveneens de interessedrempel en de gezondheidsdrempel (wel minder dan bij de niet-participanten), maar tevens sociale drempels (bv. feit dat men niemand heeft om mee te gaan) worden meer door deze groep dan door de andere groepen gerapporteerd.
- De ***all-round participanten*** (14%). Deze groep steekt qua actieve invulling van de vrije tijd ver uit boven de andere groepen. Voor zowat alle voorgelegde activiteiten, zowel op cultureel, sociaal als op sportief vlak, behalen zij de hoogste participatiegraad. Het is een eerder jonge groep (gem. leeftijd is 65) en is tevens de hoogst opgeleide en meest welstellende groep. Als zij dan toch niet participeren, geven ze minder dan de andere groepen aan dat dit is omwille van desinteresse, al blijft het ook bij hen een belangrijke reden. Drempels die zij meer dan andere groepen aanstippen zijn tijds- en geografische drempels (bv. ik heb geen tijd, het aanbod is te klein in mijn streek).
- De ***cultuurminnende genieters*** (19%) vertonen eveneens interesse in culturele activiteiten, maar beoefenen deze meer vanuit het thuisfront of in de lokale omgeving (bv. een film kijken, bezoek aan een bibliotheek of cultureel centrum) dan de all-round participanten. Hun

buitenshuise activiteiten zijn vaak gericht op het *goede leven* (uit eten gaan, op reis gaan …) of erfgoed. Twee derde van deze groep gebruikt dagelijks het internet. Op het vlak van het verenigingsleven ligt de participatiegraad in deze groep eerder laag. De cultuurminnende genieters zijn met een gemiddelde leeftijd van 64,5 de jongste groep met een groter aandeel nog werkende 55-64 jarigen dan de andere groepen. Het betreft eveneens een hoger opgeleide groep, zij het wel minder hoog opgeleid dan de all-round particpanten. De groep onderscheidt zich ook van de andere groepen doordat zij meer in grootstedelijke omgevingen woont. Net als bij de allround participanten vormen tijds- en geografische drempels naast interessedrempels de voornaamste redenen voor niet-participatie.

- De ***sociaal participanten*** (18%) onderscheiden zich vooral van de anderen door hun sterke oriëntatie op sociale vrijetijdsactiviteiten. Daarnaast zijn ze sterk vertegenwoordigd in het verenigingsleven. Opvallend daarbij is vooral hun sterke deelname aan seniorenverenigingen. Ruim een kwart van hen is lid van een dergelijke vereniging. Vrouwen zijn in deze groep sterker vertegenwoordigd dan in de andere groepen. Verder maakt de oudste groep wat minder deel uit van deze groep en zijn de meer welstellenden wat meer aanwezig dan in andere groepen. De drempels die de niet-participanten in deze cluster aangeven zijn de interesse-, de tijds-, de geografische en de sociale drempel.

14.3 Invloeden van participatie

In het laatste hoofdstuk van het rapport werd de samenhang tussen participatie en indicatoren voor welzijn (mentale gezondheid en de ervaring van sociale steun) voor 55-plussers onderzocht. Deze analyses werden uitgevoerd op de sexpert data, waarbij 505 Vlamingen van 55 jaar en ouder bevraagd werden. In deze analyses controleerden we voor invloeden van socio-demografische kenmerken die mogelijks gerelateerd zijn aan mentale gezondheid en sociale cohesie (m.n. leeftijd, geslacht, opleiding en inkomen). Van deze indicatoren bleek vooral geslacht een belangrijke voorspeller van mentale gezondheid en de ervaring van sociale steun te zijn: mannen rapporteren een betere mentale gezondheid maar ervaren minder sociale steun.

Rekening houdend met deze socio-demografische kenmerken, stellen we vast dat frequente cultuurparticipanten zowel een betere mentale gezondheid rapporteren als meer aangeven te kunnen steunen op een sociaal netwerk dan ouderen die niet participeren. De ouderen die slechts occasioneel participeren onderscheiden zich echter niet van de niet-participanten. Brengen we evenwel ook andere participatievormen, met name de participatie aan ontspanningsactiviteiten en sporten in rekening dan gaat er niet langer een effect uit van cultuurparticipatie op de twee welzijnsindicatoren. Echter ook van deze twee vormen, blijkt alleen het uitoefenen van ontspanningsactiviteiten samen te hangen met mentale gezondheid. Deze bevinding ligt in lijn met de literatuur die stelt dat vooral sociaal engagement en samen tijd doorbrengen de mentale gezondheid van ouderen ten goede komt, eerder dan de inhoudelijke invulling van participatie.

14.4 Afsluitend …

Met dit onderzoeksrapport hopen we te hebben aangetoond dat net als “de jongere” –een doelgroep waarvoor men al verdere stappen ondernomen heeft naar een meer gedifferentieerd participatiebeleid – “de oudere” niet bestaat. Net als bij andere leeftijdsgroepen dringt een meer gedifferentieerde kijk en beleid zich op. In het kader van participatiebeleid voor ouderen is het daarenboven wenselijk een aantal specifieke punten in rekening te nemen.

De verschillen op het vlak van participatie tussen personen aan de vooravond van hun pensioen, en personen die al enige jaren *op rust* zijn, zijn zeer groot. Zowel op het vlak van interessesferen, de activiteiten waaraan men participeert, de frequentie waarin men participeert als de drempels die men ervaart, **onderscheiden ouderen zich sterk naargelang hun leeftijd en de levensfase** waarin ze zich bevinden. Naarmate de leeftijd en levensomstandigheden wijzigen, spelen andere drempels en worden andere prioriteiten naar voor geschoven.

Een belangrijk aspect daarin vormt de **tijdsbeleving van ouderen**. Enerzijds wordt met het wegvallen van allerlei verplichtingen (werk, zorg voor kinderen, …) de hoeveelheid tijd die men vrij kan besteden alsmaar ruimer. Anderzijds neemt bij ouderen het gevoel toe dat de hoeveelheid tijd die nog rest steeds korter wordt. Een deel van de ouderen, zo merken we ook in de resultaten, snoeit daarom in de vrijetijdsactiviteiten en brengt -in lijn met de socio-emotionele selectiviteitstheorie zijn- of haar vrije tijd vooral door in het gezelschap van familie en vrienden. Deze groep heeft andere verwachtingen ten aanzien van vrijetijds- en het cultuuraanbod dan de –doorgaans jongere – groep die nog sterk de activiteiten continueert die men vroeger deed.

Een cultuurbeleid naar ouderen dient tevens rekening te houden met een dubbel mechanisme bij niet-participatie. Een **deel van de ouderen haakt af** op oudere leeftijd en dit omwille van diverse redenen. Vaak gaat het om gelijkaardige redenen als bij jongere leeftijdsgroepen (ook bij ouderen vormt desinteresse het belangrijkste argument om niet te participeren), en daarnaast worden de beperkte mobiliteit en zwakkere gezondheid ook meer bepalend op oudere leeftijd. Maar anderzijds is er ook een aanzienlijk **deel van de ouderen dat nooit geparticipeerd** heeft. Op oudere leeftijd continueert men vooral wat men vroeger gedaan heeft. Zoals ook bij andere leeftijdsgroepen blijkt, is **participatie op jongere leeftijd cruciaal**. Heel wat ouderen zetten, zolang hun gezondheid het toelaat, hun activiteiten verder. Ook naar participatie van ouderen toe geldt dus dat best zo vroeg mogelijk de interesse voor participatie kan gewekt worden en dat daarnaast de mogelijkheden wor creëren dat ouderen zo lang mogelijk hun activiteiten kunnen continueren ook wanneer de gezondheid en mobiliteit beperkter wordt.

Zeker bij de ‘jongere’ ouderen, stellen we vast dat wanneer ze participeren zeer actief zijn. Ouderen zijn dan ook een **loyaal publiek**. Wanneer ze participeren, doen ze het vaak frequenter dan andere leeftijdsgroepen. Als ouderen vrijwilligerswerk doen, vertonen ze ook een regelmatiger engagement dan jongere leeftijdsgroepen. Naast een groep die weinig tot niet participeert aan het sociale en culturele leven, vinden we bij de ouderen dan ook een groep terug die zeer actief participeert. Het is voor deze groep belangrijk dat een breed en uitdagend aanbod aan activiteiten beschikbaar is.

Niet alleen het al dan niet participeren is generatiegebonden, ook de specifieke **interesses**. De 55 tot-64 jarigen hebben hele andere interesses dan de huidige generatie 65-plussers. Het aanbod aan vrijetijdsactiviteiten voor ouderen is vandaag nog zeer sterk afgestemd op de oudste leeftijdsgroepen. Dit bleek ook uit de verschillende profielen welke we vonden bij de ouderen welke sterk

leeftijdsgebonden zijn. Culturele interesses worden reeds op vroegere leeftijd gevorm. Om een aanbod voor alle ouderen te voorzien, dient bijgevolg een breder aanbod uitgewerkt te worden dan vandaag vaak voorhanden is.

Tenslotte is ook de vertrouwdheid met nieuwe media generatiegebonden. De digitaal onderlegde oudere is in opmars, maar lang niet alle ouderen maken reeds gebruik van online tools. De digitale ontwikkelingen gaan aan heel wat 75-plussers voorbij. Zij vinden zich te oud om digitale vaardigheden aan te leren en mogelijkheden op dit vlak te verkennen. In een samenleving waarin meer en meer wordt ingezet op digitale communicatie en promotie van activiteiten, dreigt een deel van de oudere bevolking sociaal geïsoleerd te worden.

Kortom, deze resultaten leren ons dat een cultuurbeleid meer gedifferentieerd zal moeten denken over ouderen. Veel senioren zullen tot op hoge leeftijd actief blijven deelnemen aan het cultuuraanbod en zullen een kwaliteitsvol en uitgebreid cultuuraanbod verlangen. Het huidige lokale cultuuraanbod naar senioren zal een upgrade moeten krijgen om de komende generatie ouderen nog te bekoren. Maar naast die actieve groep zal ook een groep minder mobiele en meer zorgbehoevende senioren groeien, welke ook minder mee zijn met de communicatievormen die vandaag meer en meer de exclusieve promotiewijze van het vrijetijdsaanbod vormen. Opdat de Vlaamse populatie een leven lang kan en wenst te participeren, zullen diverse pistes moeten bewandeld worden.

15 Bijlagen

15.1 Bijlage 1: Deelname verenigingsleven

Tabel 26. Deelname aan het verenigingsleven: gedetailleerde deelnamecijfers

	35-54	55-64	65-74	75-86	Totale populatie
een hobbyclub of -groep					
nooit lid of deelnemer geweest	76,7%	79,6%	77,1%	80,3%	78,1%
vroeger lid geweest	13,2%	10,2%	10,8%	12,2%	11,6%
deelnemer of passief lid	2,4%	1,8%	1,9%	0,2%	2,1%
actief of organiserend lid	7,7%	8,4%	10,2%	7,3%	8,2%
een vereniging voor (amateur-) kunstbeoefening					
nooit lid of deelnemer geweest	79,4%	80,1%	84,6%	84,3%	78,1%
vroeger lid geweest	13,4%	12,3%	7,4%	11,9%	13,8%
deelnemer of passief lid	1,5%	1,5%	2,4%	0,6%	1,6%
actief of organiserend lid	5,8%	6,1%	5,7%	3,1%	6,5%
wijk- of buurtvereniging					
nooit lid of deelnemer geweest	79,9%	82,7%	85,5%	87,2%	83,5%
vroeger lid geweest	6,1%	4,9%	6,1%	6,9%	5,4%
deelnemer of passief lid	7,2%	5,3%	4,3%	3,9%	6,4%
actief of organiserend lid	6,7%	7,1%	4,1%	2,0%	4,8%
derde wereld, vredesvereniging					
nooit lid of deelnemer geweest	90,1%	90,1%	92,7%	91,6%	90,4%
vroeger lid geweest	2,7%	3,6%	1,3%	1,6%	2,7%
deelnemer of passief lid	5,9%	4,6%	4,5%	5,8%	5,5%
actief of organiserend lid	1,3%	1,8%	1,5%	1,1%	1,4%
mensenrechten, antiracistische vereniging					
nooit lid of deelnemer geweest	93,9%	95,0%	95,5%	97,1%	95,0%
vroeger lid geweest	2,1%	2,3%	1,3%	1,5%	1,8%
deelnemer of passief lid	3,3%	2,1%	2,6%	1,3%	2,6%
actief of organiserend lid	0,6%	0,7%	0,6%	0,0%	0,7%
helpende vereniging					
nooit lid of deelnemer geweest	82,0%	80,2%	79,4%	73,9%	81,7%
vroeger lid geweest	5,2%	9,0%	7,1%	11,3%	6,6%
deelnemer of passief lid	7,1%	6,2%	5,6%	7,9%	6,5%
actief of organiserend lid	5,7%	4,6%	7,8%	6,8%	5,2%
milieu, natuur, dieren, duurzame voeding en bewust consumeren					
nooit lid of deelnemer geweest	81,7%	80,9%	85,9%	93,1%	85,3%
vroeger lid geweest	7,1%	6,0%	4,8%	2,7%	5,4%
deelnemer of passief lid	8,7%	9,9%	6,1%	3,3%	7,0%
actief of organiserend lid	2,5%	3,2%	3,3%	0,9%	2,2%
religieuze of levensbeschouwelijke organisatie					
nooit lid of deelnemer geweest	94,4%	88,7%	92,0%	86,9%	92,6%
vroeger lid geweest	2,7%	3,7%	2,2%	4,9%	2,9%
deelnemer of passief lid	1,2%	2,1%	2,0%	3,6%	1,7%
actief of organiserend lid	1,7%	5,5%	3,9%	4,7%	2,8%
sportvereniging of club					
nooit lid of deelnemer geweest	31,6%	47,2%	56,7%	69,7%	38,6%
vroeger lid geweest	34,7%	27,1%	22,9%	21,5%	30,2%
deelnemer of passief lid	4,0%	3,8%	5,2%	1,1%	4,0%
actief of organiserend lid	29,7%	21,8%	15,1%	7,8%	27,2%
vereniging verbonden aan een café					
nooit lid of deelnemer geweest	88,5%	90,8%	88,6%	90,7%	89,1%
vroeger lid geweest	6,7%	4,5%	8,0%	6,2%	5,9%
deelnemer of passief lid	1,2%	1,4%	0,8%	0,4%	1,7%
actief of organiserend lid	3,7%	3,3%	2,6%	2,6%	3,3%
cultuurfonds					
nooit lid of deelnemer geweest	94,5%	90,5%	89,4%	89,6%	93,7%
vroeger lid geweest	2,9%	3,4%	4,8%	5,5%	2,8%
deelnemer of passief lid	1,9%	3,4%	2,4%	2,2%	2,0%

actief of organiserend lid	0,8%	2,8%	3,4%	2,6%	1,5%
erfgoedvereniging					
nooit lid of deelnemer geweest	96,4%	93,1%	91,3%	95,1%	95,6%
vroeger lid geweest	1,0%	1,8%	1,5%	1,3%	1,1%
deelnemer of passief lid	1,9%	2,9%	4,5%	1,8%	2,1%
actief of organiserend lid	0,8%	2,2%	2,6%	1,8%	1,2%
vrouwenvereniging					
nooit lid of deelnemer geweest	89,2%	84,5%	79,3%	76,5%	88,1%
vroeger lid geweest	4,7%	7,3%	10,6%	15,7%	6,0%
deelnemer of passief lid	2,5%	1,8%	2,1%	2,2%	1,8%
actief of organiserend lid	3,6%	6,4%	8,0%	5,5%	4,1%
vereniging van ouderen, gepensioneerden, senioren					
nooit lid of deelnemer geweest	99,2%	92,7%	77,1%	57,6%	91,0%
vroeger lid geweest	0,2%	0,6%	2,4%	9,3%	1,6%
deelnemer of passief lid	0,3%	3,1%	6,9%	8,0%	2,4%
actief of organiserend lid	0,3%	3,5%	13,6%	25,0%	5,1%
doelgroepspecifieke vereniging					
nooit lid of deelnemer geweest	95,0%	94,8%	94,8%	95,1%	95,4%
vroeger lid geweest	1,7%	1,1%	0,6%	1,1%	1,1%
deelnemer of passief lid	1,8%	1,3%	1,3%	2,4%	1,8%
actief of organiserend lid	1,5%	2,7%	3,3%	1,3%	1,7%
oudervereniging of -comité					
nooit lid of deelnemer geweest	81,7%	83,5%	86,1%	90,0%	88,0%
vroeger lid geweest	9,4%	14,5%	12,3%	8,9%	7,9%
deelnemer of passief lid	4,9%	0,8%	0,8%	0,8%	2,2%
actief of organiserend lid	4,0%	1,2%	0,6%	0,2%	1,9%
gemeentelijke cultuur-, sport- of jeugdraad					
nooit lid of deelnemer geweest	91,9%	92,2%	92,2%	94,7%	92,2%
vroeger lid geweest	5,4%	4,8%	5,6%	2,9%	4,9%
deelnemer of passief lid	1,3%	0,9%	0,8%	0,7%	1,0%
actief of organiserend lid	1,4%	2,0%	1,2%	1,8%	1,9%
sociaal-culturele vereniging					
nooit lid of deelnemer geweest	74,4%	76,3%	76,2%	79,6%	79,4%
vroeger lid geweest	7,8%	10,6%	12,6%	13,3%	8,0%
deelnemer of passief lid	11,6%	7,1%	4,4%	2,0%	7,3%
actief of organiserend lid	6,1%	6,0%	6,9%	5,1%	5,2%
politieke partij					
nooit lid of deelnemer geweest	92,0%	90,5%	90,3%	90,5%	92,6%
vroeger lid geweest	3,3%	4,7%	2,8%	4,0%	2,9%
deelnemer of passief lid	2,9%	2,4%	4,7%	3,1%	2,7%
actief of organiserend lid	1,8%	2,4%	2,1%	2,4%	1,8%
jongerenorganisatie					
nooit lid of deelnemer geweest	55,9%	60,4%	62,1%	65,0%	56,3%
vroeger lid geweest	41,9%	37,8%	35,5%	33,8%	38,6%
deelnemer of passief lid	1,1%	0,8%	1,0%	0,2%	1,4%
actief of organiserend lid	1,1%	0,9%	1,2%	0,9%	3,7%
jeugdhuizen, jeugdclubs					
nooit lid of deelnemer geweest	81,1%	82,4%	92,0%	96,5%	83,3%
vroeger lid geweest	17,7%	16,6%	7,4%	3,5%	14,0%
deelnemer of passief lid	0,9%	0,4%	0,4%	0,0%	1,7%
actief of organiserend lid	0,4%	0,7%	0,2%	0,0%	1,0%
vrienden van musea, opera, archief of bib					
nooit lid of deelnemer geweest	93,3%	93,1%	95,5%	96,0%	94,2%
vroeger lid geweest	2,9%	2,7%	1,9%	2,4%	2,3%
deelnemer of passief lid	2,2%	2,1%	1,1%	1,1%	1,7%
actief of organiserend lid	1,7%	2,1%	1,5%	0,4%	1,7%
andere vereniging					
nooit lid of deelnemer geweest	95,6%	93,3%	94,1%	95,7%	95,2%
vroeger lid geweest	0,9%	1,5%	0,7%	0,9%	0,9%
deelnemer of passief lid	0,8%	1,2%	0,9%	0,4%	0,8%
actief of organiserend lid	2,8%	4,1%	4,3%	2,9%	3,1%

Bron: PaS 2014

15.2 Bijlage 2: Participatieprofielen

Tabel 27. Latente klasse analyses: fitmaten

	LL	*BIC(LL)*	*Npar*	*L^2*	*df*	*p-value*	*Class.Err.*
1-Cluster	-33574,4	67485,24	46	45432,64	1458	2,4e-8464	0
2-Cluster	-31451,8	63488,91	80	41187,59	1424	2,6e-7598	0,0383
3-Cluster	-31112,3	63058,63	114	40508,57	1390	8,3e-7481	0,0926
4-Cluster	-30958,8	63000,39	148	40201,6	1356	2,2e-7441	0,1268
5-Cluster	-30846,1	63023,76	182	39976,23	1322	3,6e-7419	0,1628
6-Cluster	-30738,9	63057,93	216	39761,66	1288	2,3e-7399	0,1705

15.3 Bijlage 3: schalen en items Mentale en fysieke gezondheid hoofdstuk 13

In deze bijlage wordt een overzicht gegeven van de indicatoren die gebruikt worden voor gezondheid in de analyses van hoofdstuk 13. Deze indicatoren zijn allen gebaseerd op de sexpert-bevraging, een face to face bevraging op basis van een representatieve steekproef die werd verzameld in 2011 en 2012 en welke 505 55-plussers omvat.

15.3.1 Mentale en fysieke gezondheid

Voor de constructie van de gebruikte schalen voor fysieke en mentale gezondheid werd de vaak gebruikte SF-12 gebruikt (Ware et al., 1996). Hierbij worden voor fysieke en mentale gezondheid 6 items opgeteld. De minimum en maximumscores bij deze schalen zijn 6 tot 20 voor fysieke gezondheid, en 6 tot 27 voor mentale gezondheid. Hierbij werden sommige items van richting veranderd (dit wordt aangeduid met .rec* op het einde van de vraag). Deze schalen werden in de regressies gebruikt als interval indicatoren. De onderstaande vragen werden gebruikt bij de constructies van de schalen:

15.3.1.1 Fysieke gezondheid:

Bio4. De volgende vragen gaan over bezigheden die je misschien doet op een doorsnee dag. Word je op dit moment door jouw gezondheid beperkt bij deze bezigheden? Zo ja, in welke mate?

	Nee, helemaal niet beperkt	Ja, een beetje beperkt	Ja, ernstig beperkt
1. Matige inspanning, zoals het verplaatsen van een tafel, stofzuigen, fietsen	1	2	3
2. Een paar trappen oplopen	1	2	3

Bio5. Heb je in de afgelopen vier weken één van de volgende problemen bij jouw werk of andere dagelijkse bezigheden gehad ten gevolge van je lichamelijke gezondheid? Gelieve te antwoorden met ja of nee.

	Ja	Nee
1. Je hebt minder bereikt dan je zou willen	1	2
2. Je was beperkt in het soort werk of andere bezigheden	1	2

Bio7. In welke mate ben je in de afgelopen vier weken door pijn gehinderd bij je normale werkzaamheden (zowel werk buitenshuis als huishoudelijk werk)? .rec*

1. Helemaal niet
2. Een klein beetje
3. Nogal
4. Veel
5. Heel erg veel

Bio3. Hoe zou je, over het algemeen, jouw gezondheid noemen? .rec*

1. Uitstekend
2. Zeer goed
3. Goed
4. Matig
5. Slecht

15.3.1.2 Mentale gezondheid

Bio8. Deze vragen gaan over hoe je je voelt en hoe het met je ging in de afgelopen 4 weken. Kan je bij elke vraag het antwoord geven dat het best benadert hoe je je voelde?

had je veel energie?	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**

Bio9. Hoe vaak hebben, gedurende de afgelopen vier weken, jouw lichamelijke gezondheid of jouw emotionele problemen jouw sociale activiteiten (zoals bezoek aan vrienden of naaste familieleden) belemmerd? .rec*

1. Nooit
2. Zelden
3. Soms
4. Vaak
5. Altijd

Bio6. Heb je in de afgelopen vier weken één van de volgende problemen ondervonden bij jouw werk of andere bezigheden ten gevolge van een emotioneel probleem (bijvoorbeeld doordat je je depressief of angstig voelde)? Gelieve te antwoorden met ja of nee. .rec*

	Ja	**Nee**
1. Je hebt minder bereikt dan je zou willen	1	2
2. Je hebt je werk of andere bezigheden niet zo zorgvuldig gedaan als gewoonlijk	1	2

Bio8. Deze vragen gaan over hoe je je voelt en hoe het met je ging in de afgelopen 4 weken. Kan je bij elke vraag het antwoord geven dat het best benadert hoe je je voelde?

Hoe vaak gedurende de afgelopen 4 weken…	**Nooit**	**Zelden**	**Soms**	**Vaak**	**Meestal**	**Voortdurend**
voelde je je kalm en rustig?	1	2	3	4	5	6
voelde je je neerslachtig en somber? .rec*	1	2	3	4	5	6

16 Bibliografie

Alfred, D., Brittany, K., & Linde, D. (2014). The case for leisure education in preparation for the retirement transition. *Journal of Park and Recreation Administration Spring*, *32*(1), pp. 110–127.

Armstrong, G. K., & Morgan, K. (1998). Stability and change in levels of habitual physical activity in later life. *Age & Ageing, 27(3)*, pp. 17–23.

Atchley, R.C. (1989). A Continuity Theory of Normal Aging. *Gerontologist, 29*(2), pp. 183–190.

Atchley, R.C. (1993). Continuity theory and the evolution of activity in later adulthood. In J. Kelly (Ed.), *Activity and aging*, pp. 5-16. Newbury Park, CA: Sage.

Ateca-Amestoy, V., Prieto-Rodriequez, J., (2013). Forecasting accuracy of behavioural models for participation in the arts. *European Journal of Operational Research*, *229*(1), pp. 124–131.

Avital, D. (2015). Gender differences in leisure patterns at age 50 and above: micro and macro aspects. *Ageing and Society*, 37, pp. 139-166.

Badisco, J., Glorieux I., van Tienoven T.P.(2011). *Cultuurcentra op zoek naar een divers publiek*. Antwerpen: Garant.

Baltes, M. M., & Carstensen, L. L. (1996). The process of successful ageing. *Ageing and Society*, *16*(4), pp. 397–422.

Baltes, P. B., & Baltes, M. M. (1990). Psychological perspectives on successful aging: The model of selective optimization with compensation. In P. B. Baltes & M. M. Baltes (Eds.). *Successful aging: Perspectives from the behavioral sciences.*Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1–34.

Bennett, K.M. (1998). Gender and Longitudinal Changes in Physical Activities in Later Life. *Age Ageing, 27,* pp. 24–28.

Bihagen, E. and Katz-Gerro, T. (2000). Culture Consumption in Sweden: The Stability of Gender Differences. *Poetics*, 27, pp. 327–349.

Blessi, G. T., Grossi, E., Sacco, P. L., Pieretti, G., & Ferilli, G. (2014). Cultural Participation, Relational Goods and Individual Subjective Well-Being: Some Empirical Evidence. *Review of Economics and Finance*, 4, pp. 33–46.

Boudiny, K., & Mortelmans, D. (2011). A critical perspective : Towards a broader understanding of "active ageing". *Electronic Journal of Applied Psychology*, *7*(1), pp. 8–14.

Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press.

Bukov, A., Maas, I., & Lampert, T. (2002). Social participation in very old age: Cross-sectional and longitudinal findings from BASE. *Journals of Gerontology*, *57*(6), pp. 510–517.

Bunting, C., Chan, T. W., Goldthorpe, J., Keaney, E., & Oskala, A. (2008). *From indifference to enthusiasm: patterns of arts attendance in England.* Arts Council England.

Carstensen, L.L., Isaacowitz, D.M., Charles, S.T. (1999). Taking time seriously. A theory of socioemotional selectivity. *Am Psychol., 54*(3), pp. 165–181.

Charafeddine, R. (2014). Gezondheidsgerelateerde kwaliteit van leven. In Van der Heyden, J., Charafeddine, R. (Eds.). *Gezondheidsenquête 2013. Rapport 1: Gezondheid en Welzijn.* Brussel: WIV-ISP.

Chatzitheochari, S., Arber, S. (2011). Identifying the third agers: An analysis of British retirees' leisure pursuits. *Sociological Research Online, 16*(4):3.

Clark, B. K., Sugiyama, T., Healy, G. N., Salmon, J., Dunstan, D. W., & Owen, N. (2009). Validity and reliability of measures of television viewing time and other non-occupational sedentary behaviour of adults: a review. *Obesity Reviews*, *10*(1), pp. 7–16.

Cnaan, R. A. & Handy, F. (2005). Towards understanding episodic volunteering, *Vrijwillige Inzet Onderzocht*, *2*(1), pp. 29–35.

Cultuurbeleid, L., & Werk, S.-C. (2014). *Ouderenbeleid bij cultuurcentra: Resultaten online bevraging 2011.* Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor jeugd en volwassenen.

Cumming, E., & Henry, W. (1961). *Growing Old: The Process of Disengagement*. New York, Basic Books.

Daenekindt, S., Roose, H. (2014). Social mobility and cultural dissonance. *Poetics, 42,* pp. 82–97.

Dawson, A. M., & Baller, W. R. (1972). Relationship between creative activity and the health of elderly persons. *The Journal of Psychology*, *82*, pp. 49–58.

De Haan, J., Knulst, W.P. (2000). *Het bereik van de kunsten: een onderzoek naar veranderingen in de belangstelling voor beeldende kunst en podiumkunst sinds de jaren zeventig*. Rijswijk, Sociaal en cultureel planbureau.

De Keere, K., de Korte, K., Glorieux, I. (2015). Should I stay or should I go? Ongelijke uitval bij bibliotheekgangers. In Lievens, J., Siongers, J., Waege, H. (Eds.). *Participatie in Vlaanderen: Eerste analyses van de Participatiesurvey 2014*. Leuven, Acco.

De Laet, P., Glorieux, I., van Tienoven, T.P. (2011). Privéconcert of open boek? Ongelijke toegang tot culturele centra en bibliotheken. In Lievens, J., Waege, H. (Eds.). *Participatie in Vlaanderen: Eerste analyses van de Participatiesurvey 2009*. Leuven, Acco.

De Schutter, B. (2011). Never Too Old to Play: The Appeal of Digital Games to an Older Audience. *Games and Culture, 6*(2), pp. 155–170.

De Schutter, B., & Malliet, S. (2014). The older player of digital games: A classification based on perceived need satisfaction. *Communications*, *39*(1), pp. 67–87.

Derks, A., & Vermeersch, H. (2001). Gender en schools presteren. *Een multilevel-analyse naar de oorzaken van de grotere schoolachterstand van jongens in het Vlaams secundair onderwijs. Brussels: Ministry of the Flemish Community, Education Department*.

Derks, A., & Vermeersch, H. (2002). Studeren is voor mietjes! Een analyse van de genderverschillen in schools presteren. In Elchardus M. en Glorieux I.(Eds.). *De symbolische samenleving.* Tielt: Lannoo, pp. 215–240.

DiMaggio, P., Useem, M. (1978). Social Class and Arts Consumption : The Origins and Consequences of Class Differences in Exposure to the Arts. *Theory and Society, 5*(2), pp. 141–161.

Dorfman, L.T. (2013). Leisure Activities in Retirement. In Wang, M. (Ed.). *The Oxford Handbook of Retirement.* New York, Oxford University Press.

Duberley, J., Carmichael, F., & Szmigin, I. (2014). Exploring Women's Retirement: Continuity, Context and Career Transition. *Gender, Work and Organization*, *21*(1), pp. 71–90.

Edelmann, E. (2006). *Senioren en cultuur. Interesses, motieven, kansen en beperkingen.* Tilburg, PON.

Einolf, C.J. (2009). Will the Boomers Volunteer During Retirement? Comparing the Baby Boom, Silent, and Long Civic Cohorts. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 38(2),* pp. 181–199.

Elder, G. H. J., Johnson, M. K., & Crosnoe, R. (2003). The emergence and development of life course theory. In Mortimer, J. T., Shanahan, M. J. (Eds.). *Handbook of the Life Course* (pp. 3–19). London: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Epstein, D., Nisbet, E. C., & Gillespie, T. (2011). Who's Responsible for the Digital Divide? Public Perceptions and Policy Implications. *The Information Society*, *27*(2), pp. 92–104.

Ercsey, I., Jozsa, L. (2015). The Subjective Quality of Life and the Cultural Activities. *Responsibility and Sustainability, 3*(1), pp. 13–24.

Everard, K.M., Lach, H.W., Fischer, E.B., Baum, M.C.(2000). Relationship of Activity and Social Support to the Functional Health of Older Adults. *J Gerontol B Psychol Sci Soc Sci, 55*(4), pp. 208–212.

Falk, M., Katz-Gerro, T. (2016). Cultural participation in Europe: Can we identify common determinants?. *Journal of Cultural Economics, 40*(2), pp. 127–162.

Featherstone, M. (1985). Leisure, symbolic power and the life course. *The Sociological Review, 33*(1), pp. 113–138.

Fortuijn, J. D., van der Meer, M., Burholt, V., Ferring, D., Quattrini, S., Hallberg, I. R., Weber, G., Wenger, G. C. (2006). The activity patterns of older adults: A cross-sectional study in six European countries. *Population Space and Place*, *12*(5), pp. 353–369.

Friemel, T. (2014). The digital divide has grown old: Determinants of a digital divide among seniors. *New Media & Society, 18*(2), pp. 313–331.

Gagliardi, C., Spazzafumo, L., Marcellini, F., Mollenkopf, H., Ruoppila, I., Tacken, M., & SzEMann, Z. (2007). The outdoor mobility and leisure activities of older people in five European countries. *Ageing and Society*, *27*(5), pp. 683–700.

Galenkamp, H., Gagliardi, C., Principi, A., Golinowska, S., Moreira, A., Schmidt, A. E., … Deeg, D. J. H. (2016). Predictors of social leisure activities in older Europeans with and without multimorbidity. *European Journal of Ageing*, *13*(2), pp. 129–143.

Ganzeboom, H. B. G. (1984). *Cultuur en informatieverwerking. Een empirisch-theoretisch onderzoek naar cultuurdeelname en esthetische waardering van architectuur* (Doctoral Dissertation). Utrecht, Rijksuniversiteit Utrecht.

Garcia-Álvarez, E., Katz-Gerro, T. and López-Sintas, J. (2007) Deconstructing Cultural Omnivorousness 1982–2002: Insights from Americans' Musical Preferences. *Social Forces*, 86(2), pp. 417–443.

Giummarra, M.J., Haralambous, B., Moore, K., & Nankervis, J. (2007). The concept of health in older age: views of older people and health professionals. *Australian Health Review, 31,* pp. 642–650.

Glass, T.A., Mendes De Leon, C.F., Bassuk, S.S. (2006). Social Engagement and Depressive Symptoms in Late Life: Longitudinal Findings. *Journal of Aging and Health, 18*(4)*,* pp. 604–628.

Glorieux, I., Korte, K. De, & Verbeylen, J. (2016). *Actief op pensioen: Resultaten van de participatiesurvey 2014 en het Vlaamse Tijdsbestedingsonderzoek 2013 (TOR13)*. Vakgroep Sociologie, VUB.

Greaves, Colin, J., & Farbus, L. (2006). Effects of creative and social activity on the health and wellbeing of socially isolated older people:outcomes from a multi-method observational study. *The Journal of the Royal Society for the Promotion of Health*, *126*(3), pp. 133–142.

Gunkel, D. (2003). Second Thoughts: Toward a Critique of the Digital Divide. *New Media & Society, 5*(4), pp. 499–522.

Harley, D., Fitzpatrick, G., Axelrod, L., White, G., & McAllister, G. (2010). Making the Wii at Home: Game Play by Older People in Sheltered Housing. In *HCI in Work and Learning, Life and Leisure*, (pp. 156–176). Springer, Berlin, Heidelberg.

Haski-Leventhal, D. (2009). Elderly volunteering and well-being: A cross-european comparison based on SHARE data. *Voluntas*, *20*(4), pp. 388–404.

Havighurst, R.J. (1963). Dominant concerns in the life cycle. In: Schenk-Danzinger L., Bühler, C., Thomae H. (Eds.). *Gegenwartsprobleme der Entwicklungspsychologie* (pp. 27-37). Göttingen, Germany: Hogrefe.

Havighurst, R.J., Albrecht, R.E. (1953). *Older People*. New York, Longmans, Green.

Hawkins, M., Morris, A., & Sumsion, J. (2001). Socio-economic features of UK public library users. *Library Management*, *22*(6/7), pp. 258–265.

Hong S., Hasche, L., Bowland, S. (2009). Structural Relationships Between Social Activities and Longitudinal Trajectories of Depression Among Older Adults. *Gerontologist, 49*(1), pp. 1-11.

Höpflinger, F. (2015, March 20). *Active ageing in an affluent society: Trends in activity patterns among the "young old" in Switzerland*. Retrieved from: http://www.hoepflinger.com/fhtop/ActiveAgeingSwitzerland.pdf

Hustinx, L. (2001). Individualisation and new styles of youth volunteering: An empirical exploration. *Voluntary Action*, *3*(2), pp. 57–76.

Hustinx, L. (2005). Weakening organizational ties? A classification of styles of volunteering in the Flemish Red Cross. *Social Service Review*, *79*(4), pp. 624–652.

Hustinx, L. (2010). I quit, therefore I am? Volunteer turnover and the politics of self-actualization. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, *39*(2), pp. 236–255.

Inoue, S., Sugiyama, T., Takamiya, T., Oka, K., Owen, N., & Shimomitsu, T. (2013). Television viewing time is associated with overweight/obesity among older adults, independent of meeting physical activity and health guidelines: Reply to stabler and colleagues. *Journal of Epidemiology*, *23*(5), p. 398.

Jahoda, M. (1981). Work , Employment , and Unemployment: Values, Theories, and Approaches in Social Research, *American Psychologist*, *36*(2), pp. 184–191.

Janke, M., Davey, A., Kleiber, D. (2006). Modeling Change in Older Adults' Leisure Activities. *Leisure Sciences, 28,* pp. 285–303.

Johnson, C. Y., Bowker, J. M., & Cordell, H. K. (2001). Outdoor recreation constraints: An examination of race, gender, and rural dwelling. *Southern Rural Sociology*, *17*, pp. 111–133.

Karahasanović, A., Brandtzæg, P. B., Heim, J., Lüders, M., Vermeir, L., Pierson, J., Lievens, B., Vanattenhoven, J., Jans, G. (2009). Co-creation and user-generated content–elderly people's user requirements. *Computers in Human Behavior*, *25*(3), pp. 655–678.

Katz-Gerro, T. (2002). Highbrow Cultural Consumption and Class Distinction in Italy, Israel, West Germany, Sweden, and the United States. *Social Forces*, *81*(1), pp. 207–229.

Katz-Gerro, T. (2006) 'Comparative Evidence of Inequality in Cultural Preferences: Gender, Class, and Family

Status', *Sociological Spectrum, 26*, pp. 63–83.

Keaney, E., & Oskala, A. (2007). *The Golden Age of the Arts? Taking Part Survey Findings on Older People and the Arts*. *Cultural Trends, 16(4*), pp. 323-355.

Kelly, J.R. (1990). Leisure and Aging: a second agenda. *Loisir et Société/Society and Leisure, 13,* pp. 145-167.

Kleiber, D., & Linde, B. (2014). The Case for Leisure Education in Preperation for the Retirement Transition. *Journal of Park and Recreation Administration, 32*(1)*,* pp. 110-127.

Kleiber, D., McGuire, F. A., Aybar-Damali, B., Norman, W. (2008). Having more by doing less: The paradox of leisure constraints in later life. *Journal of Leisure Research*, *40*(3), pp. 343–360.

Klumb, P. L., & Baltes, M. M. (1999). Time use of old and very old Berliners: productive and consumptive activities as functions of resources. *The Journals of Gerontology*, *54A*(9), pp. S271-8.

Klumb, P. L., & Maier, H. (2007). Daily activities and survival at older ages. *Journal of Aging and Health*, *19*(4), pp. 594–611.

Konlaan, B. B., Bygren, L. O., & Johansson, S. E. (2000). Visiting the cinema, concerts, museums or art exhibitions as determinant of survival: a Swedish fourteen-year cohort follow-up. *Scandinavian Journal of Public Health*, *28*(3), pp. 174–178.

Kridahl, L. (2014). Retirement and leisure:A longitudinal study using Swedish data. *Vienna Yearbook of Population Research, 12*, 141-168.

Kubey, R. W. (1980). Television and Aging: Past, Present, and Future. *The Gerontologist*, *20*(1), pp. 16–35.

Lampinen, P., Heikkinen, R.-L., Kauppinen, M., & Heikkinen, E. (2006). Activity as a predictor of mental well-being among older adults. *Aging & Mental Health*, *10*(5), pp. 454–466.

Lennartsson, C., Silverstein, M. (2001). Does Engagement With Life Enhance Survival of Elderly People in Sweden? The Role of Social and Leisure Activities. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences, 56*(6)*,* pp. 335–342.

Li, Y., & Ferraro, K. F. (2005). Volunteering and depression in later life: social benefit or selection processes? *Journal of Health and Social Behavior*, *46*(1), pp. 68–84.

Lievens, J., Siongers, J., & Waege, H. (2015). *Participatie in Vlaanderen 1. Basisgegevens van de participatiesurvey 2014.* Leuven: ACCO.

Lievens, J., Siongers, J., & Waege, H. (2015). *Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyses van de participatiesurvey 2014.* Leuven: ACCO.

Litwin, H. 2001. Activity, social network and well-being in old age: an empirical examination. *Canadian Journal on Aging*, *19*(3), pp. 343–62.

Macduff, N. L. (2004). *Episodic volunteering: Organizing and managing the short-term volunteer program*. Walla Walla, WA: MBA Publishing.

Mariën, I., & Vleugels, C. (2011). Van digitale kloof naar digitale inclusie: naar een duurzame ondersteuning van e-inclusie initiatieven in Vlaanderen. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap, 39*(4), pp. 104-119.

Mariën, I., Heyman, R., Salemink, K., & Van Audenhove, L. (2016). Digital by Default: Consequences, Casualties and Coping Strategies. In Servaes, J., Oyedemi, T. (Eds.). *Social Inequalities, Media, And Communication: Theory and Roots.* Lanham, Lexington Books.

Mayer, K.U., Maas, I., Wagner, M. (1999). Socioeconomic conditions and social inequalities in old age. In Baltes, P.B., & Mayer, K.U. (Eds.). *The Berlin aging study. Aging from 70 to 100* (227-255). Cambridge, UK, Cambridge University Press.

Nichols, B. (2003). *Demographic Characteristics of Arts Attendance*. Washington, National Endowment for the Arts.

Nimrod, G. (2007). Retirees' Leisure: Activities, Benefits, and their Contribution to Life Satisfaction. *Leisure Studies*, *26*(1), pp. 65–80.

Nimrod, G. (2009). Seniors' online communities: A quantitative content analysis. *The Gerontologist*, *50*(3), 382-392.

Nimrod, G., & Adoni, H. (2006). Leisure-styles and life satisfaction among recent retirees in Israel. *Ageing and Society*, *26*(4), p. 607.

Paganini-Hill, A., Kawas, C. H., & Corrada, M. M. (2011). Activities and Mortality in the Elderly: The Leisure World Cohort Study. *The Journals of Gerontology: Series A*, *66A*(5), pp. 559–567.

Pelleriaux, K. (1998). De keerzijde van de onderwijsdemocratisering. *Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel*.

Pelleriaux, K. (2001). *Demotie en burgerschap: de culturele constructie van ongelijkheid in de kennismaatschappij*. VUBpress.

Peterson, R. A., & Kern, R. M. (1996). Changing Highbrow Taste: From Snob to Omnivore. *American Sociological Association*, *61*(5), pp. 900–907.

Peterson, R.A., & Sherkat, D.E. (1995). *Age Factors in Arts Participation: 1982-1992*. Washington, National Endowment for the Arts.

Peterson, R.A., & Simkus, A. (1992). How Musical Tastes Mark Occupational Status Groups. In Lamont, M., Fournier, M. (Eds.). *Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making of Inequality.* Chicago, The University of Chicago Press.

Roose, H., van Eijck, K., & Lievens, J. (2012). Culture of distinction or culture of openness? Using a social space approach to analyze the social structuring of lifestyles. *Poetics*, *40*(6), pp. 491–513.

Rossman, G., & Peterson, R. A. (2015). The instability of omnivorous cultural taste over time. *Poetics*, *52*, pp. 139–153.

Scherger, S. (2009). Cultural practices, age and the life course. *Cultural Trends*, *18*(1), pp. 23–45.

Scherger, S., Nazroo, J., Higgs, P. (2011). Leisure activities and retirement: do structures of inequality change in old age? *Ageing and Society*, *31*(1), pp. 146–172.

Seeman, T. (1996). Social ties and health: the benefits of social integration. *Annals of Epidemiology*, *6*(96), 442–451.

Selwyn, N. (2004). The information aged: A qualitative study of older adults' use of information and communications technology. *Journal of Aging Studies*, *18*(4), pp. 369–384.

Selwyn, N., Gorard, S., Furlong, J., & Madden, L. (2003). Older adults' use of information and communications technology in everyday life. *Ageing & Society, 23*(5), 561-582.

Silva, E. (2006). Distinction through visual art. *Cultural Trends*, *15*(2), pp. 141–158.

Sin, S. C. J., & Kim, K. S. (2008). Use and non-use of public libraries in the information age: A logistic regression analysis of household characteristics and library services variables. *Library and Information Science Research*, *30*(3), pp. 207–215.

Sin, S. C. J., & Vakkari, P. (2015). Perceived outcomes of public libraries in the U.S. *Library and Information Science Research*, *37*(3), pp. 209–219.

Siongers, J., & Lievens, J. (2014). Genderverschillen in cultuurparticipatie bij jongeren. In B. Spruyt & J. Siongers (Eds.), *Gender(en) : over de constructie en deconstructie van gender bij Vlaamse jongeren* (pp. 59–80). Leuven: ACCO.

Sugiyama, T., Healy, G. N., Dunstan, D. W., Salmon, J., & Owen, N. (2008). Is Television Viewing Time a Marker of a Broader Pattern of Sedentary Behavior? *Annals of Behavioral Medicine*, *2*(35), pp. 245–250.

Swanson, S. R., Davis, J. C., & Yushan Zhao. (2007). Art for Art's Sake? An Examination of Motives for Arts Performance Attendance. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, *37*(2), pp. 300–323.

Thorp, A. A., Owen, N., Neuhaus, M., & Dunstan, D. W. (2011). Sedentary Behaviors and Subsequent Health Outcomes in Adults: A Systematic Review of Longitudinal Studies, 1996–2011. *American Journal of Preventive Medicine*, *41*(2), pp. 207–215.

Toepoel, V. (2011). Cultural participation of older adults: Investigating the contribution of lowbrow and highbrow activities to social integration and satisfaction with life. *International Journal on Disability and Human Development*, *10*(2), pp. 123–129.

Toepoel, V. (2013). Ageing, Leisure, and Social Connectedness: How could Leisure Help Reduce Social Isolation of Older People? *Social Indicators Research*, *113*(1), pp. 355–372.

Van Der Goot, M. J., Beentjes, J. W. J., & Van Selm, S. M. (2015). Older adults' television viewing as part of selection and compensation strategies. *Communications*, *40*(1), pp. 93–111.

Van Der Goot, M., Beentjes, J. W. J., & Van Selm, M. V. (2012). Meanings of television in older adults' lives: an analysis of change and continuity in television viewing. *Ageing & Society*, *32*(1), pp. 147–168.

van Deurzen, A., van Dijk, J., ten Klooster, P. (2015). Increasing inequalities in what we do online: A longitundinal cross sectional analysis of Internet activities amon the Dutch population (2010 to 2013) over gender, age, education, and income. *Telematics and Informatics, 32*, pp. 259–272.

van Dijk, J. (2006). Digital divide research, achievements and shortcomings. *Poetics, 34*(4-5), pp. 221–235.

van Eijck, K. (1999). Socialization, education, and lifestyle: How social mobility increases the cultural heterogeneity of status groups. *Poetics, 26*(5-6), pp. 309-328.

van Eijck, K. (2001). Social Differentation in Musical Taste Patterns. *Social Forces, 79*(3), pp. 1163–1185.

van Eijck, K., & Knulst, W. (2005). No More Need for Snobbism : Highbrow in Taste Participation Democracy Cultural. *European Sociological Review*, *21*(5), pp. 513–528.

van Hek, M., & Kraaykamp, G. (2013). Cultural consumption across countries: A multi-level analysis of social inequality in highbrow culture in Europe. *Poetics*, *41*(4), pp. 323–341.

van Rees, K., & van Eijck, K. (2003). Media repertoires of selective audiences: The impact of status, gender, and age on media use. *Poetics*, *31*(5–6), pp. 465–490.

van Solinge, H., & Henkens, K. (2008). Adjustment to and satisfaction with retirement: Two of a kind? *Psychology and Aging*, *23*(2), pp. 422–434.

Van Steen, A. & Lievens, J. (2009). Geen goesting: over drempels en percepties van kunstenparticipatie. In Lievens, J. & Waege, H. (Eds.). *Participatie in Vlaanderen 2: eerste analyses van de participatiesurvey 2009*, pp. 307-346. ACCO.

Van Steen, A., Willekens, M., Beunen, S., Siongers, J., & Lievens, J. (2015). Evoluties in cultuurdeelname: trends over generaties en opleidingen heen. *Participatie in Vlaanderen 2: eerste analyses van de participatiesurvey 2014*, pp. 37-70. Acco.

Van Willigen, M. (2000). Differential Benefits of Volunteering Across the Life Course. *The Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences, 55*(5), pp. 308-318.

Vander Stichele, A., Laermans R. (2006). Cultural participation in Flanders: Testing the cultural omnivore thesis with population data. *Poetics, 34,* pp. 45-64.

Vanderstraeten, R. (1996). Analyse van de participatie aan onderwijs in België. *Tijdschrift voor sociologie*, *17*, 463-477.

Verschraegen, G. (2002). Het onbewuste medium: over oude en nieuwe media. *Tijdschrift voor mediageschiedenis.-Amsterdam, 1998, currens*, *5*(1), 120-136.

Verté, D., De Mette, T, De Pauw, W., De Witte, N., De Donder, L., Buffel, T., Dury, S., Lobelle, I., Elias, W. (Eds.) (2010). *Klaar? Actie! Over ouderen en cultuurparticipatie*. Brugge, Vanden Broele.

Ware Jr, J. E., Kosinski, M., & Keller, S. D. (1996). A 12-Item Short-Form Health Survey: construction of scales and preliminary tests of reliability and validity. *Medical care*, *34*(3), pp. 220-233.

Waycott, J., Vetere, F., Pedell, S., Kulik, L., Ozanne, E., Gruner, A., & Downs, J. (2013). Older adults as digital content producers, (p. 39-48). ACM Press.

Williams, D. M., Raynor, H. A., & Ciccolo, J. T. (2008). A Review of TV Viewing and Its Association With Health Outcomes in Adults. *American Journal of Lifestyle Medicine*, *2*(3), pp. 250–259.

Wimpenny, K., & Savin-Baden, M. (2014). Using theatre and performance for promoting health and wellbeing amongst the 50+ community: an arts-informed evaluation. *The International Journal of Social, Political and Community Agendas in the Arts*, *8*(1), pp. 47–64.

Zimmer, Z., & Lin, H. (1996). Leisure activity and well-being among elderly in Taiwan: Testing hypotheses in an Asian setting. *Journal of Cross-Cultural Gerontology, 11,* pp. 167-186.